

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XII

1

IANUARIE-IUNIE
1967

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil:

Acad. EMIL PETROVICI

Redactor responsabil adjunț:

DIMITRIE MACREA, membru corespondent al Academiei
Republicii Socialiste România.

Membri:

VASILE BREBAN
HENRI JACQUIER
BELA KELEMEN
PETRU NEIESCU
ION PĂTRUȚ
ROMULUS TODORAN

Secretar științific de redacție:

AURELIA STAN

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1968.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

APARE DE DOUĂ ORI PE AN

ADRESA REDACȚIEI
CLUJ, str. Emil Racoviță, 21
Telefon 1.24.92, 1.20.49

S U M A R

Pag.

D. MACREA, Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai. La 150 de ani de la moartea sa	3
--	---

ISTORIA LIMBII

E. PETROVICI, Elementele sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române	11
I. PĂTRUȚ, Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române. În legătură cu sl. <i>o</i> și <i>ǫ</i>	21

VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

D. MACREA, Gîndirea lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu	29
I. PERVAIN, Introducere la <i>Lexiconul românesc-nemțesc</i> al lui I. Budai-Deleanu	43

FONETICĂ

GR. RUSU, Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia	53
F. KIRÁLY, Într-o problemă controversată în lingvistica românească: <i>ce fel de raport există între cantitatea vocalelor și accentul cuvintelor?</i>	63
P. DUMITRAȘCU, Valoarea sugestivă a sunetelor	75

GRAMATICĂ ȘI LEXIC

M. ZDRENGHEA, Există adjective posesive în limbile romanice?	81
MARIA BOJAN, Seria sinonimică a cuvîntului <i>flacăra</i>	89
P. SCHVEIGER, Însemnări cu privire la regimul verbal	97
LUIZA SECHE, Juxtapunerea sinonimică în limba română	103

ONOMASTICĂ

O. VINȚELER, Nume topice din satele Căptălan și Noșlac (raionul Aiud, reg. Cluj)	115
--	-----

CRONICĂ

	Pag.
V. BIDIAN, Activitatea Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj în anul 1966	127
TITIANA SUCIU, Consfătuirea de lingvistică matematică	129
AURELIA STAN, Consfăturile cu cititorii și colaboratorii revistei „Cercetări de lingvistică”	131

RECENZII

GIACOMO DEVOTO, <i>Nuovi studi di stilistica</i> , Firenze, 1962, 245 pag. (E. Cămpăanu)	133
G. HERDAN, <i>The Advanced Theory of Language as Choice and Change</i> , Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1966, 459 p., 30 figuri (Aurelia și Ioan I. Stan)	136
VASILE SCURTU, <i>Termenii de înrudire în limba română</i> , Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, 402 p. (I. Mării)	139
AL. NICULESCU, <i>Individualitatea limbii române între limbile romanice</i> . Contribuții gramaticale. Edit. științifică, Buc., 1965, 181 p. (Gh. Haș)	142
TH. N. TRÎPCEA, <i>Cuvinte strbești în subdialectul bănățean și importanța lor</i> , în „Scrișul bănățean”, 1963, nr. 3, p. 68—76; Idem, <i>Cuvinte de origine strbească din graiul bănățean</i> , în „Analele Universității din Timișoara”, seria științe filologice, II, 1964, p. 266—275 (I. Mării)	145

NOTE BIBLIOGRAFICE

Cărți primite prin schimb cu publicațiile Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj, în anii 1962—1964	149
---	-----

IN MEMORIAM

ION MUȘLEA (R. Todoran)	163
-----------------------------------	-----

ACTIVITATEA LINGVISTICĂ A LUI GHEORGHE ȘINCAI

— La 150 de ani de la moartea sa —

DE

D. MACREA

Școala Ardeleană a constituit cotitura hotărâitoare care a marcat trecerea de la cultura românească veche, folclorică, religioasă și cronică-rească, la cultura noastră modernă. Ea a fost o revoluție spirituală adâncă și fecundă, ecourile ei menținându-se, după aproape două sute de ani, încă vii și active în conștiința românească.

Venerată, în general, de contemporani și de posteritatea imediată, Școala Ardeleană a început să fie privită cu obiectivitate critică abia după un secol de la apariția ei, pentru a putea fi apreciată, în adevărata ei amploare, numai în ultimele decenii, prin studiile făcute în lumina materialismului istoric. Numeroși cercetători din cadrul Academiei și din învățământul universitar și mediu au consacrat, în anii din urmă, Școlii Ardelene, studii generale și speciale și unele editări de texte, care permit o înțelegere mai deplină a condițiilor ei de apariție, a rolului și importanței ei naționale și culturale, precum și noi judecăți de valoare asupra fiecărui reprezentant al ei în parte¹.

În anul 1780 apărea la Viena o carte modestă ca volum, scrisă de doi tineri călugări români transilvăneni, care se găseau în capitala Aus-

¹ Vezi David Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice”, I, 1950, nr. 2, p. 143—158; N. David, *Școala Ardeleană*, în colecția „Contemporanul”, 1956, 48 p.; Mircea Tomescu, *Calendarul românesc 1735—1830*, București, 1957; I. Boldan, *Patetica luptă a lui Gheorghe Șincai pentru adevăr și dreptate*, în *Materiale ale sesiunii științifice a Institutului pedagogic din București*, 1957, p. 121—138; idem, *Școala Ardeleană: Antologie*, București, 1959; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 17—45; Al. Rosetti și Boris Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, vol. I, 1961, p. 371—389; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 31—32; I. Lungu, *Gheorghe Șincai, învățat și gânditor iluminist*, în „Cercetări filozofice”, 1963, nr. 2, p. 389—406 și nr. 4, p. 895—911; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 24—25; Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1966, 251 p.

trierii pentru desăvîrșirea studiilor. Cel mai în vîrstă dintre ei, Samuil Micu, era cunoscut prin unele lucrări anterioare, pe cînd al doilea, Gheorghe Șincai, era la cea dintîi lucrare. Cartea se intitula *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, în care cei doi autori își cristalizau gîndurile formate, în cursul a numeroși ani de studii, în bibliotecile Vienei și Romei, asupra originii și structurii limbii române. Pe cit de modestă ca proporții, avînd doar o sută de pagini, pe atît de importantă a fost semnificația, neabînută atunci, a acestei cărți în istoria culturii noastre. Prin această lucrare s-a născut o nouă disciplină în știința românească : lingvistica, iar în lingvistica romanică, care era încă la începuturile ei, apărea o nouă limbă, necunoscută și necercetată înainte : limba română.

Noua disciplină nu avea preocupări abstracte, ci un obiect precis : studiul limbii române. Prin aceasta s-a fixat, de la început, rostul lingvisticii românești de mai tîrziu, care a rămas pînă astăzi, în ceea ce a realizat ea mai de seamă, o știință a istoriei și structurii limbii noastre și a cultivării ei.

Dar mai presus de crearea unei noi discipline de specialitate, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* aducea asupra originii și structurii limbii române un punct de vedere însușitor în lupta pe care românii din Transilvania o duceau atunci pentru afirmarea lor pe teren politic, economic și cultural. Cartea lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai aducea demonstrația limpede a romanității limbii și poporului român, pe care unii o contestau, iar alții nu o putuseră demonstra pînă atunci.

Rolul lui Gheorghe Șincai de coautor al lucrării este bine precizat. Cînd el a sosit la Viena, în 1779, la întoarcerea de la Roma, ea era deja elaborată de către Samuil Micu, dar Șincai a revizuit-o, a completat-o și i-a scris prefața, în care a preconizat tezele istorice și lingvistice de bază ale crezului Școlii Ardelene.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae este prima gramatică tipărită a limbii române. Cele două gramatici anterioare cunoscute, a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul din 1757 și cea a călugărului Macarie din aceeași epocă, scrise cu litere chirilice, au rămas pînă astăzi în manuscris. Pe de altă parte, aceste două lucrări au avut ca model gramatici slavone, străine de structura limbii noastre.

Gramatica lui Micu și Șincai a fost întocmită după modelul gramaticii latine, care corespunde structural limbii române, continuatoare a latinei. Ea a fost publicată în limba latină, care era încă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, limba lumii savante a vremii. Pe lîngă scopul conștient urmărit de a face cunoscută latinitatea limbii și a poporului român lingviștilor și istoricilor străini, cei doi autori au urmărit și scopul practic de a ușura folosirea limbii române de către străinii care aveau relații cu sud-estul Europei, unde ea este răspîdită, arăta Șincai în prefață, nu numai în Dacia Traiană, ci cu mult dincolo de hotarele acesteia.

Lucrarea are patru părți principale : I. ortografia cu litere latine și ortoepia ; II. morfologia sau, cum îi spuneau autorii, etimologia, care este cea mai cuprinzătoare ; III. sintaxa, care nu cuprinde decît 14 pagini ; IV. formarea cuvintelor. Ea mai cuprinde un mic vocabular român-latin și cîteva dialoguri.

În capitolele consacrate morfologiei și sintaxei, alături de numeroase constatări juste, făcute asupra structurii limbii române pentru înția

oară, ca de exemplu cea privitoare la declinarea substantivelor articulate, și anume că se declină numai articolul devenit parte a cuvântului, autorii încearcă să dovedească menținerea tuturor categoriilor gramaticale ale latinei clasice în limba română, inclusiv a ablativului, care dispăruse încă în perioada preromanică a latinei populare, a supinului, a imperativului viitor, a infinitivului viitor. De asemenea, în capitolul de sintaxă, ei caută să arate că sintaxa verbului românesc este aceeași cu a celui latin clasic, ceea ce iarăși este o evidentă exagerare. Dar apropierea de latina clasică era exagerată mai ales în ortografie, lucrarea inaugurând scrierea etimologist-latinizantă, prin care se urmărea evidențierea cât mai neîndoielnică a latinității cuvintelor și formelor gramaticale românești, rupându-se astfel cu o tradiție de veacuri de scriere chirilică care era apropiată de cea fonetică.

Elaborînd sistemul lor ortografic etimologist, Micu și Șincai n-au înțeles însă să schimbe și pronunțarea limbii române. Deosebirea dintre scriere și pronunțare ei au socotit-o la fel de îndreptățită cum este în limbile franceză sau engleză, care se scriu etimologic, dar se rostesc deosebit de cum sînt scrise. Ei scriau *homulu*, *fontana*, *ventu*, după originea cuvintelor, dar rosteau *omul*, *fîntînă*, *vînt*, cum se rostesc în limba de astăzi. Din comparația originii cuvintelor și a rostirii lor actuale, Micu și Șincai au reușit să descopere principalele legi de evoluție a sunetelor latine în cele românești: transformarea lui *a* accentuat, urmat de poziție nazală, în *i* (*ă*) (*campus* > *cîmp*), a lui *e* și *o* accentuați, urmați de aceeași poziție, în *i* și *u* (*bene* > *bine*, *montem* > *munte*), a lui *l* intervocalic în *r* (*coelum* > *cer*), a lui *e* și *o* accentuați, urmați în silaba următoare de *ă* sau *e*, în *ea* și *oa* (*aspectat* > *așteaptă*, *mola* > *moară*, *sole* > *soare*) ș.a. Acesta este unul dintre aspectele științifice pozitive ale Școlii Ardelene și ale curentului latinist în general, care au folosit însă descoperirea legilor fonetice numai în ortografie, fără a-și da îndeajuns seama de însemnătatea reală a acestora pentru stabilirea evoluției istorice a limbii române.

Păreră eronată a lui Micu și Șincai că limba română ar deriva din latina clasică a fost corectată, după cum se știe, chiar în cadrul Școlii Ardelene de către Petru Maior, care a arătat, printre cei dintii lingviști europeni, că toate limbile romanice sînt continuatoarele directe ale latinei vorbite de masele largi populare, ale așa-numitei latine populare, și nu ale celei literare sau clasice, constatare fecundă care a determinat o lungă serie de cercetări în tot cursul secolului trecut, ele continuîndu-se și astăzi.

După publicarea gramaticii din 1780, Gheorghe Șincai, deși absorbit de elaborarea mării lui opere istorice *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care i-a pricinuit grele persecuții și suferințe, de problemele legate de conducerea școlilor românești din Transilvania, al căror număr l-a sporit, de la cîteva zeci, la peste 300, de elaborarea de manuale pentru aceste școli, a continuat preocupările lingvistice, concretizate în două manifestări originale și caracteristice personalității lui. Cea dintîi a fost scrisoarea adresată lui Lipszky în 1804, iar a doua, elaborarea și publicarea, în 1805, a ediției a doua a gramaticii de la 1780, pe care o semnează singur, Samuil Micu, pe atunci cenzor al tipografiei din Buda și grav bolnav, nemaiputînd lua parte la elaborarea ei.

În 1804, căpitanul Lipszky, cartograf în armata austriacă, întocmind o hartă militară a Transilvaniei, i s-a adresat lui Șincai, autoritate recunoscută a vremii în materie de limbă și istorie, cerându-i precizări asupra felului cum trebuie notate pe hartă, cu litere latine, numele românești de localități. Răspunsul lui Gheorghe Șincai cuprinde, într-o elegantă latină, numeroase considerații erudite de ordin istoric și lingvistic cu privire la scrierea limbii române și formularea de reguli precise de transpunere a slovelor chirilice în litere latine, unele dintre aceste reguli cu pronunțat caracter fonetic față de sistemul etimologic din *Elementa* de la 1780.

Arătînd greutățile pe care le prezenta scrierea chirilică, din cauza numărului prea mare de slove și accente și a întrebuițării lor fără reguli precise, Șincai susținea că toate aceste greutăți se elimină prin scrierea limbii române cu litere latine, propusă de el. În realitate, optimismul său nu s-a adeverit decît mult mai tîrziu. Trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin a reclamat o perioadă, de mai bine de o sută de ani, de aprige controverse, pînă ce a putut să se stabilească și să fie general acceptată scrierea cu litere latine a sunetelor specifice limbii române: *ă, î* (*â*), *ea, oa, ș, ț, ce, ci, che, chi, ghe, ghi*, pentru care nu existau semne în alfabetul latin.

În prefața ediției din 1805, Șincai reia unele idei pe care le expusese în prefața celei din 1780, și anume că românii sînt urmașii direcți ai colonilor aduși de Traian în Dacia și că limba română derivă din latina clasică, dar că ea a fost „coruptă”, adică amestecată, în cursul vremii, cu ale altor popoare care au trecut, în epoca migrațiunilor, prin Dacia. Expresia „limbă coruptă” a fost folosită, pentru întîia oară, de către Șincai, în prefața ediției de la 1780, ea fiind, după aceea, mereu folosită în cadrul Școlii Ardelene și al curentului latinist. Șincai explică apoi de ce numește națiunea și limba română „daco-romană”, arătînd că această denumire îi cuprinde pe toți românii, care sînt foarte răspîndiți și poartă numiri diferite, după provinciile în care se găsesc: cei din Țara Românească se numesc „munteni”, cei din Moldova și Bucovina, „moldoveni”, cei din Transilvania, „români”, transilvănenii de la poalele Carpaților, „mărgineni”, cei din munții Abrudului și Trascăului, „mocani”, bănățenii își zic „frătuți”, unii dintre românii din sudul Dunării își zic „vlahi”, cei din Macedonia, „țîntari”, grecii numindu-i pe aceștia „cutovlahi”.

Ediția lui Șincai, „*emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta*”, conține îmbunătățiri importante, față de cea din 1780, cu privire la împărțirea declinărilor după genuri, ca în celelalte limbi romanice, și nu după terminații ca în latină, la folosirea articolului hotărît și nehotărît, a prepoziției *pe* la acuzativ și altele. Deosebirea cea mai importantă între cele două ediții este însă în privința ortografiei, Șincai părăsind etimologismul rigid din prima ediție și adoptînd regulile cu caracter fonetic din scrisoarea către Lipszky. Subliniind această deosebire, el face următoarea precizare: „*Prin regulile pe care le-am stabilit în acea gramatică, spre a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem din limba română, în ceea ce privește scrisul și cititul, ceva asemănător cu cea franceză*”. Îmbunătățirile, în sens fonetic, aduse de Șincai ediției, privesc îndeosebi sunetele specifice limbii române pentru care nu existau semne în alfabetul latin.

Vocala *i* este scrisă de el cu semnul diacritic, accentul circumflex, de astăzi, pe care Șincai îl introduce, mai întâi, în scrierea noastră, dar din respect pentru etimologia cuvintelor, el îl scrie în trei feluri: *â*, *ê* și *î*. Diftongii *ea* și *oa* sînt scriși ca astăzi și nu prin *ê* și *ô*, ca în ediția din 1780. Șuierătoarea *ș* este de asemenea scrisă de Șincai, pentru întâia oară, cu semnul diacritic, sedila, de astăzi. El scrie *crește*, *naște*, nu *cresce*, *nasce*, ca în ediția din 1780. Tot fonetic sînt scrise formele pronumelui personal de persoana a treia singular și plural. Șincai scrie *iel* și *iei*, cu *i* inițial, cum se pronunță, de fapt, aceste forme, și nu *el* și *ei*, cum se scriu, etimologic, astăzi. Scrie *mine* și *sine*, nu *mene*, *sene*, ca în ediția din 1780, *om* și *umer*, nu *hom* și *humer*, ca în ediția anterioară. Prezentul indicativ al verbului auxiliar *a fi* este scris: *sînt*, *iești*, *ieste*, *sîntem*, *sînteți*, *sînt*, cum se pronunță, nu *sent*, *sentem*, *senteti*, *sent*, ca în ediția din 1780.

Poziția de bază a Școlii Ardelene, în general, și a lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, în special, în domeniul lingvisticii, impune unele precizări menite să ajute înțelegerea ei justă, teoretică și practică.

Etimologismul Școlii Ardelene în scrierea limbii române a avut, de sigur, un rol negativ pe care critica lingvistică l-a relevat îndeajuns pentru a nu fi necesară o revenire. Dar scrierea etimologică a fost pentru ei o armă de luptă, nu o normă lingvistică cu caracter absolut și definitiv. În condițiile istorice ale timpului, etimologismul a fost un mijloc de afirmare a poporului român ca popor latin. Mai tirziu, cînd rostul etimologismului era, în bună parte, îndeplinit și depășit, el a devenit o piedică în calea dezvoltării limbii și culturii noastre. Aceasta s-a produs după 1840, în perioada lui August Treboniu Laurian, I. C. Massim și Timotei Cipariu, cînd curentul latinist a atins, atît în ortografie cît și în vocabular, punctul culminant și fatal și cînd, în confruntarea cu tradiția literară scrisă și orală, el a trebuit să fie definitiv înfrînt.

Ortografia etimologistă a fost primul cuvînt al Școlii Ardelene, dar el n-a rămas și ultimul. Dovada elocventă în această privință o constituie faptul că, chiar primul etimologist, Samuil Micu, dar mai ales Gheorghe Șincai, au făcut treptat concesii scrierii fonetice, evoluție care a însemnat răspunsul dat unor cerințe cu caracter obiectiv pentru răspîndirea culturii în masele populare. Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior au folosit, în mod paralel, atît scrierea etimologică, pentru a demonstra latinitatea limbii române, mai ales în ochii străinătății, cît și scrierea tradițională chirilică. Școala Ardeleană a fost formată din luptători activi pentru luminarea și îndrumarea poporului prin cultură. Reprezentanții ei au înființat primele școli pentru popor, au scris primele manuale necesare acestor școli, au tradus și au prelucrat cărți de economie, știință, filozofie și educație. Pentru ca aceste cărți să poată fi mai ușor citite de popor, ele au fost scrise, în bună parte, cu litere chirilice, mai cunoscute atunci la noi, deși introducerea literelor latine a constituit unul dintre obiectivele fundamentale ale Școlii Ardelene, căreia îi datorăm adoptarea lor în scrierea limbii noastre.

Răspîndirea culturii în masele populare era strîns legată de crearea terminologiei românești necesare exprimării noțiunilor științifice moderne. În această acțiune, Gheorghe Șincai și-a cîștigat merite deosebite, folosind, pentru întia oară în românește, numeroși termeni moderni de matematică, fizică, astronomie, chimie, botanică, mineralogie, agronomie, în manualele lui școlare și în lucrările: *Povățuire către economia de cîmp*, apărută în 1806, fără numele autorului, dar identificată ca fiind a lui Șincai de către Sextil Pușcariu², *Istoria naturii sau a firii* din 1808—1810, rămasă în manuscris³, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* din aceeași perioadă⁴, primul dicționar de terminologie științifică românească, *Încercare firească pentru surparea superstiției norodului*, aceasta din urmă fiind „unul din cele mai caracteristice monumente pe care le-a produs iluminismul românesc”, cum precizează editorii acestui manuscris, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, în prefața volumului recent publicat⁵.

Principalul izvor folosit de Șincai pentru crearea terminologiei noastre științifice moderne a fost limba populară, dar el a recurs și la neologisme, mai ales de origine latină și italiană, ca și la calcări lingvistice, toate acestea constituind o dovadă nu numai a cunoașterii temeinice a resurselor limbii noastre populare, ci și a orientării lui largi în știința și cultura timpului. Folosirea, cu preferință, de către Șincai a termenilor populari a izvorit atît din dorința lui de a fi înțeles de popor, cît și din conștiința limpede a necesității stabilirii unei norme literare. „*M-am sîrguit cît am putut*, scria el în prefața *Catehismului* publicat la Blaj în 1783, *ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești, nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît pre altele*”⁶.

În prefața ediției din 1780, Șincai anunța că va întocmi și un dicționar al limbii române, idee care a dominat generația lui, dar care nu a putut fi realizată decît în 1825 prin *Lexiconul de la Buda*, rezultat al unui mare efort colectiv depus de Samuil Micu, Petru Maior, V. Coloși, I. Corneli, Al. Teodori și I. Teodorovici și care se datorește aceluiași impuls dat, în 1780, de Micu și Șincai prin *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Valoarea celor două lucrări sporește prin faptul că ele au fost expresia spiritului și preocupărilor unei întregi generații, care a militat, în cadrul unui crez colectiv, consacrat în istoria culturii noastre sub numele de Școala Ardeleană. Ele au avut un mare rol în promovarea studiului gramaticii și a vocabularului limbii române în sens etimologist, servind de model, timp de un secol, aproape tuturor autorilor de gramatici și

² Vezi „Dacoromania”, I, 1919—1920, p. 348.

³ Vezi Al. Borza, *Prima istorie naturală românească*, în „Transilvania”, 1921, p. 825—836.

⁴ Vezi idem, *Primul dicționar de știință naturală: Vocabularium perlinens ad tria regna naturae* de Gheorghe Șincai, în „Dacoromania”, V, 1927—1928, p. 553—562. Vezi și N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 31—32.

⁵ București, 1964, 217 p. Vezi și David Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice”, I, 1950, nr. 2, p. 143—158.

⁶ Vezi prefața, p. IV.

dictionare românești. Un alt merit deosebit de important al acestor două lucrări este că ele au trezit interesul lingviștilor străini pentru studiul limbii române ca limbă romanică. Friederich Diez, creatorul lingvisticii romanice, în lucrările lui clasice *Gramatica comparată a limbilor romanice* și *Dicționarul etimologic al limbilor romanice*, a stabilit locul cuvenit limbii române între celelalte limbi romanice, luând ca bază *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui Micu și Șincai și *Lexiconul de la Buda*, acesta din urmă fiind citat direct și elogios.

Gheorghe Șincai a studiat limba română nu numai cu competența savantului, ci și cu pasiunea caldă de patriot, mîndru de originea ei latină, de înrudirea ei cu celelalte limbi romanice și conștient că ea este instrumentul principal de afirmare a unității noastre naționale și culturale. Suflul creator de cercetare și sentimentul puternic de dragoste pentru limba română, imprimate de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior lingvisticii românești, explică marile ei realizări de mai târziu și locul proeminent pe care ea l-a avut, îl are și va trebui să-l păstreze mereu între științele din țara noastră.

Noiembrie 1966

București, Piața Romană nr. 9

ELEMENTELE SUD-SLAVE ORIENTALE ALE ISTROROMÂNEI ȘI PROBLEMA TERITORIULUI DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE *

DE

E. PETROVICI

Dialectul istroromân îi pune pe cercetători în fața problemei, încă nerezolvate, a regiunii de unde a fost transferat, în cursul evului mediu, în Istria. Întemeindu-se pe elementele comune istroromânei și celorlalte dialecte românești, comune în primul rînd istroromânei și dacoromânei, cercetătorii presupun că această regiune făcea parte din teritoriul întins pe care s-a format limba română și era limitrofă cu aria pe care începuseră să apară inovațiile caracteristice dialectului dacoromân, dintre care unele au pătruns și în istroromână, ca de exemplu căderea lui *n* în forma română comună (dinaintea separării celor patru dialecte românești) **ună* (< lat. *una*) devenită în dacoromână și istroromână *o* (pe cînd în aromână și meglenoromână ea s-a păstrat ca *ună*) și în rom. com. **grînu* (< lat. *granum*) > dr. *grîu*, ir. *grâv* ¹ (cf. ar. *grîn*, *gârnu*, mr. *grøn*). Această regiune istroromână primitivă a fost localizată — acum vreo 90 de ani — de Franz Miklosich, bazîndu-se pe cele mai vechi elemente slave ale istroromânei, într-o țară locuită și de bulgari ², fără a preciza însă care era acea țară.

Se știe că istroromâna a suferit o influență slavă mai puternică decît celelalte dialecte românești. Din punctul de vedere al aspectului fonetic, dar și din cel semantic, elementele slave ale istroromânei diferă, în majoritatea cazurilor, de acelea ale celorlalte dialecte românești prin trăsături sirbocroate dialectale istriene, dar uneori și prin trăsături sirbocroate comune literare, ceea ce ne obligă să presupunem că aceste elemente au fost împrumutate într-o epocă relativ recentă. Unele dintre ele ne amin-

* Versiunea română a comunicării făcute la Primul congres de balcanologie ținut la Sofia, în august 1966.

¹ Prin *ă* notez o vocală care variază liber între *ă* și *i* daco-românești.

² Franz Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 2.

tesc trăsături fonetice care pot fi interpretate ca provenind din stadii mai vechi de evoluție fie ale graiurilor croate din Istria, fie ale altor graiuri sirbocroate, situate mai spre răsărit, în regiuni pe care le-au străbătut strămoșii istroromânilor în cursul migrațiilor lor spre așezările lor de astăzi. În sfârșit, o seamă de elemente slave ale istroromânei au un aspect slav arhaic, diferit de acela al elementelor provenite din sirbocroata atît actuală cît și mai veche, prezentînd trăsături ale graiurilor sud-slave orientale, bulgare, ceea ce l-a determinat pe Miklosich să presupună că istroromânii au venit dintr-o țară locuită și de bulgari. Particularitatea fonetică considerată bulgară de Miklosich este tratamentul ca *ân* (*âm*) sau *yn* (*um*) al lui *o* nazal slav comun în unele elemente slave ale istroromânei ca, de exemplu, în *dembóc* sau *dimbóc* 'adînc', *dobândi*, *grumb* 'urît', *tâmpi* 'a toci', *úndiță* (pe lingă *údiță*)³.

Referitor la forma *dembóc* — pe care am auzit-o în cursul anchetelor întreprinse la istroromâni *dimbóc* — trebuie remarcat că ea constituie un împrumut din graiurile croate istriene, unde a fost atestată de Josip Ribarić și Ivan Popović⁴. De altfel scr. *dimbók* are la bază forma *dlbok*, care nu prezintă nici o vocală nazală, devenită în majoritatea graiurilor sirbocroate *dubok*. (Cf. forma bulgară *dălbok* și cea macedoneană *dlabok*.) Forma *úndiță* e suspectă; ea a fost notată numai de Ion Maiorescu — acum 100 de ani —, care avea obiceiul, după spusele lui Sextil Pușcariu, să „daco-românizeze” formele istroromâne⁵. Forma autentică istroromână pare a fi *údiță*⁶.

Celelalte forme citate de Miklosich — și ele pot fi înmulțite după cum vom vedea mai jos — n-au însă corespondente sirbocroate apropiate ca aspect fonetic, căci pe teren sirbocroat lui *o* nazal slav comun îi corespunde *u*. Formele istroromâne amintite nu pot fi explicate prin cele sirbocroate, existente sau presupuse, **dobudu* < sl. com. *dobodŭ*⁷, *grub*, *túpiti*.

Teza lui Miklosich era în general admisă în cursul secolului al XIX-lea, iar majoritatea cercetătorilor din secolul al XX-lea împărtășesc părerea ilustrului slavist din Viena că istroromânii au plecat dintr-o țară situată departe spre răsărit. Ovid Densusianu și Al. Rosetti caută patria primitivă a istroromânilor chiar în Banat și în sud-vestul Transilvaniei⁸.

În ultimul timp, însă, teza provenienței bulgare a elementelor istroromâne amintite a început să fie pusă la îndoială. Astfel, Sextil Pușcariu nu găsește nici o dovadă prin care să se poată proba că un anumit număr de cuvinte slave ale istroromânei, care par a fi fost împrumutate în epoca românei comune, nu constituie împrumuturi mai recente din croată⁹. De asemenea Josip Ribarić sugerează posibilitatea ca elementele cu aspect „bulgăresc” ale dialectului istroromân să fi fost împrumutate din graiuri

³ Miklosich, *loc. cit.*

⁴ Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, Belgrad, 1940 (Српска Краљевска Академија, Српски дијалектолошки зборник, књига IX), p. 67—68; I. Popović, *Сербско-хрватско-българские этюды*, în „Славянское языкознание”, Сборник статей, Moscovia, 1959 p. 40.

⁵ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929, p. 30.

⁶ Arthur Byhan, *Istroromänisches Glossar*, în „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, Leipzig, 1899, p. 174, 396, s. v. *údiță*.

⁷ Forma sirbocroată actuală a acestui verb este *dôbiti*, *dôbijem*.

⁸ Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 339 urm.; Al. Rosetti, *Asupra repartitărei dialectale a istroromânei*, „Grai și suflet”, V, 1931, fasc. 1, p. 1—9.

⁹ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 221.

sîrbocroate cu care istoromăna a fost în contact și care au putut păstra mai mult timp decît restul graiurilor sud-slave occidentale nazalitatea vocalelor nazale slave comune¹⁰.

Considerentele de mai sus îndreptățesc o reexaminare a elementelor slave ale istoromănei care ar putea proveni din graiuri de tip bulgar și care ne-ar putea da indicații asupra regiunii de unde au plecat strămoșii istoromănilor înspre așezările lor de astăzi precum și asupra teritoriului primitiv pe care s-a format limba și poporul român.

Dialectul istoromân are în comun cu celelalte dialecte românești și în primul rînd cu cel dacoromân unele cuvinte explicate de unii ca împrumuturi dintr-o fază atît de veche a limbilor slave, încît aproape poate fi considerată încă slava comună. Astfel ir. *gârd*, *băta* (dr. mr. *gard*, *baltă*, ar. *gardu*, *baltă*) ar reprezenta forme slave dinaintea metatezei lichidelor, caracteristică limbilor slave meridionale, și dinaintea fixării ca *o* a vocalei care continua pe *a* și pe *o* scurți indo-europeni. Formele slave care au putut sta la baza celor românești au fost **gârdŭ*, **băltă* — cu un *a* ușor labializat —, devenite ulterior *gradŭ*, *blato* (iar în slava de est *gorodŭ*, *boloto*). Tot ca un element slav foarte vechi, împrumutat încă în patria primitivă a românilor înaintea separării celor patru dialecte românești, ar putea fi socotit, după S. Pușcariu, și termenul ir. *métură* (dr. *mătură*, ar. mr. *metură*)¹¹ în care ierul dur e redat prin *u*, iar *l* intervocalic s-a rotacizat ca în elementele latine. Forma românească ne trimite la o formă slavă comună **metŭla*, devenită după amuțirea ierurilor neintense *metla*.

Dar originea slavă a acestor termeni nu e cituși de puțin sigură. Existența lor în albaneză sub un aspect asemănător (*gardh*, *baltë*, *netullë*)¹² îndreptățește presupunerea că ei reprezintă, în limba română, resturi ale substratului preromanic. În cazul acesta asemănarea cu formele slave se explică prin înrudirea indo-europeană, cum susține, privitor la *bolto* și *gorodŭ*, Max Vasmer în dicționarul său etimologic al limbii ruse¹³. Să nu uităm că formele italiene de nord *paltu*, *pauta*, probabil de origine ilirică, prezintă aceeași rădăcină indo-europeană¹⁴. În ce privește forma slavă comună care stă la baza formelor actuale slave de tipul rus. *metla*, slavistiî presupun că ea prezenta în sufix ierul moale (**metŭla*)¹⁵; pe

¹⁰ Ribarić, *op. cit.*, p. 6—7.

¹¹ Pușcariu, *Studii istoromâne*, II, *op. cit.*, p. 355, nota 1. Mai tîrziu S. Pușcariu a presupus o contaminare între lat. *betula* 'mesteacăn' (care în română ar fi trebuit să dea **be-tură*) și sl. *metla* („Dacoromania”, IV, p. 1377, nota 1). I.-A. Candrea și Ov. Densusianu dau pentru *mătură* (*metură*) o etimologie latină: **mētula* (< *mēta* 'con, clăie').

¹² Privitor la alb. *netullë* a se vedea Marie A. Frein von Godin, *Wörterbuch der albanischen und deutschen Sprache*, I, *Deutsch-albanisch*, Leipzig, 1930, p. 65, 218, s. v. *Besenreis* și *Kehresen*. Theodor Capidan a fost acela care a semnalat legătura dintre rom. *mătură* și alb. *netullë* („Dacoromania”, VII, p. 128).

¹³ Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I—III, Heidelberg, 1953—1955—1958, s. v. *boloto*, *gorod*.

¹⁴ Idem, *ibid.*, s. v. *boloto*. Referitor la rom. *baltă*, *gard* a se vedea Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, *Limbile balcanice*, ed. IV, București, 1964, p. 108, 114.

¹⁵ Vasmer, *op. cit.*, s. v. *metla*. În cursul unei discuții asupra celor mai vechi elemente slave ale limbii române, André Vaillant și-a exprimat părerea că forma slavă comună a putut prezenta un ier dur: **metŭla*.

cînd alb. *netullë* și rom. *mătură* (*metură*) cer un **ũ* în silaba a doua a formei slave.

De altfel, chiar dacă originea slavă a acestor termeni albano-români ar fi indubitabilă, ei totuși nu ne-ar putea furniza indicii privitoare la dialectul slav din care provin, deoarece, în epoca atît de îndepărtată, cînd au putut fi împrumutați, idiomurile slave erau încă foarte puțin diferențiate.

Elementele slave care ar putea să ne fie utile pentru stabilirea țării de unde au venit istroromânii în Istria sînt acele cuvinte care aparțin unui strat slav mai recent al istroromânei, împrumutate într-o epocă mai nouă, cînd graiurile slave meridionale prezentau deja divergențe fonetice care ne vor putea informa mai precis asupra tipului dialectal slav din care provin aceste elemente, precum și asupra țării unde au avut loc împrumuturile. Aceste schimbări fonetice privesc, pe lingă tratamentele diferite în graiurile slave meridionale ale lui *o* nazal, de care s-a servit Fr. Miklosich, și păstrarea distingerii ierurilor, pe de o parte, sau fuziunea lor, pe de alta, tratamentul diferit al lui *ě*, precum și acela al grupurilor slave comune **tj*, **kt* și **dj*.

Care sînt ariile acestor tratamente fonetice diferite în graiurile slave meridionale?

O nazal este redat în jumătatea occidentală a Peninsulei Balcanice prin *u*, pe cînd în aria orientală îi corespunde o vocală mediană nerotunjită cu deschidere mijlocie, de tipul lui *ă* bulgar (sau românesc), devenită pe alocuri *a* sau *o* (*o* deschis). Sl. com. **rōka* este reprezentat în aria sud-slavă occidentală prin *ruka* (în slovenă *roka*) și în aria sud-slavă orientală prin *rāka* (în bulgară) și *raka* (în macedoneană). Înaintea denazalizării vocalelor nazale trebuie presupusă existența, în această arie orientală, a unui *ă* nazal, păstrat de altminteri în unele graiuri arhaice. Linia de isoglosă care separă aria tratamentului *u* de cea a tratamentului *ă* sau *a* al lui sl. com. **q* pleacă, la nord, de la gura riului Timoc și trece aproximativ de-a lungul frontierei care separă Serbia de Bulgaria și Macedonia.

Formele istroromâne cu *ân*, *ăm* pentru sl. com. **q* au fost împrumutate fără nici o îndoială într-o regiune situată la est de această isoglosă. Lista cuvintelor istroromâne prezentînd acest tratament e destul de lungă. Pe lingă *dobândi* și *tâmpi* citați de Fr. Miklosich, mai trebuie semnalăți *gândi* 'a se tingui, a plînge' (< sl. *gōditi*), *nerânci* 'a încredința' (< sl. *narōčiti*), *odlânfi* 'a separa, a (se) decide' (< sl. *otŭlōčiti*), *osândi* 'a condamna' (< sl. *osōditi*), *posândi* 'a împrumuta' (< sl. *posōditi*), *potânzi* 'a se plînge' (< sl. *potočiti*), *sândeț*, 'judecător' (< sl. *sōdicŭ*), *sândi* 'a judeca' (< sl. *sōditi*), *tânji* 'a da în judecată' (< sl. *tōčiti*), *zrânfi* 'a transmite' (< sl. *izrōčiti*, cf. scr. *izručiti* 'idem')¹⁶.

Fr. Miklosich trece printre împrumuturile bulgare ale istroromânei și *grumb* și *îndiță*¹⁷. Se mai poate adăuga și *munči* 'a (se) chinui' (< sl. *mŭčiti*), *pomunți* 'a înnebuni' (< sl. *pomōčiti*), *zmunți* (se) 'a ameți' (< sl. *sŭmōčiti*). Dacă se admite, cu Th. Capidan, originea sud-slavă occidentală

¹⁶ S. Pușcariu îl explică pe ir. *zrânfi*, pe care îl notează *zrnfi*, prin scr. *izručiti*, care a trecut prin formele *izruřesc* > *zruřesc* > *zruņesc* > *zrânřesc* > *zrnřesc* (*Studii istroromâne*, III, București, 1929, p. 260). Dar *zrânfi* trebuie comparat cu *nerânci*, care reprezintă aceeași temă verbală avînd alt prefix. Africata *t*, în loc de *č* se datorează ŭakavismului (pronunțarea ca *t*, s a lui *č*, *ș*) caracteristic pentru graiul din Sușnievița.

¹⁷ Am văzut însă că *îndiță* (în loc de *ûdiță*) este un „dacoromânism”.

a cuvintelor românești prezentînd *un, um* pentru sl. com. **ǫ*¹⁸, care a trebuit să treacă printr-o fază *u* (*u* nazal) înainte de a deveni *u* în sud-slava occidentală, atunci sîntem obligați să renunțăm la mărturia formelor istoromâne citate. Totuși e foarte probabil că *un (um)* pentru **ǫ* se datorește unui fel de substituție de sunete. În momentul împrumuturilor celor mai vechi elemente slave, româna nu posedă grupul *on*, devenit, cu mult înaintea contactului mai intens cu slavii, *un* și uneori *în* (cf. lat. *frontem, montem, pontem, fontanam* > dr. *frunte, munte, punte, fîntînă*; ir. *frunte, punte, fântăra*)¹⁹.

Aceluiași strat al elementelor slave ale istoromânei îi aparțin și cuvintele *pămînte* 'inteligentă' (< sl. *pameŕti*) și *rînd* 'rînd; ogor lung și îngust' (< sl. *redŭ*). Acesta din urmă corespunde lui dr. *rînd*. Trecerea lui *i* la dr. *î*, ir. *â* (forma așteptată este **rînd*; cf. sl. *ogledati* > *a oglindi*) se datorește acțiunii velarizante a lui *r* inițial asupra vocalelor palatale următoare (cf. lat. *rideo* > dr. *rîd*, ir. *ârdu me*, dintr-un mai vechi **rădu me*, lat. *ripa* > dr. *rîpă*, ir. *ârpa* 'piatră', dintr-un mai vechi **răpa*, lat. *reus* > dr. *rău*, ir. *rāv* etc.).

Un alt fonetism sud-slav oriental este reprezentat în istoromână prin tratamentul *e* al lui *ier* moale în cuvinte ca *mărtvêț* 'mort' (< sl. *mrtvici*), *oțet* (< sl. *ocitŭ*), *ovés* (cf. dr. *ováz* < 'oves, ar. *uvézŭ*) (< sl. *ovisŭ*, cf. bulg. *ovés*) *sândet* (< sl. *sođici*), *udovet* 'văduv' (< sl. *vidovici* 'idem', cf. scr. *udovac*). Îndeosebi forma *sândet* este semnificativă în problema originii sud-slave orientale a cuvintelor istoromâne cu *e* în locul lui sl. com. **i*, deoarece ea prezintă două trăsături fonetice „bulgare”: *ân* pentru **ǫ* și *e* pentru **i*. Forma sîrbocroată este *sudac*. Există însă graiuri sîrbocroate, semnalate, între alții, de J. Ribarić²⁰ și Ive Jelenović²¹, în apropierea imediată a istoromânilor, care redau pe unicul *ier* sîrbocroat printr-un *e*. Acesta este însă un *e* deschis, pe cînd *e* istoromân este mai degrabă închis. Dar ceea ce ne împiedică să punem în legătură aceste două fenomene este faptul că în graiurile croate respective amîndouă *ierurile* slave comune sînt redată printr-un *e* (deschis), spre deosebire de istoromână, unde *ierul* dur a devenit totdeauna *â* (de exemplu în ir. *bât* 'băt; ciocan' < sl. *bŭtŭ*), cu excepția unor împrumuturi cu totul recente în care apare *a* în locul *ierului* dur (de exemplu în istoromână de sud *mah* 'mușchi' < scr. *mah* < sl. com. **mŭxŭ*)²².

Isoglosa care separă aria balcanică în care *ierurile* s-au confundat în toate pozițiile de *aria* unde au rămas distincte, cel puțin în morfemele sufixale, urmează aproximativ același curs ca isoglosa tratamentului *u* al lui sl. com. **ǫ*.

Al treilea tratament fonetic în elementele slave ale istoromânei care par a se datora influenței bulgare este acela al lui *iat* (**ě*), care, în

¹⁸ Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925, p. 38 urm.

¹⁹ După Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, III, *Limbile slave meridionale* (sec. VI—XII), ed. a V-a, București, 1964, p. 99—100), elementele slave ale limbii române cu *un (um)* pentru sl. com. **ǫ* au fost împrumutate într-o epocă mai veche decît acelea care prezintă *în (lm)*, teză susținută mai de mult de A. Byhan („Fünfter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, p. 299 urm.) și Ov. Densusianu (*Histoire de la langue roumaine*, I, p. 270).

²⁰ Ribarić, *op. cit.*, p. 20.

²¹ „Filologija”, 2, Zagreb, 1959, p. 17.

²² În istoromână de nord mușchiul se numește *mușl'u* < lat. vulg. **musculus*, lat. clas. *musculus*.

unele cuvinte, este redat printr-o vocală anterioară foarte deschisă, realizată adeseori ca un diftong de tipul *ɛä*, *ɛä*, vocală pe care aş nota-o *ä*. În celelalte dialecte române îi corespunde un *a* anterior precedat de o consoană palatalizată care a putut să se depalatalizeze într-o epocă destul de recentă. În dacoromână, *a* precedat şi urmat de consoane palatale sau palatalizate a devenit *e*, pe când în cele trei dialecte suddunărene el s-a păstrat fie ca *a*, fie ca o vocală anterioară foarte deschisă, ca în istroromână. Fenomenele dacoromâne pomenite amintesc fapte analoge caracteristice mai ales graiurilor bulgare de nord-est (de exemplu trecerea lui *a* la *e* între sunete cu timbru palatal).

Iată câteva exemple istroromâne, însoţite de formele corespunzătoare dacoromâne şi aromâne, în care iat este redat prin *ä*: ir. *besädä* 'cuvînt, vorbă', dr. *besadä* (< sl. *besěda*); *nevästä* 'logodnică; soţia fratelui; noră', dr. *nevastă*, ar. *niveastă* (< sl. *nevěsta*), *ţäpä*, dr. *ţepä* (reg. *ţapă*) (cf. sl. *čepati*); *värä* 'credinţă' (< sl. *věra*); *vräme*, dr. *vreme*, mai vechi *vreamē* (< sl. *vrěmē*). În împrumuturile mai recente iat *e* este redat fie prin *e*, fie prin *i*. Pe de o parte *dēsän*, f. *děsnä* 'drept (despre mină)' (< scr. *desan*, *desna*), *obéd* 'prînz' (< scr. *obed*), *srebro* 'argint' (< scr. *srebro*), *ţestä* 'drum' (scr. *cesta*) etc., pe de altă parte *diver* 'fratele soţului' (< scr. ikavian *diver*), *liscä* 'alună' (< scr. ikavian *liska*), *mişet* 'lună (a douăsprezecea parte dintr-un an)' (< scr. ikavian *misec*), *mrije* 'mreaţă' (< scr. ikavian *mriža*), *srişe* 'noroc; fericire' (< scr. ikavian *sriča*) etc.

Linia de isoglosă care separă, în Peninsula Balcanică, aria pronunţării mai deschise decît *e* de aceea a pronunţării ca *e* (sau ca *je*, *ije*, *i*) a continuatorului lui iat împarte în două teritoriul lingvistic bulgar. Această linie reuneşte gura afluentului Vit al Dunării cu oraşul Salonic. Se pare că în trecut ea trecea mai la vest. Totuşi nu-l putem urma pe Petar Skok cînd presupune că în vechea sud-slavă occidentală iat avea o pronunţare asemănătoare cu aceea din bulgara orientală.

În sfîrşit, istroromâna posedă un cuvînt care prezintă tratamentul sud-slav oriental al grupului slav comun '*kt', anume *prăşt'e*, căruia îi corespund în dacoromână *praştie* şi în aromână *praşte*, *proaşte* (< sud-sl. orient. *prašta*)²³.

Isoglosa lui *št* (*št*, *šč*) pentru sl. com. '*tj', '*kt' '*dj urmează, de la Dunăre pînă la frontiera Macedoniei, acelaşi curs ca şi isoglosa lui sl. com. '*q > u şi a fuziunii ierurilor. Numai pe teritoriul Macedoniei ea deviază spre sud. Însă toponimice cu *št*, *žd* din masivul muntos numit Skopska Crnagora, care separă Macedonia de Serbia, sînt o mărturie că linia de isoglosă a lui *št*, *žd* (< sl. com. '*tj', '*kt') trecea mai la nord, aproape de celelalte isoglose menţionate, constituind împreună cu acestea un mănunchi de isoglose care separă cele două arii sud-slave, cea orientală şi cea occidentală. Această limită dialectală, pe care o putem urmări pe

²³ Desinenţa *e*, în loc de *ä* aşteptat, a formelor româneşti se explică prin caracterul palatalizat al grupului *št* în româna veche (*š't*), care a fost substituit grupului *št* sud-slav oriental (depalatalizarea căruia, în graiurile bulgare, este poate destul de recentă). Forma sud-slavă orientală a acestui cuvînt a trecut şi în albaneză: *prashlë*, *prazhdë* („Studime filologjike“, XIX (II), 1965, 2, p. 23, s. v. *prashlë*).

hărți dialectale întocmite de A. Belić²⁴, St. Mladenov²⁵, Pavle Ivić²⁶ și alții, s-a constituit, fără nici o îndoială, la începutul separării graiurilor slave meridionale și nu s-a deplasat în mod simțitor în cursul secolelor²⁷.

Faptele pe care le-am expus — precum și alte trăsături structurale ca, de exemplu, encliza articolului hotărît — nu ne permit să-l urmărim pe S. Pușcariu când îi socotește pe istoromâni urmașii populației autohtone romanice pe care slavii au găsit-o în nord-vestul Peninsulei Balcanice când s-au stabilit în acele regiuni²⁸. Trăsăturile fonetice ale vechilor elemente slave ale celor patru dialecte românești — inclusiv dialectul istoromân — arată ca teritoriu pe care a avut loc simbioza romano-slavă aria sud-slavă orientală, la nord de linia Jireček care separa partea Peninsulei Balcanice supusă — sub imperiul roman — romanizării de partea în care era dominantă cultura greacă.

La nord de Dunăre, toponimicele slave prezintă, pe aproape întreg teritoriul României, trăsături fonetice sud-slave, care sînt incontestabil sud-slave orientale în jumătatea sudică a teritoriului²⁹. În Banat, în apropierea imediată a graniței iugoslave întâlnim un hidronim și nume de sat de tip evident bulgar *Liuborajdia* — *L'uberažda*. Acesta este un adjectiv posesiv slav derivat cu ajutorul sufixului -j- din numele de persoană *L'uberadū*, *L'uboradū*³⁰. De asemenea, în aceeași provincie din vestul României, nume de locuri sau de râuri ca *Breazova* (< sl. *Brězova*), *Bala* (numele vechi al râului numit în zilele noastre *Bela* sau *Belareca*) (< sl. *Běla*), *Glîmboca* (< sl. *Glōboka*), (Valea) *Govindariului* (< sl. *Goveđari*). (Gura) *Lîndina* (< sl. *Lędina*), *Mîtnic* (< sl. *Moťnikū*), *Topleț* (< sl. *Toplčŭ*) prezintă același aspect fonetic sud-slav oriental.

Din regiunile occidentale ale acestui teritoriu parcurs de Dunăre situat la nord de linia Jireček și la est de mănunchiul de isoglose care separă sud-slava orientală de sud-slava occidentală, unde se vorbeau graiuri de tip bulgar pe lingă cele românești, au plecat cu turmele spre vest în cursul evului mediu strămoșii istoromânilor, ducînd cu ei o limbă romanică prezentînd trăsături „balcanice” care lipsesc în nord-vestul Peninsulei Balcanice, ca de exemplu encliza articolului hotărît, fuziunea dativului cu genitivul, precum și elemente lexicale prezentînd un fonetism bulgar. În cursul migrației lor prin țările sirbești ei au dat nume românești unor munți și podișuri muntoase bogate în pășuni alpine ca *Durmitor*, *Visator*, *Turteș*, *Pirlitor*, *Peșter*. Ultimul reprezintă fără îndoială pluralul apelativului românesc *peșteră*, împrumutat în aria sud-slavă orientală. (E de remarcat că platoul *Peșter* situat între Ibar și Lim, e renumit

²⁴ A. Belić, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Belgrad, 1905 (Српска Краљевска Академија, Српски дијалектолошки зборник, I); idem, *La Macédoine, études ethnographiques et politiques, avec cartes*, Paris—Barcelone, 1919.

²⁵ St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache* (Mit einer Karte), Berlin—Leipzig, 1929. A se vedea și harta publicată de același autor în „Rocznik Sławistyczny”, V, p. 208—209.

²⁶ Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, Haga, 1958, p. 31, 42.

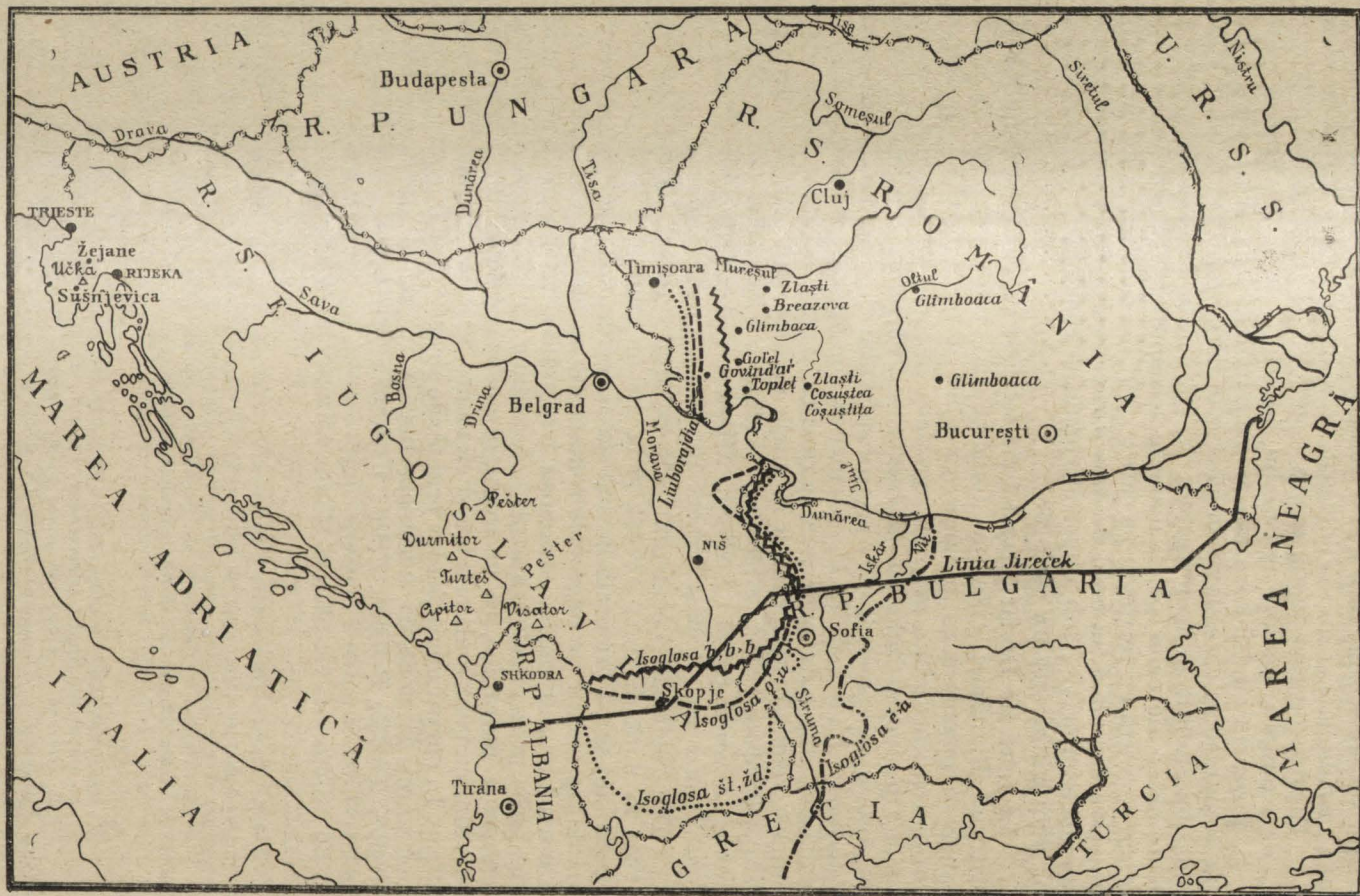
²⁷ Isoglosele amintite sînt trasate pe harta alăturată.

²⁸ S. Pușcariu, *Studii istoromâne*, op. cit., II, p. 5.

²⁹ E. Petrovici, *Географическое распределение славянских топонимов на территории Румынии*, „Romanoslavica”, IX, 1963, p. 5—12.

³⁰ E. Petrovici, *Un toponimic de origine sud-slavă orientală în Banat — Liuborajdia*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 185—189.

ISO GLOSE SUD-SLAVE

pentru numeroasele sale grote uriașe.)³¹ Vlahii aceștia, strămoși ai istroromânilor, sînt menționați întîi în documentele medievale sirbe, apoi în cele raguzane. Constantin Jireček îi considera, atît pe cei din vechea Sîrbie cît și pe cei de pe litoralul adriatic, ca pe urmașii romanilor dunăreni³². Trebuie însă precizat că nu poate fi vorba decît de Dunărea de jos, ale cărei țărmuri erau puternic romanizate în antichitate (mai ales malul drept), și care, în tot cursul evului mediu pînă în zilele noastre era legată prin nenumărate căi de transhumanță cu Carpații. Aceasta explică romanitatea actuală a vechii Dacii, cu toate că ea a fost părăsită în anul 275 al erei noastre de autoritățile romane. .

³¹ E. Petrovici. *Le problème des Roumains „occidentaux”*. A propos du toponyme *Peșter du Sud-Ouest de la Serbie*. *Revue de Linguistique*, VI, p. 25—28; idem, *Problema românilor „apuseni”, în legătură cu toponimicul Peșter din sud-vestul Serbiei*, SCL, XI, 1960, 2, p. 195—199.

³² C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Viena, 1901—1903 (*Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse*, vol. 48—50), I, p. 34. După Petar Skok românii apuseni, strămoșii istroromânilor, nu puteau constitui un rest al vechii populații romanice din părțile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice, deoarece aceasta era de mult slavizată cînd apar vlahii și morlacii în regiunile occidentale ale teritoriului sîrbocroat. De asemenea, romanistul din Zagreb nu împărtășea părerea lui Ov. Denksianu că strămoșii istroromânilor ar fi plecat spre vest din Transilvania („Slavia”, VIII, 1929, nr. 3, p. 605).

REFERITOR LA CRONOLOGIA ELEMENTELOR DE ORIGINE SUD-SLAVĂ ALE LIMBII ROMÂNE

În legătură cu sl. *o* și *e*

DE

I. PĂTRUȚ

1. În câteva lucrări recente, acad. Vl. Georgiev a luat în discuție sistemul vocalic slav, aducând argumente, bazate pe un bogat material, în sprijinul părerii că graiurile slave, ca și slava comună, n-au avut pînă prin secolul al VIII/IX e.n. vocala *o*, ci că ea s-a dezvoltat din *ā* (*a* scurt), fenomen întîmplat în ajunul apariției textelor paleoslave¹. Deci în slava comună n-a existat opoziția *ā* (< i.-e. **ā*, **ō*) : *ō* (< i.-e. **ā*, **ō*), ci *ā* : *ā*². Această părere, formulată de mult timp și susținută de unii lingviști³, se opune deci celei intrate în tradiția și uzul slavisticii, conform căreia i.-e. **ā*, **ō* > sl. com. *ā* (cf. lat. *frāter*, *duō* : sl. v. *brat(r)ŭ*, *dŭva*, pe cînd i.-e. **ā*, **ō* > sl. com. *ō* (cf. lat. *ārare*, *ōc-ulūs* : sl. v. *orati*, *oko*).

Acad. Vl. Georgiev subliniază că în sistemul vocalic slav comun al lingviștilor care susțin prezența vocalei *o* există o contradicție care constă în asimetria sistemului : pe cînd vocalele *ū* și *ŭ* s-au delabializat [și totodată s-au deplasat devenind vocale centrale], transformîndu-se în *y* (: chiril. ѱ) și *ŭ* (chiril. ѱ) — ceea ce constituie o caracteristică esențială a vocalismului slav comun —, vocala *o* (< **ō*, **ā*) nu s-a supus acestei tendințe⁴. Este, evident, întru totul justificat și normal sistemul

¹ Vl. Georgiev, *Праславянский и индоевропейский языки*, în *Славянска филология*, III, Sofia, 1963, p. 17 și urm.; idem, *Вокалната система в развоја на славянските езици*, Sofia, 1964, p. 5 și urm.; idem, *Нови теории и традиционални задлуди*, „Български език“, XV, 1965, 4–5, p. 297 și urm.; idem, *Le système vocalique du slave commun*, „Revue des Études slaves“ (= RES), XLIV, 1965, p. 7 și urm.

² Idem, *art. cit.*, *Славянска филология*, III, p. 17.

³ A se vedea indicații bibliografice la Vl. Georgiev, *ibid.* p. 17, nota; idem, *Вокалната система...*, *cit.*, p. 56–57.

⁴ *Вокалната система...*, *cit.*, p. 12.

Păreră susținută de unii lingviști că *o* slav comun a fost o vocală deschisă, *ā* (a), nu înlătură contradicția semnalată.

Să menționăm că unii lingviști, deși includ pe *o* în tabloul vocalic slav comun, afirmă că nu se făcea distincție (netă) între timbrele *o* și *a* (cf. A. Meillet — A. Vaillant, *Le slave*

vocalic care se prezintă sub formă de corelații binare cantitative (vocale scurte/lungi) $a-\bar{a}$, $e-\bar{e}$, $i(\text{ι})-\bar{i}$, $\bar{u}(\text{υ})-\bar{y}$ ⁵.

Dar argumentul hotărâtor în sprijinul acestui sistem vocalic fără vocala o îl constituie numeroasele cuvinte împrumutate de slavi sau de la slavi, în care se constată: a) în împrumuturile făcute de slavi o nu este redat niciodată prin o , ci prin alte vocale (de unde rezultă că slavii nu aveau vocala o); b) slavului o (din stadiul mai vechi $*a$) îi corespunde în cuvintele împrumutate în diferite limbi un a ⁶.

Prefacerea lui $\bar{a}$ în o se va fi întâmplat, în graiurile slave de sud, conchide acad. Vl. Georgiev, în secolul al VIII-lea — al IX-lea ⁷, căci din secolul al IX-lea sint atestate împrumuturi făcute din slavă care prezintă vocala o ⁸.

2. Teza inexistenței vocalei o în slava comună implică, se înțelege, și inexistența stadiului φ , care s-a dezvoltat din q (deci sl. com. $*\varphi\acute{z}k\bar{u}$ „strîmt, îngust” < $*\varphi\acute{z}k\bar{u}$, cf. sl. v. жзѣкъ , cf. lat. *angustus*). Stadiul q trebuie să fi fost de scurtă durată, avînd în vedere că q (ca și φ) a apărut în procesul deschiderii silabelor, deci dacă nu concomitent cu deschiderea diftongilor formați cu lichide (*tart* etc.), nici nu cu mult timp înaintea acestui fenomen ⁹. Acad. Vl. Georgiev este de părere că transformarea $q > \varphi$ s-a petrecut în secolul al VII-lea ¹⁰ sau al VIII-lea ¹¹, deci cu ceva înainte de prefacerea $a > o$ (cf. mai sus). Ne întrebăm însă dacă cele două vocale q și a nu s-au modificat concomitent în φ , respectiv o , caviînd în vedere că între cele două serii de vocale ($q-a$ și $\varphi-o$) deose-

lecommun, ed. II, Paris, 1934, p. 52: „À la date qui précède immédiatement l'époque historique a slave ne distinguait pas entre les timbres o et a ”. A se vedea sistemul vocalic la p. 50: $\bar{e}$ o y $\bar{u}$

$\bar{e}$ e i $\bar{i}$; cf. A. Meillet, *Le slave commun* [ed. I], Paris, 1924, p. 45, 46; cf. A. Vaillant, *rammaire comparée des langues slaves*, I, Lyon—Paris, 1950, p. 107; „Le o slave est issu d'un a balto-slave, et il était encore a ou proche de a vers le début de l'époque historique”).

⁵ Vl. Georgiev, *Вокалната система...*, cit., p. 12; idem, *art. cit.*, RES, XLIV, p. 12.

⁶ Acad. Vl. Georgiev aduce o multime de exemple de un fel sau altul:

a) *Вононія*, gr. *Βονωνία* > bg. *Бѣднѣ* (sec. XIII) > *Бдинь* (sec. XIV) — numele orașului *Vidin*; *Σκλωνίχη* (prop.): v. bg. *Солоунь* (*art. cit.*, *Славянска филология*, III, p. 18); lat. *commatres* (< *commater*) > sl. v. *къмотра* (cf. idem, *art. cit.*, „Български език”, XV, p. 301);

b) *Σκλαυηνοί*, *Sclaveni* (sec. VI): sl. v. *словѣне* (*ibid.*); *Γαρδικί* (toponimic în Arcadia, Corfu etc.): sl. com. **gardikl*: sl. v. *градѣць* (*ibid.*, p. 19); fin. *akkuna*, est. *aken*: sl. com. **akūna*, rus. *okno* (*ibid.*, p. 20).

⁷ *Art. cit.*, „Български език”, XV, p. 405. În studiul citat din *Славянска филология*, III, autorul indică secolul al IX-lea: „Ko vtoroj polovine IX v., odnako, izmenenie $\bar{a} > o$ v osnovnyx dialektax južnoslovjanskix jazykov uže proizošlo” (p. 20).

⁸ Idem, *ibid.*

Autorul crede că se poate presupune, în prefacerea $a > o$, un stadiu intermediar („edna meždinna stepen”) $\bar{a}$ (sau $\bar{o}$), însă numai pentru o scurtă perioadă de trecere, chiar la sfîrșitul epocii slave comune („samo za edin kratăk prexoden peiod v samija kraj na slavjanskata epoxa”, „Български език”, XV, p. 305).

În articolul din RES, XLIV, acad. Vl. Georgiev afirmă că transformarea $a > o$ sub accent s-a întîmplat între secolele al VI-lea și al IX-lea și între sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul celui de al IX-lea în poziție neaccentuată (p. 12). Să menționăm și posibilitatea (pusă sub semnul întrebării, din lipsă de exemple sigure) prefacerii lui a în o sub accent încă în secolul al IV-lea (idem, *Вокалната система...*, cit., p. 51, 53, 84).

⁹ Cea mai veche formă cu *trat* atestată este de la anul 789: *Dragawilus* (numele unui prinț al Veleților, la vest de Oder (< *Darg-*) (A. Vaillant, *op. cit.*, I, p. 162; cf. Vl. Georgiev, *Вокалната система...*, cit., p. 98).

¹⁰ Vl. Georgiev, *Вокалната система...*, p. 63.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 64. Data acestei prefaceri este mai vagă la p. 12 a aceeași lucrări.

birea esențială este caracterul nazal/oral și, mai ales, că e vorba de același proces: deplasarea vocalelor din seria „deschise” în seria „mijlocii” și, totodată, o deplasare și pe linie orizontală, ele devenind posterioare. Pentru a da un răspuns, este nevoie să se studieze mai din aproape și istoria vocalei *o*, urmărind mai ales (cum s-a făcut pentru *o* < *a*) corespundențele ei în cuvintele împrumutate de slavi și de la slavi.

3. Desigur că pe plan fonetico-fonologic semnificație deosebită are transformarea lui *a* și *q* în vocale posterioare labiale: *o*, respectiv *ɔ*.

Care să fie cauza acestei importante modificări? După părerea noastră mobilul ei pare a fi următorul: în procesul deschiderii silabelor, diftongii formați cu sonanta *w*, sunet labial prin excelență, s-au monofongat, în mod normal, în vocala labială posterioară *u* („*uxo* „ureche”, cu *u*- din *au*-, cf. lat. *auris* < *ausis*). Acad. Vl. Georgiev acceptă următoarele stadii în evoluția lui *u*: *aw* > *âw* > *ow* > *u*, afirmând că el a fost diftong până la sfârșitul epocii slave comune (probabil până în secolul VI/VII) cel mai târziu¹², deci înaintea prefacerii *a* > *o* (și *q* > *ɔ*) (vezi mai sus). Apariția lui *u* trebuie să fie, într-adevăr, mai veche decât *ɔ* și *o*: el trebuie să fi fost contemporan cu *q*, căci ambii, *q* și *u*, au apărut din diftongi, pentru deschiderea silabelor. Deci întâi a apărut *u*, vocală izolată în seria posterioară. Completarea seriei și totodată a sistemului fonetico-fonologic a determinat prefacerea ulterioară *q*, *a* > *ɔ*, *o* (poate prin stadiul intermediar *â*).

4. Inexistența vocalei *o* până în secolul al VIII-lea — al IX-lea în sistemul vocalic slav are importanță deosebită și pentru cronologia elementelor românești de proveniență veche bulgară. În ele apare, ca regulă, *o*: *bob*, *bogat*, *clocoti*, *clopot*, *coși*, *coș*, *coteț*, *cojoc*, *dobitoc*, *dospi*, *goni*, *grozav*, *lopătă*, *lovi*, *obor*, *obraz*, *ocol*, *obicei*, *otravă*, *pod*, *poiană*, *potop*, *pojar*, *rod*, *topor*, *zvon* etc.: *bobă*, *bogată*, *klokotiti*, *klopotu*, *kositi*, *koși*, *kotici*, *kožuxă*, *dobytkă*, *dospěti*, *goniti*, *grozavă*, *lopata*, *loviti*, *oboră*, *obrază*, *okolă*, *obyčaji*, *otrava*, *podă*, *poljana*, *potopă*, *požară*, *rodă*, *toporă*, *zvonă*¹³. În afară de cuvinte vechi, ca *șchiau*, *măgură*, *stăpîn* (intrate din slavă, încă în faza latină), nu apare, decât în excepții¹⁴, altă vocală în

¹² Idem, *ibid.*, p. 12.

În legătură cu diftongii slavi este bine să adăugăm o mențiune: Slava comună a moștenit din indo-europeană diftongi formați din vocalele „propriu-zise” și sonantele *i*, *u*, *n*, *m*, *r*, *l* (A. Meillet — A. Vaillant, *op. cit.*, p. 56), adică *ai*, *au*, *an*, *am*, *ar*, *al*, *ei*, *eu* etc. Spre deosebire de indo-europeană și, apoi, de unele limbi indo-europene în care diftongii constituie o unitate fonetică, aparținând, totdeauna, aceleiași silabe (cf. germ. *Eier* „ouă”, *Feuer* „foc”, *sauer* „acru” = *ei-er*, *feu-er*, *sau-er*, nu *e-ier*, *fe-uer*, *sa-uer*), în slavă, cel puțin începând cu perioada deschiderii silabelor, structura foștilor diftongi este alta, fapt dovedit de disocierea lor cînd se găsesc înainte de vocală: *sě-men-a* „semințe” (-*men-* este sufix, cf. lat. *sē-men* „sămînță”) > *sě-me-na*. Prin urmare ei pot fi comparați cu pseudodiftongii românești, formați cu așa numitele „semi-vocale”, acestea comportîndu-se ca și consoanele: *paj*, *ou*, însă *pa-juł*, *o-juł*, cf. *ban*, *ba-nul* (cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954, p. 63).

¹³ Nu are legătură cu discuția de aici „diftongarea” lui *o* în *oa*: *coață*, *coarsă*, *poală* etc.: sl. *koža*, *kosa*, *pola*.

¹⁴ Un asemenea exemplu ar fi *kopona* > *cumpănă* (cu *o* neaccentuat după labială prefăcut în *a*. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 273; ediția românească, p. 180); *stmbădă* (*ibid.*) nu este de origine slavă (cf. sl. v. *sočbota*), ci latină (< **sambata* < gr., cf. DLRM). Acad. Al. Rosetti mai citează pe *năsdălie* (cf. sl. *nosilo*) (ILR, III, ed. V, București, 1964, p. 91), care este, evident, un slavonism.

locul sl. *o*. De aici rezultă că toate cuvintele cu *o*, de origine slavă, au fonetism mai nou decât *a > o* (sec. VIII—IX) și, bineînțeles, cele ca *șchiâu* sînt anterioare acestei date ¹⁵.

Este aproape unanim acceptată originea slavă a desinenței *-o* la vocativul singular românesc al substantivelor comune și proprii, feminine și, unele, masculine : *fato*, *Livio*, *badeo*. Desinența aceasta a fost extrasă din formele de vocativ ale substantivelor de tipul *babo*, *nevasto*, împrumutate din slavă ¹⁶. Asemenea vocative există și în dialectele sud-dunărene. În aromână : *dado*, *mamo* ¹⁷, în meglenoromână (cu *-u < -o*) : *mamu* „mamo”, *suăru* „soro” ¹⁸, în istroromână : *fêto*, *mamo* ¹⁹.

Vocativul în *-o* este o formă veche, română comună, așa cum arată prezența lui în toate cele patru dialecte. Vechimea lui este susținută și de alt fapt : desinența *-o* a trecut și la imperativ, la două verbe, dar aceleași în toate patru dialectele : *vino*, *ado*.

În dialectul dacoromân vocativele în *-o*, ca și imperativul *vino* sînt în uz într-o arie mare, compactă, care nu diferă decât puțin de teritoriul pe care există și toponimice de proveniență bulgărească ²⁰. Ne-am expus părerea privitor la vechimea formelor românești de vocativ și imperativ în *-o* : ele par a data de la sfîrșitul perioadei limbii române comune ²¹. În urma celor arătate mai sus, rezultă acum că asemenea forme nu pot fi mai vechi de secolul al VIII-lea — al IX-lea (deci după apariția lui *o* la slavi).

Acad. Vl. Georgiev (*Вокалната система...*, cit., p. 54—55) crede că e reprezentat vechiul *a*, ca în *măgură*, și în *căcot* (cf. sl. v. *kokotŭ*) și *căpiță* (hg. dial. *kopica*). Prima formă pare aromână (cf. Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 278), alături de cea obișnuită *cucot* (idem, *ibid.* ; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, s.v. *cucot*). În ambele forme *ă* corespunde unui *o* neaccentuat (în *căpiță* și în vecinătatea labialei, ca în *cumpănă*, menționat mai sus). Nu credem că în aceste cuvinte e vorba de reflexe ale vechiului *a* slav, ele fiind împrumuturi mai noi.

¹⁵ Acad. E. Petrovici examinează amănunțit cuvintele care pot fi considerate de origine slavă în latina orientală, din care le-a moștenit limba română. Alături de cele trei menționate (*șchiâu*, *măgură*, *stăpîn*) figurează : *jupln*, *sîlnă*, *smlnlnă*, *mătură* („Revue roumaine de linguistique”, XI, 1966, nr. 4, 313 și urm.).

¹⁶ În toate lucrările consacrate influenței slave gramaticale asupra limbii române, figurează această desinență *-o*. Nu trebuie înțeles că românii au împrumutat de la slavi desinența *-o*, ci că românii au extras-o din forme de origine slavă, ca *babo*, *nevasto*, *Ano*, și au creat apoi forme de vocativ în *-o* și la substantive de altă origine (latină : *fato*, *cuscro* etc.).

¹⁷ Th. Capidan, *Aromânii*, p. 394, 395. Autorul precizează că formele în *-o* se întrebuințează rar. Obișnuit vocativul are aceeași formă ca și nominativul.

¹⁸ Idem, *Meglenoromânii*, I, București, 1925, p. 149. Și la meglenoromâni sînt frecvente formele de vocativ egale cu nominativul.

¹⁹ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 149.

²⁰ Vezi I. Pătruț, *Considerații în legătură cu vocativul românesc în -o*, „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 87—93 (cu o hartă). Pe baza răspîndirii lui în dialectul dacoromân, am tras următoarea concluzie : o parte a dacoromânilor — strămoșii celor care nu cunosc acest vocativ — trebuie să fi fost așezați din vechime (dinaintea apariției vocativului în *-o* în română) la nordul ariei în care a apărut și s-a răspîndit acest vocativ (*ibid.*, p. 92). Tot acolo am arătat că nu poate fi stabilită nici o legătură, în privința originii, între vocativul în *-o* și cel în *-e* (*cumetre*, *vere*), cum susțin unii lingviști (că desinența *-e* ar fi și ea de origine slavă, iar alții că vocativul românesc în *-e*, de origine latină, s-ar fi menținut și consolidat datorită mediului slav în care au trăit românii). Vocativul în *-e* este general răspîndit în dialectul dacoromân și el nu poate fi explicat decât din limba latină (cf. *serve*, *domine*).

Și în nordul țării, în regiunea Maramureș, există forme de vocativ în *-o*. Acesta, mai nou, de origine ucraineană (I. Pătruț, *ibid.*, p. 90—91 ; idem, *Tot despre vocativul românesc în -o*, „Romanoslavica”, X, 1964, p. 193), nu are nici o legătură cu vocativul din jumătatea de sud a țării și cu cel din dialectele sud-dunărene.

²¹ I. Pătruț, *art. cit.*, „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 93.

După cum se știe, numeroasele substantive slave de tipul *sito* au intrat în limba română, în toate patru dialectele, în grupa femininelor cu desinența -ă (sg.), -e (pl.), ca și femininele slave de felul lui *baba* (cf. *sită* — pl. *site*, *babă* — pl. *babe*, ca *fată* — pl. *fete* < lat. *feta* — *fetae*). La explicarea acestei încadrări am invocat, într-un articol, faptul că slava, înaintea celei de a doua jumătăți a secolului al IX-lea, nu făcea distincție între timbrele *o* și *a*²², iar în alt articol luam în considerare și alte desinențe comune ale substantivelor slave feminine și neutre²³. S-ar putea acum preciza că până la apariția lui *o* slav substantivele neutre de tipul *sito* aveau aceeași formă, în -*a*, la mai multe cazuri : nominativ, acuzativ (vocativ) și genitiv singular și nominativ, acuzativ (și vocativ) plural (însă cu deosebiri de accent : cf. sl. *sito*, dar *grebló* — singular). Susținem însă că acest fapt nu are nici o importanță pentru a explica inexistența neutrelui în limba română (adică a încadrării neutrelor slave în -*o* printre femininele românești), ci, eventual, a putut determina trecerea acestor neutre slave — alături de femininele ca *baba*, *nevêsta* — într-o anumită grupă de feminine românești (la tipul *masă*, *casă*) și nu în alta²⁴. Zicem „eventual” deoarece și împrumuturile mai târzii în -*o* au intrat în aceeași grupă a femininelor românești (sl. *čisto*, *dělo*, *pravilo* etc. > rom. *cislă*, *delă*, *pravilă*). De altfel nu avem nici o dovadă că neutrele ca *sito* au fost împrumutate înaintea evoluției sl. *a* > *o* (sec. VIII–IX).

5. Situația vocalelor nazale, în special a lui *o*, în discuție aici, este complicată atât în limbile slave, cât și în privința reflexelor lui în limba română (și în alte limbi).

Mai întâi ținem să precizăm că nu putem fi de acord cu părerea că în slava comună și, după unii lingviști, și în diferite graiuri slave, vocalele nazale nu erau vocale pure, ci emisiunea lor se încheia cu un element nazal²⁵, cu alte cuvinte : ele erau un fel de grupuri fonetice constituite din vocală + *n/m*.

²² I. Pătruț, *Despre genul „neutru” în limba română*, CL, I, 1956, p. 31 ; cf. idem, *Sur le genre „neutre” en roumain*, în *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août 1957*, București, 1957, p. 293.

²³ Idem, *Substantivele slave în -o devenite în limba română feminine în -ă*, CL, VIII, 1963, nr. 1, p. 81.

La desinența comună -*o* a neutrelor slave și a femininelor românești, la vocativ singular, se referea și acad. E. Petrovici, *Evoluție fonetică, substituție de sunete sau adaptare morfologică?* (În legătură cu tratamentul lui *o* final în elementele slave ale limbii române), CL, VI, 1961, nr. 1, p. 27.

Este nevoie de o mențiune : substantivele în discuție sînt neutre foste teme în -*o* (<-*a*-) și feminine foste teme în -*a*-. Însă după procesele fonetice legate de deschiderea silabelor, ele au devenit teme consonantice (cf. I. Pătruț, *Despre structura morfologică a substantivelor și adjectivelor românești*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series IV, fasc. 2, 1961, Philologia, p. 20, nota 30 ; idem, *Славянска филология*, tom. I, *Отговори на въпросите за научната анкета по езикознание*, Sofia, 1963, p. 107). Deci substantivele de tipul *sito*, *baba* au devenit teme consonantice : *sit-ă*, *sit-e* etc., *bab-ă*, *bab-e* etc.

²⁴ În articolul nostru citat, din CL, I, 1956, spunem că „nedeosebirea timbrei *o* și *a*” în slavă trebuie considerată numai ca un factor auxiliar, de natură morfologică (p. 31) — am zice acum fonetico-morfologică — în privința încadrării neutrelor slave de tipul *sito* în sistemul flexiunii românești.

²⁵ A. Meillet — A. Vaillant, *op. cit.*, p. 59 ; „L'émission nasale se poursuivait après que l'émission orale avait cessé” ; cf. A. Meillet, *op. cit.*, p. 53. Părerea aceasta este împărtășită și de acad. Al. Rosetti, *op. cit.*, IIIe, p. 97.

Împotriva acestei păreri pot fi aduse obiecțiuni ca următoarele : a) vocalele nazale au apărut, în procesul deschiderii silabelor, tocmai pentru înlăturarea ocluziunii consonantice de la sfârșitul silabei, deci prin monoftongarea diftongilor formați cu *n*, *m* (*an*, *am*), așa cum s-au monoftongat și diftongii formați cu sonantele *i*, *u* (de ex. : *ai* > *ě*, *au* > *u*) ; b) dacă vocalele nazale s-ar fi terminat cu un element consonantic (*n*, *m*), atunci ele nu s-ar fi denazalizat în cele mai multe graiuri slave, căci nazalitatea s-ar fi menținut în acel element nazal (*n*, *m*).

Unii dintre cei care susțin această teorie — a inexistenței vocalelor nazale „pure” în slava comună — compară vocalele slave comune cu corespondentele lor, vocală + nazală, din limbile și graiurile în care nazalitatea s-a păstrat ²⁶. Acceptăm însă părerea acad. E. Petrovici, că reflexele acestea, vocală + consoană nazală, sînt mai noi și se datoresc substituției cauzate de graiurile neslave învecinate : grecești, albaneze, românești, germane ²⁷. Faptul că în cuvintele de origine slavă din limba română (ca și din albaneză, greacă și maghiară) vechile vocale nazale sînt redete prin grupuri formate din vocală + nazală (cf. gr. *λάγνος* = *lángos*, rom. *luncă*, ung. *lanka* : sl. v. *lōka*) trebuie explicat, credem, tot prin substituției, datorită inexistenței vocalelor nazale (pure) în limbile respective.

6. Acad. VI. Georgiev constată că în greacă, română, maghiară și albaneză *o* este reprezentat prin cîte două reflexe (1. gr. *an*, rom. *în/îm*, ung. *an/am*, alb. *ën* ; 2. gr. *on*, rom. *un/um*, ung. *on/om*, alb. *un*), care ar corespunde celor două stadii ale vocalei în slavă : stadiului *a* (1) și stadiului *o* (2) ²⁸.

Credem că reflexul grecesc *an* corespunde într-adevăr stadiului slav **a* (*λάγνος* < sl. **lōka* : sl. v. *lōka*) ; după cum se știe, formele grecești reflectă și alte fonetisme slave vechi (*a*, înainte de prefacerea lui în *o* ; *tart*, *talt* etc.). Ne exprimăm însă îndoiala asupra corespondenței rom. *în/îm* : sl. **a* (cf. drom., arom. *pîndar* : sl. *podarī*). Argumentul invocat de acad. VI. Georgiev că sl. **a* > rom. *în/îm* este contemporan cu transformarea grupurilor latinești *a + n*, *a + m* + consoană > rom. *în/îm* ²⁹ (cf. lat. *canis*, *campus* > rom. *cîne*, *cîmp*) pare verosimil, însă este în contradicție cu faptul că prefacerea grupurilor latinești amintite în *în/îm* este anterioară pătrunderii elementelor vechi slave în limba romană, căci de aceea *an* slav nu s-a transformat în *în* (cf. sl. *xrana*, *rana* > rom. *hrandă*,

²⁶ A. Meillet — A. Vaillant aduc ca exemplu forme macedonene de tipul *čendo*, *zāmbi* (op. cit., p. 59). Asemenea forme există și în alte graiuri slave : la nord de Salonic : *pānl*, *zāmp* (A. Vaillant, op. cit., I, p. 152) ; în Albania meridională *zāmp*, *č'ēndō* (idem, *ibid.* ; cf. K. Mirčev, *Историческа граматика на българския език*, ed. II, Sofia, 1963, p. 98 ; în dialectul bulgar din Transilvania (dispărut în secolul al XIX-lea) : *da bande*, *svento* (A. Vaillant, op. cit., I, p. 152). În cursul anchetelor pentru Atlasul graiurilor slovene s-au înregistrat și vocale nazale pure (de tipul *ā*, *ē*), însă (în graiuri slovene din Austria și din nordul Sloveniei) și grupuri de tipul *o + n*. (Informația o dătoare amabilității lui Jakob Rigler.)

²⁷ E. Petrovici, în *Сборник ответов на вопросы по языкознанию (К IV Междунароному съезду славистов)*, Moscova, 1958, p. 215.

²⁸ *Вокалната система...*, cit., p. 60—64. Pentru reflexele lui *o*, cf. și E. Petrovici, „Dacoromania” X, I, 1941, p. 129 ; Al. Rosetti, op. cit., III⁸, p. 99 ; I. Pătruț, CL, XI, 1966, nr. 2, p. 189—192.

²⁹ *Вокалната система...*, cit., p. 63. De altfel este posibil ca în unele graiuri slave de sud *o* să fi fost mai închis, spre *u* nazal, cum arată și reflexul albanez *un*. (Se citează și exemple grecești cu *un*, v. Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 37 ; VI < Georgiev, *Вокалната система...*, cit. p. 62.) Să menționăm și afirmația lui A. Vaillant :

rană, nu *hrînă, *rînă). Pe de altă parte, întrucît în limba română găsim, cum s-a spus înainte, numai reflexul *o*, nu *a*, este normal ca împrumuturile românești cu nazală, cele mai vechi, să fie contemporane cu stadiul slav *o*. Acceptăm părerea că împrumuturile cu *un/um* sînt cele mai vechi, de pe timpul cînd în graiurile slave respective nazala era în stadiul *o*, care a fost asimilat cu *un/um* < lat. *on* : sl. *lōka* < rom. *luncă*, cf. *lung* < lat. *longus*).

Reflexul *în/îm* apare în cuvintele românești împrumutate mai tîrziu, cînd vocala nazală în graiurile slave respective era în stadiul *ă* nazal³⁰. Este posibil ca între stadiile românești și albaneze, menționate mai sus (rom. *un/um* : alb. *un* și rom. *în/îm* : alb. *ën* ; cf. drom., istrorom. *osîndi*, alb. *şundôj* : sl. v. (*o*)*sediti* ; drom., arom. *pîndar*, alb. *pëndar* : sl. *pōdari*) să existe o legătură cronologică³¹.

7. Toponimicele românești de origine veche bulgară, în care *o* este reprezentat numai prin reflexul *în/îm* (niciodată prin *un/um*)³² nu pot fi mai vechi de secolul al XI-lea. Ele apar numai în jumătatea sudică a României, unde există și toponimice cu alte reflexe caracteristice limbii bulgare (*îti*, *îd* etc.), precum și vocative în *-o*, despre care spunem că datează tot de la sfîrșitul perioadei limbii române comune.

8. În concluzie :

a. Cuvintele de origine slavă intrate în limba română prezintă reflexul *o*, nu *a*.

b. Reflexul românesc cel mai vechi al sl. *o* este *un/um*, care (probabil, ca și alb. *un*) trebuie raportat la stadiul slav *o* (închis) nazal.

c. Corespondentul *în/îm* (paralel, probabil, cu alb. *ën*) reflectă stadiul slav *ă* nazal. El, ca și vocativul în *-o*, datează de la sfîrșitul perioadei limbii române comune. Toponimicele românești de proveniență slavă, în care apare numai reflexul *în/îm*, nu pot fi mai vechi decît această dată.

d. Inexistența vocativului în *-o* în jumătatea de nord a țării este o dovadă a așezării populației românești acolo înaintea apariției acestei forme.

Noiembrie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

„Comme le *o* de la fin du slave commun était une sorte d'*u* nasalisé” ... (op. cit., I, p. 153–154) și altă, mai potrivită : „Ces traitements divers des langues slaves attestent que les diphthongues nasales de la fin du slave commun étaient des sons complexes et instables, et dont la prononciation pouvait varier selon les dialectes” (ibid., p. 150). Este posibil ca această diversificare în rostirea vocalelor nazale, existentă în slava comună, să se fi accentuat în evoluția ulterioară a graiurilor slave.

³⁰ Cf. I. Pătruț, CL, XI, 1966, nr. 2, p. 101.

³¹ Reflexele diferite ale lui *o* din limba maghiară trebuie analizate și în funcțiune de armonia vocalică caracteristică acestei limbi : cf. sl. v. *krōgŭ*, *lōka*, *mōka* : ung. *korong*, *lanka*, *munka*.

³² E. Petrovici, *Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe „voyelle + nasale” pour le sl. commun.* **o*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1958*, București, 1958. p. 39, 40, 41, 43.

GÎNDIREA LINGVISTICĂ A LUI ION HELIADE RĂDULESCU

DE

D. MACREA

Personalitate cu larg profil enciclopedic de om al Renașterii, profesor, întemeietor al presei românești, îndrumător al vieții culturale din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea, poet, filozof, economist, istoric, critic literar, traducător, tipograf, editor, ctitor de instituții culturale, printre care al Teatrului Național din București, al Societății filarmonice și al Societății Academice române, militant politic, Ion Heliade Rădulescu a avut un rol hotărâtor și în dezvoltarea lingvisticii noastre, preocupările lui privitoare la limba română fiind constante în întreaga sa activitate. El a fost, pentru Țara Românească și Moldova, primul lingvist de seamă, îndeplinind un rol de importanța celui al Școlii Ardelene în Transilvania. Heliade a cunoscut, după cum singur mărturisește, operele reprezentanților acestei școli, pe care i-a admirat și i-a urmat în concepția de bază a latinității limbii române.

Dar Heliade, pornind de la tezele Școlii Ardelene, deschide lingvisticii românești perspective mult mai largi, depășind, chiar de la început, impasul etimologist-latinizant al acesteia și aducând în discuție probleme lingvistice fundamentale, cu care s-a confruntat epoca sa și apoi întreg secolul al XIX-lea.

Prin concepția lui largă asupra rolului limbii în afirmarea unității naționale și culturale și prin preocuparea lui continuă de cultivarea limbii române, Heliade ocupă, în lingvistica noastră, un loc mult mai important decât i s-a recunoscut pînă acum.

Deoarece nu s-a publicat încă o monografie asupra lui Heliade ca lingvist, contribuția lui la dezvoltarea acestei științe la noi nu a putut fi apreciată în mod satisfăcător. Ceea ce se știe, în general, despre el, în această privință, este doar că a elaborat o gramatică valoroasă a limbii române, că a avut o contribuție de seamă la introducerea alfabetului latin în scrierea noastră și că, în ultima fază a activității lui, a căutat să italianizeze limba română.

În domeniul istoriei literare, interesul pentru ideile și activitatea lui Heliade a fost mult mai intens la toate generațiile. Istoricii noștri literari, N. Iorga, Ovid Densusianu, Gh. Bogdan-Duică, Gh. Adamescu, Petre V. Haneș, George Călinescu, i-au consacrat studii temeinice, iar în 1935, când se părea că se spusese totul despre Heliade, Dumitru Popovici publică lucrarea lui fundamentală pînă astăzi: *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, completată, între 1939 și 1943, cu o valoroasă ediție critică a scrierilor literare și lingvistice ale acestuia¹. Au rămas însă deschise cercetărilor numeroase domenii speciale, în care s-a manifestat prezența inspirată și tumultuoasă a lui Heliade.

Cîteva cercetări recente au început să adîncească aceste domenii. În anii din urmă, au apărut studii competente despre unele idei și lucrări lingvistice ale lui Heliade², despre limba scrierilor lui³, despre filozofia lui social-politică⁴, despre concepția lui asupra istoriei universale⁵. Dar Heliade va constitui încă multă vreme unul dintre obiectele de atracție ale cercetătorilor istoriei culturii noastre.

Cu privire la scrierile lingvistice ale lui Heliade, de care ne vom ocupa în studiul de față, se impun cîteva constatări generale orientative:

1. scrierile lui Heliade cu conținut predominant lingvistic, la care ne vom referi mai frecvent, sînt: *Gramatica românească* (1828), *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor* (1832), corespondența cu Costache Negruzzi (1836), *Paralelism între limba română și italiană* (1840), *Vocabular de vorbe străine în limba română* (1847) și *Geniul limbilor în genere și al celei române în parte* (1868);

2. în afară de scrierile lingvistice propriu-zise, Heliade a exprimat păreri despre limbă în numeroase studii literare, în articole din „Curierul românesc” și „Curierul de ambe sexe”, din „Muzeul național” și „Gazeta Teatrului Național”, în prefețe și în diferite note;

¹ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, tom. I-II. Ed. D. Popovici, București, 1939—1943. Citatele din I. Heliade Rădulescu, luate din această ediție, se indică în text prin pagina respectivă.

² Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui I. Heliade Rădulescu*, în „Analele științifice ale Universității din Iași”. Seria III Științe sociale I, 1955, nr. 1—2; L. Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Heliade Rădulescu în prima perioadă a activității (pînă la 1840)*, ib. 1960, p. 168—185; N. A. Ursu, *Modelul francez al gramaticii lui I. Heliade Rădulescu*, în I.R. X, 1961, nr. 4, p. 322—333.

³ Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui I. Heliade Rădulescu pînă la 1839*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, 1956, p. 57—66.

⁴ Radu Tomoiagă, *Critica istoriei echilibrului între antileze*, în „Cercetări filozofice”, nr. 1, din 1957, p. 77—96; idem, *Contribuții la reconsiderarea lui Heliade*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale, nr. 8 din 1957, p. 97—107; idem, *Legăturile lui Heliade Rădulescu cu Saint-Marc Girardin și alți pedagogi francezi*, în „Revista de pedagogie” nr. 4 (1966), p. 60—69. Vezi și Stanciu Stoian, *Teodor Diamant și socialismul utopic în Principatele dundrene*, în „Analele Universității București”, Seria științe sociale, p. 192—196; George Munteanu, *Atitudinile*, București, 1966, p. 90—142; Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 153—218; *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 146, 147 și 228—231; P. P. Panaitescu, *Dante și Heliade Rădulescu*, în revista „Steaua”, nr. 5, din 1965; Ioan Oană, *Prefață la volumul I din Heliade Rădulescu, Pagini alese*, București, 1961, p. 5—35; Gh. Zane, *Ion Heliade Rădulescu inițiuil președinte al Academiei Române*, în „Viața economică”, IV, 1966, nr. 38, 2 sept., p. 5.

⁵ V. Cristian, *I. Heliade Rădulescu și istoria universală*, în „Analele Universității din Iași”. Seria III științe sociale, I, 1966, p. 63—84.

3. părerile despre limbă ale lui Heliade, nelipsite de inconsecvențe și contradicții, oglindind influențe diverse și dinamica impetuoasă a gândirii sale, pot fi aduse la o relativă unitate numai printr-un efort simplificator și prin sacrificarea detaliilor;

4. în exprimarea gândirii lui lingvistice, Heliade a folosit, pe lângă expunerea sistematică din lucrările propriu-zise de lingvistică, forme literare diferite, ca cea a scrisorilor, a dialogului, în toate fiind prezente spiritul lui polemic, ironia, satira și anecdota. Heliade a scris într-o epocă în care lupta pentru afirmarea limbii române era deosebit de ascuțită. De aceea scrisul lui în acest domeniu nu putea să aibă seninătatea pe care o întâlnim, cu treizeci de ani mai târziu, la Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Odobescu sau Titu Maiorescu, când problemele de bază ale limbii noastre ajunseseră la o relativă limpezire;

5. Activitatea lingvistică a lui Heliade, ca și cea literară, culturală și politică, se împarte în două perioade : cea de dinainte de 1840, apreciată pozitiv, și cea de după această dată, când se manifestă mai intens italianismul său, negativ și compromisă. Dar numeroase idei fecunde și completări pozitive ale gândirii sale lingvistice apar și în perioada italianizantă, fără legătură cu rătăcirile lui de atunci, iar pe de altă parte, italianismul său nu începe cronologic în 1840, ci el se găsește, în germene, și în scrierile lui anterioare, chiar și în prefața *Gramaticii* de la 1828.

Principală preocupare lingvistică a lui Heliade, ca și a întregii generații de cărturari români din acea epocă, a fost, în permanență, îndreptată spre netezirea căilor de dezvoltare unitară a limbii române literare, pentru ca ea să devină un instrument cât mai adecvat al făuririi culturii noastre moderne. Limba română se găsea atunci, mai ales în ceea ce privește vocabularul, sub influențele istorice din epoca feudală : slavonă, răcă și neogreacă în Țara Românească și Moldova și maghiară în Transilvania, care nu-i ofereau posibilitățile de exprimare a noțiunilor noi ale culturii. Lipseau principalele instrumente de cultivare a limbii : gramatici și dicționare. Nu apăruseră încă scriitori mari care să constituie, prin scrisul lor, un îndreptar în dezvoltarea limbii noastre literare la nivelul cerințelor epocii.

Heliade definește astfel, în corespondența din 1836 cu Costache Negruzzi, acțiunea de cultivare a limbii : „*A cultiva o limbă, va să zică a o curăți de tot ce nu o face să înainteze, de tot ce nu este al său și nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul și toată vorba la locul său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate să fie echivoc și a o face să exprime ceea ce gîndește cineva, iar nu alta*” (p. 225).

Conștient de importanța primordială a gramaticii în opera de cultivare a limbii naționale, Heliade publică, în 1828, la Sibiu, *Gramatica românească*, care este prima lui lucrare de lingvistică și cea dintâi gramatică descriptivă și normativă a limbii române, operă remarcabilă pentru acea vreme și care își păstrează, în parte, valoarea pînă astăzi. Ea a fost închinată Societății literare înființată în 1827, avînd ca unul dintre obiectivele ei „îndreptarea limbii”.

Deși concepută ca manual și folosită ca atare de elevii săi de la Sfîntul Sava și înainte de publicare, în manuscris, *Gramatica* lui Heliade

este, îndeosebi prin prefața ei, și o operă de orientare lingvistică generală. Prefața cuprinde, în esență, întreaga lui concepție lingvistică. Prin noutatea ideilor puse în circulație, această prefață este una din părțile operei lui Heliade care i-a creat și consolidat ascendența spirituală asupra generației sale.

Definiția dată de Heliade gramaticii relevă concepția practică asupra acestei discipline, ea fiind „*un meșteșug prin care învățăm să cunoaștem o limbă, a o vorbi și a o scrie întocmai după însușirile și firea ei*”⁶. Caracterul scolastic al acestei definiții corespunde numai parțial concepției moderne, după care gramatica este studiul structurii limbii din punct de vedere descriptiv, normativ și istoric. Dar Heliade a intuit rolul și importanța a ceea ce numim astăzi „*structură gramaticală*”, pe care o numește „*țesătura*”, „*urzeala*” sau „*sistema*” limbii, subliniind caracterul ei definitoriu pentru specificul unei limbi, față de mobilitatea vocabularului: „*Puținele vorbe slavonești nu schimbă, scrie el, nici natura românului, nici țesătura limbii lui, al cărui mecanism este tot acela ca al surorilor ei italiana, franceza și celelalte; formarea cazurilor, verburile auxiliare, conjugarea verburilor, timpii compuși, infinitivele, participiile trecute, toate dovedesc aceeași urzeală cu a limbilor de mai sus. Când o dată avem un drum, o urzeală, o sistemă, poate vremea să schimbe toate vorbele cu altele străine și, rămânând tiparul românesc, limba în veci va fi românească sau de vom zice: «omul, celovecul sau antropul vorbește»*” (p. 204—205).

Ca model pentru împărțirea materiei și pentru definirea categoriilor gramaticale, Heliade a luat manuale de gramatică a limbii franceze. După cercetările lingvistului ieșean N. A. Ursu, modelul mai îndeaproape folosit de Heliade a fost *Grammaire française* de Charles-Constant Le Tellier, manual care s-a bucurat de mare notorietate în epocă, avind zece de ediții⁷. Materialul ilustrativ este luat de Heliade din vorbirea curentă și, uneori, din literatura bisericească.

Un merit de seamă al *Gramaticii* lui Heliade este contribuția ei la stabilirea terminologiei noastre gramaticale moderne. Modelul lui Heliade a fost și în această privință terminologia franceză și cea latină. *Gramatica* lui a încetățenit la noi termenii: *substantiv*, *adjectiv*, *verb*, *adverb*, *prepoziție*, pe care-i folosim astăzi. Pentru a-i face accesibili, Heliade dă, adeseori, între paranteze, traducerea românească a termenilor: *nominativ* (de numire), *genitiv* (de neam), *dativ* (de dare), *acuzativ* (de cauză), *vocativ* (de chemare), *pronume interogativ* (de întrebare), *verbe active* (de lucrare), *verbe pasive* (de patimă) ș.a. Sînt folosiți însă și unii termeni românești curenți în epocă: *bărbătesc*, *femeiesc*, *singurit*, *înmulțit*, *glasnice* ș.a.

Importanța *Gramaticii* lui Heliade este sporită prin orientarea nouă teoretică și practică în domeniul ortografiei. El definește ortografia sau „*dreapta scriere*” : „*meșteșugul de a scrie drept și cu judecată zicerile oricărei limbi*”⁸, subliniind legătura firească între ortografie, ortoepie și gramatică. Heliade a fost, prin *Gramatica* de la 1828, unul dintre reprezentanții cei

⁶ I. Eliade, *Gramatica Românească*, Sibiu, 1828, p. 1.

⁷ N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui I. Heliade Rădulescu*, în „*Limba română*”, X, 1961, nr. 4, p. 322—333.

⁸ I. Eliade, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 147—148.

mai hotărâți ai scrierii fonetice a limbii române. El a redus, în *Gramatică* și în „Curierul românesc”, alfabetul chirilic la 30 de slove, eliminând dubletele grafice și slovele care nu aveau corespondente în pronunțarea românească.

Fonetismul în ortografie era considerat, în acea epocă, de Heliade ca fiind însuși rostul scrierii. Conștiința limpede despre scriere ca instrument practic de exprimare exactă și simplă a gândirii este ilustrată prin categorica lui precizare din prefața *Gramaticii*: „*pentru fieștecare sunet și pentru fieștecare glas câte un semn, adică câte o slovă*” (p. 186). Combătind etimologismul latinizant, el susținea, în aceeași prefață, că scrierea limbii române trebuie să fie fonetică ca a limbii italiene „buna ei soră”. „*Pentru cel ce nu cunoaște limba latinească, adaugă Heliade, este în zadar oricum vor fi scrise zicerile, căci mijlocul scrierii nu poate să-l facă să cunoască izvorul, când el niciodată n-a fost acolo. Așa dară, pentru ce să nu scrim după cum pronunțăm, când scrim pentru cei care trăiesc iar nu pentru cei morți?*”. Romanii au scris, precizează el, după cum pronunțau și au scris pentru contemporani, nu pentru cei din vremea lui Romulus și Remus. „*Asemenea și noi nu scrim pentru strămoșii noștri pe care i-a adus marele Traian aici, ci pentru contemporanii noștri*” (p. 192).

Între 1836 și 1844, Heliade desfășoară o intensă acțiune pentru introducerea literelor latine în scrierea noastră. El a creat așa-numitul „alfabet civil” sau „de tranziție”, înlocuind, de la un număr la altul al „Curierului de ambe sexe”, slovele chirilice cu litere latine și obișnuind astfel, treptat, pe cititori cu noile litere, iar în noiembrie 1844 publică primul număr din „Curierul de ambe sexe” în întregime cu litere latine. Heliade a considerat, ca și reprezentanții Școlii Ardelene, literele latine ca singurele potrivite pentru scrierea românească, ele fiind „*ale străbunilor noștri*” și totodată elemente de unificare a scrierii noastre în toate provinciile și o legătură firească cu celelalte limbi romanice care se scriu toate și s-au scris totdeauna cu litere latine.

După 1840, Heliade părăsește, treptat, scrierea fonetică, creind un sistem ortografic personal, etimologist italianizant⁹. Această exagerare a lui nu a avut însă decât o semnificație subiectivă, rolul său hotărâtor în favoarea scrierii fonetice fiind îndeplinit cu eficacitate în perioada precedentă. Ecoul ortografiei sale italianizante a fost aproape nul, el rămânând doar o curiozitate istorică. Dar chiar în perioada 1867–1869, când se dezbătea, în cadrul Societății Academice, problema ortografiei și când Heliade practica scrierea italianizantă, el profesa și principii care sînt actuale și astăzi: „*Orice am hotărî noi, spunea el atunci, tot nu s-ar putea impune ca lege dacă nu vom consulta firea limbii noastre; limba să ne fie dascăl ca să ne impună nouă ortografia, iar nu noi ei*”¹⁰.

O mare parte a activității lingvistice a lui Heliade a fost consacrată vocabularului limbii noastre. El a schițat, încă în prefața *Gramaticii*,

⁹ I. Heliade Rădulescu, *Principie de ortographie română*, ultima formă a exagerărilor lui ortografice.

¹⁰ „Analele Societății Academice Române”, I, 1869, p. 28.

problemele principale care se puneau, în epoca sa, în legătură cu vocabularul și care sînt, în esență, următoarele :

1. îmbogățirea vocabularului românesc, astfel ca el să fie capabil să exprime noțiunile științelor moderne în plină dezvoltare ;

2. înlocuirea cuvintelor de altă origine decît latină prin echivalente latino-romanice ;

3. adoptarea de termeni latino-romanici pentru noțiunile noi care nu au corespondente în vocabularul românesc, în ultima fază a activității sale el limitînd sfera împrumuturilor exclusiv la limba italiană.

În legătură cu îmbogățirea vocabularului, Heliade face, în corespondența din 1836 cu Costache Negruzzi, o precizare esențială asupra felului cum a procedat el însuși în această acțiune : „*Sistema mea a fost ca să poată cineva aduce limba în stare, pe cît se poate, a exprima tot ce gîndește fie în materie fizică, fie morală, fie politică, fie religioasă. Am vrut să-mi fac vocabularul termenilor tehnici, și ca să pot să dau peste dinșii m-am apucat a traduce din științe; am început întîi de la gramatică;... pe urmă am făcut sau am cules o geografie politică... am tradus cursul de matematică al lui Francoeur, logica lui Condillac, cîteva lecții de literatură sau de poetică și retorică și celelalte*” (p. 214—215).

Din cele de mai sus rezultă că Heliade a intuit cu o mare perspicacitate atît cerințele complexe ale culturii românești din vremea lui, cît și posibilitățile de creare a mijloacelor lingvistice pentru împlinirea lor.

Mijloacele de îmbogățire a vocabularului românesc folosite de Heliade în prima fază a activității sale au fost multiple : derivare, compunere, selectare de termeni din dialecte și din graiurile noastre populare și, îndeosebi, împrumuturi latino-romanice. Din latină și din limbile romănice, spunea el în prefața *Gramaticii* „noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine” (p. 198).

Heliade definește astfel caracterul latin al limbii române : „*materia ei este romană, adică a sa; forma ei este romană, adică a sa; averea ei maternă este mare și îndestulă, însă ea e lipsită, căci nu știu cine a făcut-o să creadă că ce a rămas de la mama sa nu este al ei și se împopoțonează cu « cînste » străină, fără să aspire la « onoarea » maternă. Și cei care îi apără drepturile și vor să o reîntrege în averile sale sînt considerați ca niște visători și înnoitori*” (p. 323).

Mindru de latinitatea limbii noastre, Heliade nu ajunge însă la exagerările latinistilor. Latinismul său se reduce la stăruința depusă pentru introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române și la preferința, în prima fază a activității sale, pentru împrumuturi lexicale din latină. „*Limba noastră e romană ca și cea latină, scrie Heliade, însă sub alte faze... Declinarea ei în cazuri, cum și conjugarea verbelor în timp, numere și moduri face o deosebită gramatică și, prin urmare, o deosebită limbă*” (p. 229).

Pentru relevarea caracterului latin al limbii române, Heliade face distincția, anticipatoare pentru acea vreme, între cuvintele din fondul principal, pe care le numește „*de întîia trebuință*” și restul vocabularului, arătînd că primele sînt aproape toate „*de origine și de familie romană*”. El arată, de asemenea, „*că mai toate zicerile ce le avem noi din latină le au și macedo-românii, unele mai stricate și altele mai bine păstrate*”. Heliade întocmește lungi liste de cuvinte românești din domeniile esențiale ale

vieții materiale și spirituale moștenite din latină. Lingvistica noastră de mai târziu, mergînd, conștient sau nu, pe urmele lui Heliade, a extins aceste cercetări lexicale și, dîndu-le un caracter statistic, a ajuns la rezultatele întrevăzute de el.

Împrumuturile din latină și din limbile romanice trebuie făcute, arată Heliade, numai pe măsura necesităților. „*Trebuie, scrie el, să luăm numai ceea ce trebuie și de acolo de unde trebuie și cum trebuie*”, iar cuvintele împrumutate să ia aspectul românesc, „*să se înfățișeze în haine românești*” (p. 198), această condiție reclamînd-o unitatea limbii. „*Limba noastră, adaugă Heliade, și-a luat forma sa și drumul său atît în glăsuirea zicerilor cît și în mecanismul ei încă de la strămoșii noștri și orice împrumutare se va face este lege obștească la toate națiunile ca zicerea străină să se conformeze după însușirea limbii*” (p. 210). De aceea, el condamnă forme latine neadaptate ca *punctum*, *centrum*, *colegium*, franceze ca *ocazion*, *calité*, italiene ca *occasione*, *ovalită*, *libertà*, neogrecești ca *patriotismos*, *enthusiasmos*, *cliros* și numeroase altele de acest fel folosite în vremea lui. Heliade condamnă de asemenea pe cei care erau împotriva împrumuturilor de neologisme necesare și creau cuvinte românești ca *cuvîntelnici* („dicționar”), *neîmpărțit* („atom”), *amiazăzesc* („meridian”) ș.a.

Un aspect esențial al înnoirii vocabularului românesc era, după Heliade, eliminarea cuvintelor de alte origini decît latină și romanică, acțiune pe care el nu o considera greu de realizat. „*Cînd uitară românii limba Virgililor*, scria Heliade cu ironie referindu-se la latina clasică, *n-or să uite adică limba ȋircornicilor și a ciocoilor?*”. El avea deplină încredere în această acțiune care era și cea a redeșteptării conștiinței noastre naționale. „*Iar o să mai vadă o dată posteritatea noastră pe români*, scrie Heliade, *revestiți cu «onoare», înconjurați de «glorie», și gustînd în înțelepciune, fructele unei divine și bine înțelese «libertăți»*”, adăugînd : „*oricine pronunță vorba «libertate» simte că se deșteaptă în inima lui niște simțăminte regeneratoare ce n-a putut niciodată să le producă vorba «slobozenie»*” (p. 327).

Heliade nu cerea însă eliminarea tuturor cuvintelor de origine latină, căci unele au pătruns adînc în uzul limbii noastre. „*Fie și la noi*, scrie el, *vorbe străine, pe cît poate a le ierta istoria și arta, pe cît acestea să nu aducă paralizia limbii și a naționalității noastre*” (p. 327), iar în altă parte el adaugă : „*Orice vom face, limba nu poate scăpa de tot de a nu avea semnele ce dovedesc revoluțiile istorice prin care 'a trecut ca să devie cultă, astfel vedem și franceza și asemenea vedem și italiana, spaniola și portugheza*” (p. 350).

Înlăturarea cuvintelor de alte origini decît latină și romanică nu era urmărită de Heliade din xenofobie, ci ea are o explicație istorică și psihologică. În „*Curierul românesc*” din 1843 (nr. 13), el scrie : „*vorbele străine de vorba noastră nu ne arată decît timpul barbariei și dobitociei în care ne-am aflat. De cîte ori pronunțăm niște asemenea vorbe străine de vorba noastră, nu arătăm lumii decît ca și cum am fi înfierăți și bătrîna robie a neștiinței ne-a pus pecetea ca să fim în veci ai ei*”.

Pentru a completa expunerea ideilor lui Heliade în materie de vocabular se impune să menționăm felul cum vedea el problema elaborării dicționarului limbii române, preocupare stăruitoare pentru mulți cărturari din acea vreme. Heliade credea că este necesară elaborarea, în primul

rînd, de dicționare bilingve, prin care să se încetățenească terminologia științifică necesară în toate disciplinele, așa cum a încercat-o el pentru gramatică, geografie, matematică, fizică, logică și filozofie, și numai apoi să se facă inventarul general al cuvintelor. Elaborarea dicționarului limbii române a văzut-o posibilă în felul cum ea s-a realizat și se realizează astăzi, ca opera unei academii, a cărei înființare a propus-o și care, spre sfîrșitul vieții lui, a și luat ființă. Dintre dicționarele limbii române apărute pînă atunci, el menționează elogios pe cel de la Cluj, din 1822, al episcopului Ioan Bob și, îndeosebi, *Lexiconul de la Buda* din 1825.

În acțiunea de cultivare a limbii, Heliade nu s-a limitat la precizarea regulilor ei gramaticale și ortografice și la îmbogățirea vocabularului. El a fost mereu preocupat și de împroschătarea generală a frazei, de o exprimare nouă, modernă, de ridicarea nivelului estetic al limbii. Acest rezultat putea fi atins numai în procesul funcționării intense a limbii, în frămîntarea ei vie sub pana scriitorilor. Heliade a acordat un rol deosebit, în acest proces, traducerii în limba română a marilor autori din literatura universală, preconizînd o serie de asemenea traduceri și realizînd el însuși unele dintre acestea, acțiune care se încadra într-o concepție mai largă de apropiere de cultura marilor popoare, de realizare a universalității spirituale, specifică tendințelor iluministe de care era stăpînită ideologia lui. În ceea ce privește aspectul lingvistic al acestei acțiuni, el face următoarea precizare în corespondența cu Costache Negruzzi : „După ce dară mi-am format limba științelor sau a duhului, mi-am pus înainte a traduce ceva din autorii cei mai vestiți noi; mi-am ales, după a mea aplecare, pe de Lamartine și Byron; am vrut să văz pe cît se mîlădia limba și cît este de destoinică să exprime acele idei așa de frumoase, înalte și pline de patimă. Limba am aflat-o destoinică, căci ea mi-a fost învățătorul și ea singură m-a povățuit cum trebuie să o mîiu” (p. 216).

Cu alte cuvinte, pe lingă fapta culturală importantă pe care o săvîrșea prin traducerea operelor unor mari contemporani, Heliade urmărea, în același timp, și ridicarea nivelului calitativ al limbii române, pentru ca ea să ajungă la eleganța și bogăția limbilor de mare cultură. „Traducerile cele bune, scrie el, înfrumusețează și înobilează limba; prin ele intră în limbă toate fraturile și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți și, îmbrățișîndu-le, le face ale sale” (p. 202).

Heliade prețuia, în mod deosebit, puterea de expresivitate a limbii noastre, afirmînd chiar că ea este „mai înlesnitoare în poezie decît cea franceză” (p. 217). Astfel, arată el, româna are două cuvinte distincte : *recunoaștere* și *recunoștință*, pe cînd franceza are, pentru aceste două noțiuni, un singur cuvînt : *reconnaissance*. De asemenea, pentru noțiunile *nobilime* și *nobleță*, franceza nu dispune decît de cuvîntul *noblesse*, ceea ce nu este în avantajul ei, față de română, pentru exprimarea celor două noțiuni. „Privească toate acestea și altele mai multe, scrie Heliade, și spue dacă această limbă [limba română] nu este o limbă a înțelegerii; spue-mi dacă în cîte a fost ea întrebuițată n-a fost destoinică a împlini aceea pentru care sînt prinosite limbile, adică a se înțelege oamenii și de față și lipsind; și ea este destoinică a-i face a se înțelege bine. Ea, pînă acum, a fost întrebuițată numai a exprima și a înfățișa ideile cele de toți

cunoscute și de înțîia trebuință. Vie filozofii, vie matematicii, vie naturalistii, vie tot felul de învățați, întrebuințeze-o și vază dacă nu e în stare a-i face înțelegeși" (p. 218).

Heliade a introdus în lingvistica noastră primele noțiuni științifice de stilistică literară și lingvistică. El cerea ca în scriere și exprimare să fie folosit „dreptul cuvînt”, „armonia și energia”. Exprimarea trebuie să placă urechii, să fie alcătuită din „ziceri scurte, lesne de pronunțat și cu îmbelsugare în fiecare rînd” (p. 214). El a observat preferința limbii române pentru cuvintele mai scurte, recomandînd eliminarea terminațiilor „leneșe”, cum le numea el, datorite unor influențe străine. Forme ca *recomandăului*, folosită pe atunci în Transilvania, sau *recomandarisi* care se folosea în Principate, sînt condamnate de Heliade ca stricînd, prin polisilabismul lor, armonia limbii. De asemenea, în locul formelor de plural ca *mormînturi*, *asezămînturi* sau *jurămînturi*, el preferă și recomandă formele scurte *morminte*, *asezăminte*, *jurăminte*. În locul formelor *moralicesc*, *politicesc*, *patrioticesc*, *diplomaticesc*, uzuale atunci, el recomandă formele *moral*, *politic*, *patriotic*, *diplomatic*, pe care le folosim astăzi.

Un factor pe care Heliade, sub influența concepției raționaliste a iluminismului, l-a ridicat la rangul de principiu îndrumător și determinant în opera de ridicare a nivelului calitativ al limbii este „artistul de geniu”, considerat de el ca legiuitor în limbă prin capodoperele pe care le creează și care servesc ca model generațiilor viitoare. Heliade face deosebire între limba folosită de popor, pe care o consideră material de construcție, și limba savantului și a artistului, rezultat al inspirației și al reflexiei. „Limba învățatului, firește, trebuie să fie mai puternică și mai strînsă decît a norodului, și aceea ce iese pe hîrtie dintr-un cap gînditor, într-o cameră singuratecă, va fi mai meșteșugită și mai simetrică și mai cugetativă și mai armonioasă și mai puternică... Alte drepturi și puteri are asupra limbii norodul și altele literatorul... Toți însă la un loc sînt de trebuință în zidirea acestui edificiu” (p. 98) care este limba literară.

Concepția lui Heliade nu izolează pe artistul creator de popor și nu ignoră efortul colectiv în făurirea limbii literare, dar îi acordă primului un rol proeminent de anticipator și creator al limbii pe care masele o urmează. Această concepție subiectivă a rolului predominant al artistului creator de limbă va reveni, la începutul secolului nostru, în estetica idealistă, prin operele lui Benedetto Croce și Karl Vossler.

Opera de innoire și de dezvoltare a limbii române a avut, pentru Heliade, ca țintă supremă, asigurarea unității ei. Această aspirație spre o limbă unitară era o expresie a tendinței generale spre unitatea națională care stăpînea generația lui Heliade, pentru care limba și naționalitatea erau legate în mod indisolubil. „Cine voiește să aducă pe români pe calea civilizației și a mîntuirii, scrie el, trebuie să le formeze și să le desăvîrșască limba”¹¹.

¹¹ I. Heliade Rădulescu, *Scrieri politice, economice și lingvistice*. Ediție îngrijită de G. Baiculescu, p. 112.

Subliniind caracterul unitar al limbii române prin structura ei gramaticală, Heliade a fost conștient și de existența deosebirilor de pronunție, de folosirea unor cuvinte diferite de la provincie la provincie, ca și de particularități diferite în construcția frazei. „*Se poate, scrie el, ca într-o parte de loc să se schimbe sau pronunția literelor sau câțiva din tipii gramaticii sau, slujindu-se cu aceeași materie și formă, să facă deosebite frasure, atunci acele deosebiri în pronunție, în materie, în forme și în fraze se numește dialect*” (p. 229).

Heliade știa de trei dialecte ale limbii române: cel din Dacia, cel din Macedonia și cel „din Elveția”. Vorbitorii acestuia din urmă sînt numiți de el „romandi”. Este o evidentă confuzie cu reto-romana.

Despre dialectul macedo-român sau aromân, cum îi spunem astăzi, pe care îl analizează cu o surprinzătoare competență, Heliade scrie că acesta a păstrat din latină cuvintele de „întîia trebuință”, ca și noi, dar, sub influența grecească și turcească, a adoptat din aceste limbi, pe lîngă unele particularități de pronunție, termeni de meșteșuguri, de administrație, așa cum dialectul din Dacia, sau dacoromân, a suferit, în aceste domenii, influența vocabularului slavon, neogrec, maghiar și german.

Heliade relevă faptul că dialectul dacoromân, deși vorbit în provincii diferite și sub stăpîniri străine deosebite, și-a păstrat unitatea, datorită faptului că între aceste provincii au existat totdeauna strînse comunicații, dar mai ales datorită faptului că el dispune de o literatură scrisă, care i-a asigurat și superioritatea față de celelalte dialecte. Această unitate se observă, remarcă Heliade, îndeosebi, în scrierile și tipăriturile religioase. „*Cei ce au scris în limba noastră, arată el, fiecare a scris după cum se obișnuia vorba la locul său. Cei bisericești însă s-au învoit între sine și scriitorii bisericești munteni, moldoveni și ungureni pociu zice că au avut tot o limbă sau dialect*” (p. 238). „*Singurul mijloc, adaugă Heliade, ca să ne unim la scris și să ne facem o limbă generală este să urmăm limbii cei bisericești și pe tipii ei să facem și limba filozofului, matematicului, politicului... Dictionarul nostru este acolo pentru vorbele cele vechi; n-are cineva decît să le puie în rîndul alfabetic*” (p. 220). Heliade își dădea însă seama că unitatea limbii române nu se poate menține la nivelul celei din literatura religioasă, deoarece ea se găsește în plină dezvoltare modernă, îmbogățită și diversificată în atîtea stiluri noi, și că procesul de unificare nu se realizează de la sine. El propunea intervenția conștientă a oamenilor de litere care să stabilească un acord între ei pentru făurirea unității limbii literare. Acest acord trebuie să fie asemănător celui realizat, în trecut, de scriitorii bisericești. „*Pentru ce oare, se întreabă Heliade, și scriitorii profani să nu se învoească între sine? Această învoire nu se poate face însă pînă cînd nu vom începe a cunoaște ce este bun, să păstrăm, ce este rău să lepădăm și să primim ceea ce au alți frați ai noștri mai bun*” (p. 238).

Ținînd seama de concepția de ansamblu a lui Heliade, expusă pînă acum, baza unificării limbii literare preconizate de el urma să fie formată din elemente ale limbii literaturii bisericești, din elemente dialectale și regionale selectate și din neologisme latino-romance adaptate specificului limbii române, toate supuse exigențelor estetice enunțate.

Într-o limbă literară astfel întocmită printr-o selectare conștientă a elementelor celor mai potrivite, nici o provincie nu are dreptul, după

Heliade, să pretindă întiietatea, deoarece fiecare își are particularitățile ei moștenite sau împrumutate, din care urmează să se aleagă ceea ce este mai bun în fiecare, iar ceea ce se alege să fie general acceptat. „Cine este român adevărat, scrie el, și dorește unirea românilor într-o aceeași limbă sau dialect scris, curățit și curat, la unul ca acesta nu încap egoism. El alege din deosebitele noroade românești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit și face o limbă corectă și perfectă, adăugând ce îi lipsește din dicționarul latin, adică din acea limbă sau mai bine dialect al noroadelor romanice, prin care s-au scris atâtea vestite opere și prin care s-au gândit atâtea capete ilustre și atâtea geniuri rare, și prin urmare este și mai clasică, și mai bogată în idei, și mai îmbelșugată ca ziceri și prin urmare și mai chibzuită de a se pune fiecare zicere la locul ei” (p. 242). Pretutindeni, remarcă Heliade, limba literară este „un dialect deosebit al literaților, adică o alegere și culegere a tot ce este mai frumos și mai clasic în deosebitele dialecte ale unei nații” (p. 238).

Caracterul conștient al formării selective a limbii literare prin acordul unanim al literaților este o manifestare a concepției raționaliste și iluministe a lui Heliade. În fapt, limba română literară a ajuns la unitatea ei nu atât printr-o tendință conștientă și programatică, prezentă și ea, desigur, într-o anumită măsură în acest proces istoric, ci pe calea firească a dezvoltării culturii și literaturii noastre moderne, la care au luat parte forțele spirituale din toate provinciile românești.

În afară de problemele care privesc direct limba română, Heliade a avut și preocupări de lingvistică generală, el fiind primul teoretician lingvist de seamă al nostru. Heliade a abordat fie în trecut, fie mai adâncit importante probleme de lingvistică teoretică, printre care : definiția limbii, originea limbilor și geniul lor specific, dezvoltarea limbii în legătură cu baza materială a vieții sociale, teoria bazei de articulație ca substrat al fenomenelor fonetice, relațiile dintre limbă și dialect, dintre limbă și naționalitate, fondul principal de cuvinte și structura gramaticală ca elemente de bază ale limbii, rolul scriitorilor, al „artiștilor de geniu”, după expresia lui, și rolul traducerilor în dezvoltarea limbilor, rolul limbii literare unitare în dezvoltarea culturii naționale.

Heliade definește limba ca „mijlocul prin care un norod își arată prin sunete sau glasuri ideile și cugetările sale” (p. 228), iar specificul unei limbi, sau „geniul” ei, este definit : „acea putere ce a existat latentă de la începutul ei și s-a dezvoltat în mai multe generații spre cultura și perfecționarea ei” (p. 380).

După el, limbajul a pornit de la gesturi, având apoi ca primă treaptă de dezvoltare imitația onomatopeică. Principalele lui căi de dezvoltare au fost : convenția între oameni, deducția sau derivarea și împrumuturile.

Această problemă expusă de Heliade în *Geniul limbilor* este, desigur, mult mai complexă și mai controversată, dar este de remarcă faptul că el adoptă, în explicarea evoluției limbajului, punctul de vedere istoric.

Același punct de vedere domină și în teoria legăturii dintre dezvoltarea limbii și a societății. El arată că limba se dezvoltă și se diversifică în legătură cu profesiunile și cu comerțul, iar bogăția sau sărăcia exprimării cuiva este direct legată de cunoștințele și experiența pe care le

posedă. „Noi, pînă astăzi, serie Heliade, referindu-se la nivelul de dezvoltare al limbii române, atîtea ziceri și numiri avem în limba noastră, după cîte meșteșuguri sau științe ne erau cunoscute și cu cît se vor înmulți cunoștințele noastre cu atît și limba se va îmbogăți... Iar cînd românii se vor împrieteni cu științele și meșteșugurile trebuie să le cunoască cu numele lor cele adevărate” (p. 207).

Dezvoltarea limbii are deci, după Heliade, o explicație concret istorică. El adoptă însă și explicații idealiste, ca teoria „artistului de geniu” creator al limbii naționale, care este completată însă prin factorii obiectivi pe care i-am menționat mai sus.

Heliade nu tratează sistematic problemele de teorie a limbii, dar chiar schițarea fragmentară și explicarea lor, uneori naiv istorică, este demnă de interes, deoarece el are, pe lângă vederi raționaliste, specifice secolului al XVIII-lea, și puncte de vedere care se acordă cu spiritul științific modern.

Comentatorii lui Heliade, îndeosebi D. Popovici, i-au stabilit filiația ideologiei literare și lingvistice, atribuind paternitatea unora dintre idei lui Vico, Condillac, Bain, Vardalah, Aimé Martin și alții. Fără a contesta influența acestora, evidențiată în caracterul eclectic al gândirii lui lingvistice, nu se poate nega meritul lui Heliade, care, înzestrat cu o excepțională receptivitate intelectuală, a asimilat aceste teorii, le-a adaptat creator necesităților culturii noastre, în cadrul căreia au avut un rol și o semnificație progresistă. El n-a făcut un act de preluare imitativă, ci a răspuns unor cerințe specifice culturii noastre din epoca sa.

Dezvoltarea limbii și a lingvisticii române n-a urmat, desigur, în întregime, drumurile preconizate de Heliade. Dar numeroase idei și sugestii ale lui au fost deschizătoare de drumuri și reluate de lingviștii și oamenii noștri de cultură de mai târziu, ele fiind impuse de realitățile lingvistice și culturale ineseși. Astfel, problema gramaticii, a ortografiei, a traducerilor, a neologismelor, a dezvoltării și unității limbii noastre literare au revenit, în preocupările lingviștilor și scriitorilor români, în întreg secolul al XIX-lea și ele continuă să fie discutate și astăzi.

Heliade este printre primii noștri lingviști care se referă la graiurile regionale dacoromâne și la dialectul aromân, pe care l-a cunoscut, probabil, din unele referințe ale lui Petru Maior și mai ales din *Gramatica* lui Boiagi, apărută la Viena, în 1813. El face, pentru iniția oară, remarcă justă că acest dialect a păstrat mai autentic elementul latin popular din cauza izolării lui de restul limbii române și de întreaga romanitate. Aceeași constatare o face Heliade despre limba română în general, în raport cu celelalte limbi romanice, anticipînd o constatare pe care a făcut-o romanistica modernă cu cîteva decenii mai târziu.

În ceea ce privește italianismul lui Heliade, el este considerat, în mod unanim, ca o rătăcire din punct de vedere lingvistic. Teza lui, după care limba română ar fi doar un dialect al celei italiene și că singura deosebire mai de seamă dintre ele ar consta în faptul că italiana a putut să dezvolte de timpuriu o literatură scrisă, pe cînd româna a fost împiedicată să o facă din cauza vitregiei împrejurărilor istorice, este simplistă și în contradicție cu însăși teoria lui Heliade despre „geniul specific al limbilor”.

Dar abstracție făcînd de exagerarea apropierei forțate a românei de italiană, meritul lui Heliade rămîne pozitiv, prin faptul că, la începutul culturii noastre moderne, el a subliniat necesitatea apropierei de o limbă romanică mai evoluată de la care să putem împrumuta termenii neologici de care avem nevoie. Heliade s-a străduit, fără încetare, să scoată cultura și limba română din izolarea la care le condamnase vitregia istoriei și să le apropie de unul din izvoarele cele mai fecunde ale civilizației moderne romane.

Eroarea lui Heliade a constatat, pe de o parte în nesocotirea legilor obiective ale dezvoltării specifice a limbii române, pe care le-a remarcat și cultivat el însuși în prima fază a activității sale, iar pe de altă parte, în orientarea spre Italia, într-un moment istoric în care sentimentele adînci ale opiniei noastre publice erau îndreptate spre Franța, cu marele ei prestigiu politic și cultural în întreaga lume. Românii își legaseră atunci năzuințele naționale de apropierea politică și culturală de Franța, căci Italia, divizată atunci politicește și, în parte, și ea sub stăpînire străină, nu ne putea ajuta la împlinirea aspirațiilor noastre. Limba franceză, care se bucura de mare autoritate ca izvor de terminologie nouă și ca eleganță artistică față de toate limbile europene, avea deja, în Principate, o mare răspîndire, fapt care se constată și din dicționarele epocii, cel al lui Poe-naru, al lui Vaillant, Negulici, Stamati ș.a., care abundă în neologisme franceze.

Dar orientarea pozitivă și creatoare, pe care Heliade n-a mai putut-o imprima culturii noastre după 1840, au realizat-o scriitorii „Daciei literare”, „Propășirii” și „României literare”: accentuarea elementului popular, la care s-a adăugat apropierea fecundă de cultura și limba franceză, în care limba și cultura noastră și-au găsit bogate elemente de reînnoire și modernizare.

Numeroasele idei pozitive ale lui Heliade despre dezvoltarea limbii române, scrisul său bogat, traducerile făcute de el în diverse domenii, grija și munca lui permanentă pentru modernizarea terminologiei noastre gramaticale, științifice, filozofice și politice, curentul popular promovat de revistele menționate și influența culturii și limbii franceze au fost tendințe care s-au completat pentru a pune bazele solide ale dezvoltării limbii române literare moderne și ale lingvisticii noastre.

Dacă facem bilanțul a ceea ce a rămas viu și a ceea ce este depășit în gîndirea și activitatea lingvistică a lui Heliade, cîntarul posterității înclină pozitiv în favoarea lui.

Exceptînd eroarea italianizantă, opera lingvistică pozitivă a lui Heliade, ca și cea culturală și artistică, s-a bucurat, pe drept cuvînt, de prețuirea și admirația, aproape fără rezerve, a contemporanilor și a posterității imediate. Aceasta se explică prin faptul că Heliade a dinamizat întreaga lui epocă în jurul idealurilor majore ale culturii noastre de atunci, ele cuprinzînd, într-un tot indivizibil, dezvoltarea limbii, a literaturii, a presei, a învățămîntului, a teatrului, a științei, pentru afirmarea naționalității noastre.

În 1836, Costache Negruzzi îi scria lui Heliade plin de admirație în problema limbii române : „*Ai deschis drumul regenerației sale prin «Gra-*

matica» *D-tale*», adăugind : „ai învins, ai dezbărat biata limbă de împes-trițuri, ai spălat-o de rugină, i-ai dat o haină potrivită cu a mamei și a surorilor ei și ai făcut-o vrednică a figura printre celelalte”¹².

Vasile Alecsandri scria, în 1867, despre Heliade că „este, în privința cunoașterii limbii noastre, cel mai competent dintre noi toți care ne ocupăm de literatură”¹³.

În 1881, când a fost dezvelită statuia lui Heliade din fața Universității din București, Mihai Eminescu sublinia astfel meritele acestuia : „El scria cum se vorbește: viu! grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenționale de scriere ale evului mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mînuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere, Heliade a fost cel dintîi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuițăm astăzi... Dacă mai tîrziu, el, omul practic al bunului simț și al experienței, a început a croi sisteme apriori de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a finut de începuturile sale cele bune și a lăsat de o parte erorile”¹⁴.

La împlinirea, în 1902, a unui secol de la nașterea lui Heliade, Bogdan Petriceicu Hasdeu, afirma, în cadrul solemnității de la Academia Română : „Sînt și rămîn heliadist”¹⁵. În vasta operă a lui Hasdeu sînt, de fapt, prezente, ca în ale majorității scriitorilor și oamenilor noștri de cultură din secolul al XIX-lea, numeroase idei pe care le pusese în circulație la noi, mai întîi, Heliade. Chiar ideea de bază a cunoscutei teorii a lui Hasdeu despre circulația cuvintelor se găsește și la Heliade.

Pe lingă principii și direcții fecunde pe care le-a inițiat în lingvis-tica noastră, Ion Heliade Rădulescu a lăsat generațiilor următoare un mesaj patetic de dragoste și încredere în limba română și în potențialul ei creator, pe care l-a considerat chiar superior celorlalte limbi romanice, dar pe care, din cauza împrejurărilor, nu l-a putut încă dezvolta ca acestea. „Dee-i ei veacurile Danți, Tasi, Metastazi, Alfieri, scrie Heliade, și vor vedea veacurile ce vor face dintr-însa. Scoată cineva din franceză, italiană și spaniolă termenii științelor și artelor ce au luat de la limba grecească, scoată și vorbele ce au luat de la alte ginte și va vedea de pot să rămie cu capitalul și destoinicia ce are limba poporului român” (p. 249—250).

Heliade a îndemnat tineretul vremii sale să folosească cît mai intens marile posibilități de exprimare ale limbii române, afirmîndu-și talentul lor cu îndrăzneală și hărnicie în cît mai variate scrieri : „Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională; ocupați-vă a o studia, a o cultiva, și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epocile și toate popoarele. Limba singură unește, întărește și definește națiunea. Ocupați-vă de dînsa mai înainte de toate și nu veți face prin aceasta decît cea mai fundamentală politică: veți pune fundamentele naționalității” (p. 46).

¹² În „Muzeul Național” din 1836.

¹³ În „Convorbiri literare” XXL (1906), p. 1098—1099.

¹⁴ În ziarul „Timpul” din 21 noiembrie 1881.

¹⁵ Analele Academiei Române. Partea XXIV (1902), p. 83.

INTRODUCEREA LA LEXICONUL ROMÂNESC-NEMȚESC AL LUI I. BUDAI-DELEANU

DE

I. PERVAIN

I. De activitatea lui Budai-Deleanu în domeniul lexicografiei s-au ocupat Ion Sin-Giorgiu, Elena Stîngaciu, Lucia Protopopescu, Mircea Seche, Ion Gheție¹ ș.a. În articolele și studiile lor, cercetătorii amintiți au stăruit în mod particular asupra *Lexiconului românesc-nemțesc*, singurul terminat. Cu privire la acesta s-au spus lucruri importante și au fost aduse în discuție date extrem de bogate. Două scrisori ale cărturarului ardelean (1819) către Tipografia din Buda și una a conducerii tipografiei către el (vezi Anexele) completează materialul informativ anterior cu detalii noi. Este vorba în cele trei scrisori de oferta făcută de autorul *Țiganiadei* de a i se scoate *Lexiconul* la Buda, într-un tiraj de 1 000 de exemplare, de data cînd ar urma să înceapă lucrările de imprimare (1 mai 1819), de costul tiparului, de opinia lui Budai-Deleanu despre dicționarul început de Samuil Micu și continuat de Vasile Coloși, de o „grea boală” a sa, din iarna și primăvara anului 1819, și de mai multe luni de convalescență petrecute undeva la țară, în Polonia. Valoarea știrilor diferă, dar în cazul unui scriitor de mărimea lui Budai-Deleanu orice amănunt poate și este necesar să intereseze pe cercetător.

II. *Lexiconul românesc-nemțesc* are o *Prefație* și o *Introducere istoricească*. Cea dintîi a fost publicată în 1944 și 1960, *Introducerea* însă niciodată. Pentru acest motiv și pentru că ea merită să fie cunoscută, cel puțin parțial, de către istorici și lingviști, dau în Anexe cîteva fragmente².

Stimulat de *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior și de atacurile unor „neprieteni” (Engel, Eder) împotriva românilor,

¹ Ion Sin-Giorgiu, *Lexiconul românesc-nemțesc* a[sic] lui Ion Budai-Deleanu, în „Revista Fundațiilor”, XI, 1944, nr. 2; El. Stîngaciu, *Prefața la Lexiconul românesc-nemțesc*, în „Limba română”, IX, 1960, nr. 2; L. Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu* (1784—1820), în „Cercetări de lingvistică” (Cluj), VI, 1961, nr. 2; M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Buc., 1966, p. 25 și urm.; I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., 1966.

² I. Gheție, în *op. cit.*, a pus la contribuție ideile esențiale din *Introducere*.

Budai-Deleanu dezbate în *Introducere*, divizată în trei „curmîşuri”, originea romană a poporului nostru, continuitatea sa în Dacia, latinitatea limbii (ea purcede din „limba poporului romanilor”), probleme de toponimie, de gramatică istorică etc. Ceea ce izbeşte pe cititor, chiar de la întâia lectură a *Introducerii*, este pulsul modern al gândirii scriitorului, din pasaje ca următorul : „Vrînd eu dar acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta, fără părtăşire, adevă s-arăt pentru purcederea românilor precum am aflat la istorie şi precum să cunoaşte din însuşi limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi zice cu cele mai întemeiate dovezi, cu atîta mai virtos cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniţi bărbaţi [=Engel, Eder]. Cetitoriul va cerceta apoi dovezile şi va judeca care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii.

*Toată cercetarea este singur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropierea către adevăr, fiindcă de alta fieştecarui cetitoriu, precum şi românilor celor mai precepuţi adiafor lucru este [=le este indiferent], şi trebuie să fie, ori să purceagă naţia sa de la romani, sau de la daci, ori de la macar alt neam. Destul că neamul românesc custă şi face în Dacia o naţie de frunte, dintru mai multe milioane alcătuită (subliniat de I. P.), care nu doreşte altă, numa ca prin o mai mare cultură să să poată apropia de celelalte neamuri politice a Europii”. Impresionează de asemenea orizontul larg al formaţiei sale istorice şi lingvistice (sînt puşi la contribuţie Muratori şi Gibbon), termenii în care este abordată problema elementului dac în limba română şi a influenţei maghiare, ca şi sesizarea substratului politic al multor pagini din opera istorică a lui Eder şi Engel, susţinători cunoscuţi ai teoriei noncontinuităţii daco-romanilor pe teritoriul ţării noastre : „Pînă acum de obşte să credea cum că naţia românească, — ce în Ţara Românească şi în Moldavia stăpîneşte, iară în Ardeal, în Maramureş, în Bănat, cu părţile Ungarii despre răsărit pînă la Tisa cea mai mare parte lăcuieşte — , purcede de la acei romani care au rămas în Dacia despre vremile lui Traian împărat, şi supt Aurelian n-au ieşit din ţară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai virtos unii dintru învăţaţii Ardealului nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci mai virtos, cu prea cercate dovezi şi multă ură să silesc a o răzbate, scornindu-să întîi această price dintru nescare privinţe naţionale şi politiceşti”. Prin ideile cheie pe care le cuprinde şi prin originalitatea unor formulări, *Introducere istoricescă* reprezintă un document de mare preţ pentru studiul concepţiilor despre istorie şi limbă ale protagoniştilor Şcolii ardelene.*

ANEXE

Spectabilis Domine !

Causa cur his litteris Spectab[ilem] D. Vram salutandi honorem habeo est : -quod compositum per me Dictionarium Valachicum, prout specimen hic penes sub /:/:/ adjacens ostendit, Ex defectu hic loci ordinatae Typographiae Illyricae, Typis R[egiae] Typographiae Budensis consignare desirarem. Haud ignotum mihi est Typographiam R[egiam] Budensem Dictionarium aliquod a defuncto Kolosi sibi procurasse, iludq[ue] M. Varadini continuari. Sed hoc etiam extra dubium est illud potius nomenclatoris lingvae Transylvanicae nomen ferre, quam veri

Dictionarii lingvae Valachicae in toto suo complexu; quin imo certus sum, quod illud vix ante decem annos ita comparatum erit, ut imprimi queat. Nolo in illius internam qualitatem intrare, sed prout ego illud an[n]o 1806 vidi, illius extra Transylvaniam vix aliqua usus erit. Ego meum adhuc in anno 1785 inchoavi, Kolosi vero 20 annis fere posterius! Sed neque contrarius sum ut kolosianum illico imprimatur, meo tamen nunquam derogare poterit. Propterea licet quidem ego meum Dictionarium etiam in Transylvania et alibi imprimi curare possem; nolui tamen, supra allatis non obstantibus; praetermittere, quin R[egiae] Typographiae Budensi in hac parte primam propositionem facerem, videlicet: a) An vellet ita concinnatum, ut supra meum Dictionarium Valachico-Germanicum, ad imprimendum et quidem meis impensis suscipere; tum b) utrum cum 1^a Maji an[n]i curr[entis] impressionem inchoare posset et sub quibus conditionibus. Pro casu affirmativo sequentia ex parte mea subjungenda habeo: quod tomus I. qui unice nunc typis edi debebit 1° contineat unam praefationem germanicam, alteram valachicam, una cum introductione historica *de origine nationis et lingvae valachicae* in utraq[ue] idiomate concepta; 2° brevem orthographiam litterarum Illyricarum et Latinarum, quibus vocabula Valachica scripta esse apparent; 3° quod eodem modo totus tomus I. confectus sit, quo uti prout in specimine supra adnexe videre est. Quapropter taliter comparati Tomi I. seu Valachisch-Deutsches Wörterbuch, optarem *primo*: ut imprimantur mille exemplaria in charta nitida *scriptoria*; *secundo*: cum litteris *garmond*; *tertio*: in forma *quarto minori*.

Relique conditiones dependebunt ab eo, si nempe R[egia] Typographia impressionem suscipere non recusaret, atq[ue] pretium, reliquasque conditiones ex sua parte mihi communicare voluerit. Sciendum quoque est, quod primus *Tomus* (de quo unice nunc tractatur) vix efficiet 60 phileras impressas.

Inquantum ego convenire possem cum R[egia] Typographia, tunc finito Dictionario plura opera Valachico idiomate imprimenda committerem. Caeterum in quantum fors R[egia] Typographia suis expensis illud imprimendum suscipere vellet, ego alienus non essem sub justis conditionibus, ex integro tradere tomum hunc. Dignetur itaq[ue] Sp[ectabilis] D. Vra mihi super his quantocius notitiam dare; cum mea valde intersit ut impresso hujus operis saltim cum 1^a Maji an. curr. inchoetur, interea persiste debito cum cultu

[martie, 1819]

Sp[ectabili] D. Vestrae humillimus servus
Ioannes Buday I.C.R. Fori Nobil[ium]
Leopol[iensis] Consil[iarius]

Magnifice Domine Consiliarie, Domine
peculiariter colendissime!

Erga pretiosas Magnificae D. Vestrae litteras sub hodierno dato perceptas, Typographia hac Regia immediate respondendum esse duxit. Tametsi Dictionarium Valachico-Latinum-Hungaricum et Germanicum, dein Latino-Valachicum etc. ac Germanico-Valachico-Latinum et Hun-

garicum, ab Ad[mod]um R[evere]ndo D[omin]o Klein acceptum, ab Ad[mod]um R[evere]ndo D[omin]o Kolosy continuatum, intra duos tresve menses M. Varadini ad finem perducendum, horsumque pro impressione transponendum sit, nihilominus tamen Magnificae D. Vestrae Dictionarium quoque in Typographia hac Regia imprimi, et impressio procul dubio a 1^a Maii inchoari poterit erga expansas Magnificae D. Vestrae, et conditiones propositas. Ex parte Typographiae hujus Regiae normaliter praescriptum est, ut imprimi curans dimidium sumptum impressionum anticipete, aliud dimidium, si opus prelum deseruerit, persolvat.

Quantum autem una phylira in 1.000 exemplaribus imprimenda constare possit, modo est impossibile determinare, cum recte nunc agatur de diminuendis typothetarum et impressorum taxis, cum adprobatione Excelsi Consilii a 1^a Maii inducendis. Certum tamen est pretium, Instituti organisationi commensuratum, tale futurum, quod dando nitori nullibi justius corespondebit. Id interea per Typographiam hanc Regiam suaderi, ut in locum chartae nitidae scriptoriae nitida impressoria substituatur, siquidem nitidae scriptoriae minoris risma 20—24 fl[oren]os et nitidae impressoriae saltem 8—9 fl[oren]os constare possit, magnumque in expensis discrimen faciat. Ita formatum 8ⁱ majoris in locum quarti minoris praedigendum feret. Super quibus declarationem, et si in Typographia hac Regia confidentiam habere dignatur m[anu]scripti quoque censurati celeriores submissionem a Magnificentia Vestra expetendo, peculiari cum honoris cultu perseverat.

Budae, die 30^a Martii 1819

Magnificae D Vestrae obsequio-
sissima Typographia Regia

Magnifice Domine Typographiae R[egi]ae Curator !
D[omi]ne Coll[endi]ssime

Litteras Magnificae D. Vrae de 30. Martii an. curr. rite percepi, sed infelici fato, gravi morbo decumbentem invenere, ex quo tardius quidem reconvalui, sed secretus a negotiis, ruri per diutius tempus agere debui; et haec est ratio quod ad aestimatissimas litteras non responderim.

Quod itaq[ue] nostrum negotium attinet, in mox dictis litteris dig-nabatur M[agni]f[i]ca D. Vra me informare 1° quod Typographia R[egi]a contraria non sit, quin meum Dictionarium imprimatur, non obstante editione Dictionarii Kolosiani; 2° quod, quantum una phylira in 1.000 exemplaribus imprimenda constare possit, pro tunc Eidem M[agni]f[i]cae D. Vrae impossibile fuerit determinare, cum recte eorum determinatio taxae pro typothetis et pro impressoribus in procinetu esset; 3° quod consultius foret si Dictionarium meum chartae nitidae scriptoriae, nitida impressoria, ederetur.

Ad l-mum quod attinet, equidem ipse optarem, ut meum Dictionarium quantocius proelo subjiciatur, sed cum medietas sumptuum impressionis anticipato solvi debeat, hinc in portulo est, quod priusquam M[agni]f[i]ca D. Vra me certiores non reddiderit, quantum titulo hujus dimidii pro impressione 1000 exemplarium transmittere vel assignare debeam, submitto Dictionarii, seu manuscripti eo ipso inutilis evaderet.

Propterea ad 2-dum, cum taxae pro typothetis et impressoribus jam determinatae esse supponantur, velit me Eadem M[agni]f[ica] D. Vra informare, quantum circiter pro dimidio sumptuum et quidem ad rationem 900 exemplarium in charta nitida impressoria, et 100 exemplarium in charta nitida scriptoria imprimendorum transmittere debeam? De reliquo facile inter nos conveniet. Denique cum hoc opus majores expensas requirat, et omnino intersit, ut quaevis certas regulas sibi praescriptas habeat, an non ordinatius esset, ut contractus praevis conclusatur. Quo finem desiderarem etiam informationem. Dum itaque gratissimum responsum praestolerer persevero

Leopoli, 15ta Octobris 1819

Magnificae Dominationis D. Vestrae
Obligatissimus Joannes Buday I.
Caesarii Regii Fori Nobilium Leopoliensis Consiliarius³

Introducere istoricească

Vrind a da la tipariu cel mai întâi lexicon românesc, mi-au părut lucru vrednic de ostăneală a spune ceva pentru purcederea românilor, precum și pentru începutul și alcătuirea limbii românești, puțin pînă acum cunoscute la ceilalți europeni.

Curmîșul I

Pentru purcederea și numirea românilor

... După ce [Traian, „cel mai deplin monarh”] învinsă pre dacii cei puternici... și le surpă împărăția, din prea lăpțe țările lor, ce prin pustiitoare războaie era mai cu totul deșerte de lăcuiitori, făcu provincie romană, descălecîndu-o cu nenumărată mulțime de romani. Unele dintru aceste colonii dobîndiră dreptul cetetăsc a romanilor. Dația toată fu supusă unui prefect și trii legchioane fură orînduite spre paza ei...

Pînă acum de obște să credea cum că nația românească, — ce în Țara Românească și în Moldavia stăpînește, iară în Ardeal, în Maramureș, în Bănat, cu părțile Ungarii despre răsărit pînă la Tisa cea mai mare parte lăcuiește —, purcede de la acei romani care au rămas în Dacia despre vremile lui Traian împărat și supt Aurelian n-au ieșit din țară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai virtos unii dintru învățații Ardealului nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci mai virtos cu prea cercate dovezi și multă ură să silesc a o răzbate, scornindu-să întâi această price dintru nescare privințe naționale și politicești.

Despre partea românilor, încît știu, nime nu le-au răspuns pîn-acum, afară de dumn. preanvățatul arhidiacon Petru Maior, care, în cartea ce

³ Scrisorile, în original, la Arhivele Statului din Budapesta, Arch. Typ., fasc. 1819 nr. 586, 608 și ad 586; vezi și Andrei Veress, *A budai királyi egyetemi nyomda...*, vol. II, p. 583 — 585, 588 — 589 și 615 — 616, ms. în Biblioteca Academiei maghiare de științe. Mulțumiri lui Carol Engel, documentarist, care mi-a atras atenția asupra scrisorilor și le-a copiat.

au dat asupra purcederii românilor pre limba națională, s-au silit a răzbate toate ce s-au zis pînă acum împotriva purcederii românilor de la romani.

Vrînd eu dar acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta fără părtășire, adică s-arăt pentru purcederea românilor precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuși limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi zice cu cele mai întemeiate dovezi. Cu atîta mai virtos, cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitoriul va cerceta dovezile și va judeca care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii...

Vom arăta, *întîi*, cum că ei [=românii] de cînd s-au pomenit pururea români să au numit, și acum încă așa să numesc ; *a doao*, că toate neamurile de pre împrejur au socotit pre români ca și un neam purcегătoriu de la romani ; *a tria*, cum că limba românească nu purcede de la nice o altă limbă fără de la limba poporului romanilor. La un alt loc ar fi cu greu a dovedi cest mai de pre urmă punct, însă aicea, unde eu pun dinaintea cetitoriului lexiconul limbii românești, fieștecă să va încredința de sine însuși. Cu toate acestea, fiindcă nu voi a intra la prea largi cercetări istoricești, ei numai la dovedirea celor de frunte mai sus arătate these, precum și la desvorbirea celor mai vrednice de băgare în samă aruncări a protivnicilor noștri, drept aceasta mă voi cuprinde, încît va fi cu putință, întru puține cuvinte...

Eu am numit lexiconul meu *românesc-nemșesc*... și pentru că eu am strîns nu numa cuvintele românești, dară și cele moldovenești, și ardelenеști, precum și cele ce să află în cărțile de obște...

Curmîșul al II-lea

Arătat-am, cu dovezi istoricești, cum că nu numa românii pre sine pururea s-au chemat romani, dară și de celelalte neamuri de pre împrejur au fost chemați cu același nume. Acum voi arăta cum că cei mai de frunte scriptori sau istoricii acelorași neamuri de obște au socotit pre români ca rămășița adevărată a coloniilor românești pre care au descălecat oarecînd Traian în Dația...

Nu poci lăsa nepomenită rătăcita părere a unora, ce socotesc cum că după povoirea țărilor Europii ce sînt spre răsărit și amiazăzi prin huni și mai tîrziu prin gepizi, avari, bulgari, paținați și comani, n-ar fi rămas în țările acelea numa singuri hunii, gepizii, avarii, bulgarii, paținații și comanii, cînd să dovedește chiar [clar] cum că începînd de la hunii cei vechi pînă la comani nice unul dintre aceste neamuri au fost moștenitori de pămînt, adică lăcuitori așezați cu case și olate. Deci, adevărații lăcuitori și stăpîni pămîntelor ce era în Dacia tot acei care să află și acum, adică românii...

[După ce discută unele false afirmații ale lui Engel cu privire la originea românilor, Budai-Deleanu exclamă :] „Doamne sfinte, ce mai mestecături sînt acestea ! Cetînd cineva unele ca acestea, trebuie să-i vie în minte și fără voie povestea lui Iordan de nașterea hunilor din draci și strige.

De rușine lucru cu adevărat este, cînd încă să află lucruri așa ticăite în veacul nostru, unde istoria să împreunează cu adevărata critică...

Una încă am a mai adauge : cum că spre adiverirea că românii sînt cei mai vechi lăcuitori în Ardeal și în ceialaltă Dacie poate sluji și aceasta, cum că lăcuiesc nu numa pre șesul, ci și pre munții Dacii și țin pînă astăzi numile unor locuri și a flumenelor sau apelor cum le-au avut însuși romanii.

Deci dacă au venit românii mai tîrziu în țară, să ne arăte dară nepri-tinii ce fel de nație au fost înaintea lor, de la care să fie împrumutat aceste nume, cînd și de unde au sosit mai apoi românii, ca să deie mun-ților numele cel vechi obicinuit, fiind tare încă atunci supt stăpînie străină. Au trăbuit dară, de bună samă, să fie rămas ei de pre vremile romanilor acolo. Deci dacă au fost ei lăcuitorii munților acestor, atuncea din sineși să arată cum că nu sînt venetici pre locurile acestea, mai virtos că după daci ei sînt cei mai de demult stăpînitori, și numa de puterea povoi-rii varvarilor, precum a hunilor, au fost siliți a să trage la munți.

Curmîșul al III-lea

Limba românească purcede din limba poporului romanilor cel vechi

Stricarea limbii lătinești, fără privință la romanii din Dacia, să poate reduce la trii de frunte epoce. Încă mai nainte de a lua Traian Dacia supt stăpînirea sa, limba poporului românesc, după ce romanii biruisă toată Italia, au pătimit mare strămutare ; și aceasta este epoca cea de întii. *A doaălea* începe de la vremea cînd romanii au supus Galia, Britania, Africa și mai multe eparhii ghermanicești. *A tria* să numără de la subjugarea Thracii, a Panonii, cu Illiricul. Acestor să poate adauge *a patra*, ce mai virtos privește coloniile romanilor din Dacia. Însuși pre vremea lui Țîțeron poporul romanilor avea un alt chip de voroavă, adecă vorbea almintrea de cum cuvînta Țîțeron în senat. Ca să mă tălmăcesc mai bine, voi să zic că era mare deosăbire între limba lătenească ce o învăța tinerii în școale și între cea care o vorbea gloata romanilor...

Aceasta nu va pune nime la indoială, fiindcă și în zilele noastre să tîmplă, la toate neamurile politicite a Europii, că să deosăbește vorba celor învățați de a celor proști, și cea care să vorbește în orașe de frunte, de ceea ce să vorbește prin sate. Spre pildă pot fi ghermanii, italienii și franțozii. Însă aceasta să află întemeiată în însă firea lucrurilor, cum că din ce o limbă lucrată merge politicindu-să și îmbogățindu-să cu noao cuvinte, cu atita și limba proastă din vreme în vreme să îndreptează. Dar aceasta poate să fie numa într-o țară care nu este împresurată cu neprie-tinul, unde stăpînind liniștea păcii, nu să pune împedecare culturii pre încet pășitoarei. Însă într-o țară unde stăpînia adeseori să mută și a cărui lăcuitori sînt cîteodată siliți a purta jugul strein, acolo și limba strămo-șască suferă strămutări, învățuri și cuvinte streine să fură [?] într-însa și încep a să întrebuița. În urmă limba strămoșească [își] pierde proprie-tatea, precum și neamul supus numirea sa...

Istoria ne învăța cum că la Dacia au fost trimisă o nenumărată mulțime de lăcuitori din toate părțile împărății romanilor. Deci să înțelege de sine cum că și poporul descălecat au adus cu sine deosăbite dialecturi...

S-au arătat mai sus, cu deosăbite mărturii a istoricilor vechi și vrednici de credință, cum că limba românească s-au socotit totdeauna ca o

1

i mbă purcegătoare de la lătenie. Cu toate acestea, să află unii dintru scriptorii cești noi care vor să dovedească cum că limba românească este o mestecătură a toate limbile, întru care să află o parte și cuvinte lătenești. Ba dum[nea]lui Sulțer și după dînsul cel învățat din Ardeal Eder așa au cercetat-o cu de-amănuntul (cum să pare) și au cumpănit-o cît ne-au spus și a *cîta* parte, pînă la un grăunte (scrupul), adecă cum că abia a opta parte este lătenească. Însă de obște știut lucru este că amîndoi n-au știut limba românească și socoteala lor s-ar putea afla răsuflată prin însuși lexicon. Dar fiindcă judecata lor să împrotivește ponciș thesei noastre mai sus așezate, drept aceasta mă văd a fi prilejit... ca să cerce-tez aicea mai cu de-amăruntul limba românească, analisind mai de aproape stihile ei.

Întîi dară, voi scoate toate cuvintele care nu purced de la lătenie și le voi împărți în deosăbite tăblițe, ca mai lesne să poată judeca cetitorul priincios : a *doao*, voi arăta alcătuirea din afară și dinlăuntru a limbii : a *tria*, care încă poate să ajute la aceasta, voi arăta și osăbitul dialect după care românii pleacă pronunția sa.

Încît privește cea de întîi, fiindcă cea mai mare parte a cuvintelor streine în limba românească sînt împrumutate de la slovenii cei de demult, toate cuvintele ce să lovesc cu deosăbite dialecturi slovenești le-am pus la tăblița I, la care privind va lua fieștecăre sama cum că cuvintele sămnate nu sînt luate dintr-unul, ci din mai multe dialecturi slovenești. Mai virtos să cunosc *doao* dialecturi dintr-însăle : unul ce să apropie de dialectul leșesc și altul de sloveno-rusesc. Cuvintele acestui al doilea dialect le-am însămnat cu cruciță. Trebuie a ști că cele neînsămnate cuvinte sînt cele mai vechi și în toate eparhiile românești obicinuite... Cuvintele cele slovenești cu cruciță sămnate sînt cu mult mai noao și nu așa de obște primite la români, fiindcă acestea au intrat mai tîrziu în limbă, cu prilejul cărților bisericești, care mai cu samă au fost tălmăcite de pre limba slovenească.

Cu adevărat să află în limba românească cuvinte care să lovesc cu cuvintele ungurești, tăb. II, cu grecești, tăb. III, cu arnăuțești, tăb. IV, ghermanicești, tăb. V, italienești, tăb. VI, franțozești, tăb. VII, și ispănești, tăb. VIII ; ... dară mai sînt cuvinte și de neștiută purcedere, fiindcă nu să poate arăta, de bună samă, limba de la care purced, tăb. IX. Văzînd atîtea feliuri de cuvinte, ar trebui să socotim cum că limba românească de bună samă este o mestecătură de limbi, însă făcînd următoarele luări aminte, cu totu într-alt chip s-arată lucrul...

Nice trebuie a crede cum că toată acea mulțime de cuvinte străine, mai sus însămnate, este de trebuință în limba românească sau de acel feli fără care să nu să poată grăi românește... Să află, adevărat, multe cuvinte de rădăcină străină în limba românească, dară mulțimea lor în privință spre limba întreagă nice a zecelea parte întrece... Drept aceasta, dacă vom chiuma limba românească o mestecătură de toate limbile, pentru că cuprinde în sine... cuvinte străine, ... atunci cu același drept să poate zice de fieșcare limbă europeană într-același chip, căci nici una dintr-insele să află așa curată, ca să nu aibă mai multe sute de cuvinte ce sînt de obște și altor limbi străine.

Acum îmi caută să dovedesc cum că limba românească nu numa după ziditura sau alcătuirea din afară, dară și după cea dinlăuntru să potrivește cu limba lătinească și cu celelalte limbi care au purces din

lătenie. *Thesa mea este* : fieştecare limbă să alcătuiască din opt părţi (nesocotind articolul). Deci, arătînd eu că toate părţile voroaiei româneşti sînt chiar curate lătineşti şi precum la declenatii şi conjugatii, aşa şi la celelalte plecături, cum şi la sintaxă, adică înşirătura cuvintelor, păzesc forma, chipul şi regulile lăteneşti, atunci va fi depreună dovedit că limba românească este adevărată fie limbii poporului romanilor celui vechi...

Dacă vom cerceta gramateca şi lexiconul, ne vom încredinţa cu totul cum că toată alcătuirea limbii cea din afară şi dinlăuntru este lătenească. Cu toate acestea, la întâia clipită pare că limba românească cu totul altă purcedere are decît de la limba lătenească, fiindcă românii, după dialectul său, almintrea pronunţează cuvintele lăteneşti de cum să pronunţează astăzi la latini, apoi pun articulele după numiri... Vom arăta în scurt în ce atîrnă pronunţia această deosăbită. *Întîi*, românii grăiesc *a* citeodată ca *az*, de altă dată ca *ă*; ... *c* înainte de *e* şi *i* ca *ê*; ... *d* înainte de *i* ca *dz* sau *z*; *e* citeodată ca *i*, citeodată ca *ea*; ... *t* înainte de *i* ca *ț* ...; *a doao* : românii au mutat la cuvintele lăteneşti unele slove între-alte, precum *v* în *b*, şi în loc de *cervus* ei zic *cerb*, în loc de *corvus* — *corb*, *vervex* — *berbece*; așaşi, au mutat *l* în *r*, precum în loc de *sole* — *soare*, în loc de *sale* — *sare*, în loc de *melum* — *măr*, în loc de *celum* — *ceriu*; apoi *gn* au mutat în *mn*, în loc de *lignum* zicînd *lemn*, în loc de *signum* — *semn*, în loc de *pugnus* — *pumn*; în urmă, *ct* au mutat în *pt*, precum în loc de *octo* — *opt*, în loc de *factum* — *faptă*, în loc de *lacte* — *lapte* ...; așaşi, *qu* citeodată s-au mutat în *p*, precum *aqua* — *apă*, *equa* — *iapă* ... Toate acestea fac, precum s-au zis, că limba s-arată ca cum ar fi mai virtos o mestecătură de toate limbile decît o soră a limbii italieneşti, franţozăşti şi ispăneşti. Cu toate acestea, rămîne ea în sine pururea adevărată fie limbii lăteneşti şi sora limbii italieneşti. Adevărat, acum încă proastă şi în văşmint schiticesc învălîită, însă care poate să primească toate acele îndreptări ce au primit pînă acum limba itălienească.

Închei această comentărie cu mărturiseala cum că trebile mele mă hotărisă spre altă chemare decît ca să fiu istoric, şi pentru aceasta sînt vrednic de iertare de cumva nu am împlinit cu de-a măruntul toate cite s-ar putea pofţi de la mine. Eram silit a trăpăda cîmpul acesta prea larg, socotînd că scoposul însuşi a unui şi cel mai de întîi lexicon românesc aduce cu sine ca să dezvoltbesc cu critică istoricească începutul neamului şi a limbii româneşti, puţin pînă acum în Europa cunoscute. Dintru cele ce am aflat despre lucru acesta încoace şi încoalea împrăstiate, la istorie şi întru adîncele ei izvoară, aducîndu-le împreună, am aşezat temeiul părerii mele, care totuşi nu voi pre nimenea să silesc ca să primească. Întru alte socotesc că nu este de trebuinţă ca să mă dezvinuiesc pentru smintelele stilului, fiindcă nu am vrut să fac o desertaţie întreagă, ci numai o intruducere sau intriş la lexicon ⁴.

Decembrie 1966

Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj, str. E. Racoviţă 21

⁴ *Introducerea istoricească* în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss., rom. nr. 3728, f. 43r—138 v.

SISTEMUL FONOLOGIC AL UNUI GRAI DIN MUNTENIA

DE

GR. RUSU

Stabilirea sistemelor fonologice ale graiurilor dacoromâne a preocupat în mică măsură pe dialectologii noștri. Până acum dispunem doar de un număr restrâns de studii în care sînt descrise astfel de sisteme¹. Descrierile făcute au în vedere graiul unei singure localități, de obicei localitatea natală a autorului². Totuși, concluziile desprinse sînt deosebit de interesante; ele depășesc uneori sfera graiului respectiv, ridicînd chiar unele probleme de lingvistică generală³.

Analiza faptelor de limbă e făcută de obicei sincronic, situația din aceste graiuri comparîndu-se cu cea din limba literară sau din celelalte graiuri regionale. Cercetările nu s-au mărginit însă numai la a sesiza fenomenele, ci, în cele mai multe cazuri, s-au căutat și explicațiile lor. Pentru aceasta s-a urmărit procesul de evoluție a graiurilor respective, transformările fonetice petrecute în acestea și cauzele care le-au determinat. În felul acesta, metoda sincronică a fost combinată cu cea diacronică.

În prezent, lingviștii din țara noastră sînt angajați la elaborarea marii opere de sinteză asupra formării și dezvoltării limbii noastre în care fenomenele de limbă nu vor fi prezentate izolat, ci în interdependență; vor fi studiate stadiile structurale prin care a trecut romanica orientală pînă a devenit limba română actuală. Cum pentru o lungă perioadă de

¹ Vezi E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului leucean*, CL, III, 1958, p. 119—134; Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, CL, IV, 1959, 1—2, p. 61—73; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 309 (capitolul *Considerații asupra sistemului fonologic al graiului*, p. 79—87); Petru Neiescu, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, CL, VIII, 1963, p. 207—213; Gr. Rusu, *Fonetica graiului din Valea Jiului*, SCL, XV, 1964, p. 735—748 și XVI, 1965, 240—254 (capitolul *Observații fonologice*, p. 250—254). Probleme de fonologie dialectală au fost tratate și de către Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional* (Valea Sebeșului), CL, II, 1957, p. 127—141 și Andrei Avram, *Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara*, CL, VIII, 1963, p. 215—228.

² Cu excepția considerațiilor fonologice asupra graiului din Valea Crișului Negru și a celui din Valea Jiului, care se referă la graiul mai multor localități din două regiuni diferite, destul de limitate și acestea.

³ Ca, de ex., problema coexistenței mai multor sisteme fonologice în același grai regional.

timp nu avem decât foarte puține documente scrise în limba română, stadiile de limbă care s-au succedat pe teritoriul patriei noastre din epoca latinei târzii pînă în secolul al XVI-lea trebuie reconstituite. Pentru această reconstituire, graiurile regionale ne oferă un material foarte bogat și sigur. Pe bună dreptate arată acad. E. Petrovici că o sarcină importantă a dialectologilor noștri este „de a furniza celor care vor întreprinde reconstruirea stadiilor mai vechi ale limbii române descrieri sincronice ale graiurilor făcute cu metodele structurale ale lingvisticii actuale”⁴.

Referiri la situația din graiurile regionale s-au făcut și în studierea limbii din secolul al XVI-lea. De asemenea, pentru interpretarea grafiei chirilice a primelor noastre texte, materialul oferit de graiurile vii de astăzi a fost pus la o largă contribuție⁵. O repartitie a graiurilor daco-române, bazată nu pe fenomene (fonetice, lexicale sau chiar morfologice) izolate, ci pe fapte de structură, nu se va putea face decât atunci cînd vor fi stabilite sistemele tuturor acestor graiuri.

În articolul de față, care se înscrie pe linia celor arătate mai sus, vom încerca să dăm o descriere a sistemului fonologic al unui grai din Muntenia. Ne vom baza pe materialul cules din localitatea Valea Lungă-Cricov, regiunea Ploiești, punctul cartografic 762 al *Atlasului lingvistic român*, partea a II-a⁶.

Pe baza unui sondaj făcut în materialul cules și din alte puncte din jumătatea de est a Munteniei, am ajuns la concluzia că faptele pe care le vom analiza în cele ce urmează nu caracterizează numai graiul din localitatea amintită, ci o regiune mai întinsă. Ținînd seama de anumite fenomene lingvistice, în primul rînd de păstrarea, în poziție finală, a consoanelor labializate, particularitate importantă pentru fizionomia fonologică (morfonologică) a graiului respectiv, se conturează o arie în care intră și punctele 705, 723, 728 și 769 din ALR II. Dacă avem în vedere alte fenomene, aria se mărește, respectiv se micșorează. Această arie trebuie privită însă cu foarte mare aproximație. Se știe că, în multe cazuri, există deosebiri importante între două sau mai multe localități, chiar cînd distanța între ele este mult mai mică decît cea care există între punctele cercetate pentru ALR II.

Materialul din punctul 762 a fost adunat de la patru informatori, în cursul anului 1937. L-am luat în considerație în ansamblu, nu separat pe informatorii de la care provine.

Fonemele vocalice

Graiul de care ne ocupăm prezintă o gamă foarte bogată și variată de nuanțe vocalice. După gradul de apertură, aceste nuanțe se grupează în trei categorii: I cu deschidere maximă, II cu deschidere medie și III închise.

⁴ Vezi E. Petrovici, *Probleme de dialectologie românească*, CL, X, 1965, 1, p. 3.

⁵ Vezi Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, SCL, XV, fasc. 1–5 (și în extras).

⁶ Ancheta a fost făcută de acad. E. Petrovici. Pe lingă răspunsurile înregistrate cu chestionarul, am utilizat materialul din *Texte dialectale culese de Emil Petrovici. Suplement la Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu—Leipzig, 1943, p. 244–246.

I : [a, ^äa, ia, ea, eä, ^ää, oa, ^äoa, ^äa, ^äua, oä, oä, uä, ^äua, ^ää, ^ää, ^ää];

II : [e, e, ^äe, ^äe, ^äe, ^ää, o, ^äo, ^äuo, ^äuo, ^äuo]; III : [i, i, ^äi, ^äi, ^äi, u, ^äu, ^äu, ^äu].

Din numărul mare de nuanțe vocalice rezultă că vocalele au un cîmp larg de dispersiune⁷, realizarea lor variînd foarte mult, datorită, după cum vom vedea mai jos, contextului fonetic.

Pentru a simplifica expunerea și a nu fi nevoiți să enumerăm de fiecare dată toate aceste nuanțe, le grupăm în 12 tipuri vocalice: I [a, ^äa, ^äa, ^äa]; II [ä, e, o, ö] și III [i, i, u, ü].

Din punctul de vedere al localizării, cele 12 nuanțe vocalice se împart în patru clase: anterioare [i, e, ^äa], mediale sau neutre [i, ä, a], posterioare rotunjite [u, o, ^äa], anterioare rotunjite [ü, ö, ^äa].

Urmează să stabilim dacă aceste nuanțe vocalice reprezintă tot atitea foneme. Să examinăm cazurile în care au fost înregistrate. Vom da cîteva exemple pentru fiecare.

Nuanțele vocalice de gradul I de apertură: [a]: [ásta, alelánte, astîmpără-te, cáută, gazéta, tăiát!, nuiá]; [^äa]: [ziámă, urzeálă, ^äteasc^ä, cocleálă, luleá, beáu, vreáu, ásteá, să vreá, cúrteá, împărâteásă]; [^äa]: [floáre, războáie, ruátă, scorburóásă]; [^äa]: [lióárcă, albi^äoárá, ^äčküápă].

Nuanțele vocalice de gradul al II-lea de apertură: [ä]: [ásta, ástia, álorá, vácár^ä, ^äčíáfá, pláturá, bîăt]; [e]: [čéfe, treiz^äéč, z^äer, priviéšte, st^äéle]; [o]: [[cocléte, ^äoblón^ä, uóuu, uok, uóuá, s^äóbă, p^äod^ä, uók, uórb!]; [ö]: [pič^äör^ä, ^äšüort^ä].

Nuanțele vocalice de gradul al III-lea de apertură: [i]: [impúsc^ä, lhám, pámint^ä]; [i]: [iíntru, țíne, muncítór^ä]; [u]: [^äúše, ^äúliță, bíčü] (forma articulată de la *bičü*), *cúü* (forma articulată de la *cui^ä*).

Din exemplele citate rezultă că numai vocalele [a, ä, i] pot să apară în toate pozițiile, inclusiv în poziție inițială; celelalte nuanțe vocalice nu apar decît într-o singură poziție, după consoane, și anume: nuanțele de tipul [^äa, e, i] după consoane palatalizate, cele de tipul [^äa, o, u] după consoane labializate, iar nuanțele de tipul [^äa, ö, ü] după consoane labio-palatalizate. Sîntem, deci, îndreptățiți să conchidem că, din punct de vedere fonologic, pertinent la vocale este, în acest grai, numai gradul de apertură, în timp ce localizarea constituie o trăsătură redundantă, fiind condiționată de timbrul consoanelor care le precedă.

Dependența nuanțelor vocalice de consoanele precedente apare clar din numeroasele exemple pe care le avem la dispoziție. Astfel [gazéta ásta], dar [uá^äá^äá^ä, la mulți_án!, ț^ä-ăi bátu_j'oc^ä, războáiele_ásteö], [am dát-o], dar [a luát-o, și-a luát, am luá_háina, luát_háina]; [ásta, áluia, áia, uomu_álant^ä], dar [dómni_éia, uámeni_éia, uámeni_éstia, c^äopii_éstia] (în vorbirea lento: [c^äophíi ástia]); [búnă, grásă], dar [dóuo, dóuo, nóuo (nóuo mar!, și nóuo j'uo)], víje nóuo]; [dám], dar [l^äom, lom]; [^äuo] bea cît ím_pláče] (în vorbirea lento), dar [am_unțelés, am_unčercát^ä,

⁷ Privitor la cîmpul de dispersiune, vezi André Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, [1955], p. 47.

a fost fin *uŋ* cár]; [stai₁ *im* pat^u, am ¹intrát toŋ *in* ₁cásă, la noi ₁ *i* sat, o pui₁ *im* briu], dar [o pui₁ *im* briu]; [cîntînd], dar [luu₁und, spui₁înd^u, tiî₁nd^u].

În poziție inițială, în vorbirea obișnuită, vocalele [e, i, o, u] apar în mod frecvent precedate de un element semivocalic (semiconsonantic), de tipul [i], respectiv [u], mai mult sau mai puțin perceptibil (vocala [e] nu se întâlnește decît în acest fel): [i₁intru, i₁in^u, să nu i₁ntre, i₁ŋile, i₁nima cărúti, ^uoblón^u, uor ie₁, uor tu, uóu, uoki, uóili, uodátă, uómule, uóuă, uorz, să ^uúită, la ^uúse, i ^uúliță, dă ^uúnde, ^uúmbă, ^uúmbli, ^uúďă, ^uúmbřă] etc.

Situația vocalelor din graiul pe care îl studiem confirmă constatările făcute de fonologi pentru alte idiomuri că aceeași marcă de corelație nu poate fi pertinentă, în același timp și în același sistem fonologic, atît pentru consoane cît și pentru vocale⁸.

În concluzie la cele arătate pînă aici putem spune că cele trei vocale, [a, ă, i], trebuie considerate ca variante fundamentale ale celor trei foneme vocalice. Celelalte nuanțe vocalice constituie numai variante combinatorii, condiționate de contextul fonetic.

Deoarece nuanțele vocalice de tipul [^aa, e, i] apar numai după consoane palatalizate, nuanțele de tipul [^uu, o, u] numai după consoane labializate, iar cele de tipul [^aa, ö, ü] numai după consoane labio-palatalizate, ocurența acestora fiind exclusă în alte poziții, rezultă că seriile [a, ă, i] și [^aa, ^uu, ^aa, e, o, ö, i, u, ü] sînt în distribuție complementară. Între [a] pe de o parte și [^aa, ^uu, ^aa] pe de altă parte, între [ă] și [e, o, ö], între [i] și [i, u, ü] nu există raporturi de comutare. Oricare dintre vocalele dintr-o serie poate fi înlocuită cu alta din aceeași serie; dacă consoana își menține timbrul ei propriu, sensul cuvîntului rămîne neschimbat. Aceasta înseamnă că toate nuanțele aceleiași serii sînt echivalente din punct de vedere structural.

Prin urmare, sistemul fonemelor vocalice al graiului din Valea Lungă-Cricov poate fi considerat ca un sistem liniar, cu trei grade de apertură, la fel ca cel din sudul Moldovei studiat de acad. E. Petrovici și I. Stan⁹ și ca cel al dacoromânei comune, reconstituit de noi¹⁰:

$$\begin{array}{l} \text{III} \quad \hat{i} \equiv i \equiv u \equiv \ddot{u} \\ \text{II} \quad \hat{a} \equiv e \equiv o \equiv \ddot{o} \\ \text{I} \quad a \equiv \textcircled{a} \equiv \textcircled{u} \equiv \textcircled{a} \end{array}$$

În legătură cu vocalismul acestui grai remarcăm faptul că vocalele, îndeosebi cele de gradul al II-lea de apertură, nu prezintă un timbru omogen pe tot timpul duratei lor. În foarte multe cazuri între consoană și vocală s-a notat un element semivocalic cu timbrul mai închis decît restul vocalei. Aceasta se observă mai ales în silabele accentuate. Pronunțarea sub formă de diftong a fost înregistrată însă destul de frecvent și în cazuri în care vocalele nu se află sub accent. Iată cîteva exemple: [stăp¹in¹ésc, cr¹étă, n¹ég¹ru, bur¹éte, čiz¹éč, s¹óbă, sánăt¹ós, d¹ónița, top¹ór, puópa, c¹oșár¹, b¹orcán¹, c¹ormánă] etc.

⁸ Vezi idem, *ibid.*, p. 119; E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, CL, III, 1958, p. 121; Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, SCL, XV, 1964, 3, p. 350.

⁹ Vezi CL, III, 1958, p. 120–126.

¹⁰ Vezi SCL, XV, 1964, 3, p. 348–351.

În numeroase cuvinte a fost auzit și timbrul velar al consoanei, îndeosebi înaintea vocalei [ă]. Pronunțări ca [b'ăṭ, p'ăṭură, f'ăṣ, p'ăṣăr', ov'ăṣ] sînt destul de obișnuite în acest grai.

Am văzut mai sus că, precedată de [u] (wau), vocala [ă] se labializează devenind [o] sau ^o [ă, o] (sunet intermediar între [ă] și [o]. Întocmai cum [ă] își pierde articulația medială, la fel și [o] prezintă o tendință de delabializare, realizîndu-se ca ^o [ă, o] sau chiar [ă] : [liḡi^ăuon', roṣi^ăuoru, ȕi^ăuon, ȕi^ăuân] etc. Fenomenul a fost semnalat și în alte graiuri regionale dacoromâne¹¹.

În unele cazuri, în poziție finală, în special în cuvintele formate din mai mult de două silabe și care poartă accentul pe prima sau pe a doua silabă, vocala [e] se realizează sub o variantă mai închisă, de tipul [i] sau [i] : [pirtii, hăinili, cărtili, ȕuălili, rufili, dintili, hotării, păretili] etc. Această realizare nu comportă însă nici o consecință în ce privește sensul cuvintelor respective. Fără urmări asupra sensului cuvintelor rămîn, de altfel, și celelalte realizări ale nuanțelor vocalice de gradul al II-lea și al III-lea și, în unele cazuri, și ale celor de gradul I.

Fonemele consonantice

Ca și în limba literară, consoanele graiului din Valea Lungă-Cricov pot fi clasificate pe baza următoarelor trăsături fonetice : loc de articulare, mod de articulare, sonoritate.

După locul de articulare, consoanele se împart în : bilabiale : /p, b, m, u/ ; labio-dentale : /f, v/ ; dentale /t, d, n, s, z, l, r/ ; prepalatale /č, ġ, š, j'/ ; palatale : /k, ġ, i/ ; velare : /k, g/ ; laringale : /h/.

După modul de articulare : oclusive : /p, b, t, d, k, g, k, ġ/ ; semi-occlusive : /č, č, ġ/ ; constrictive : /u, f, v, s, z, š, j', i, h/ ; nazale : /m, n/ ; laterale : /l/ ; vibrante : /r/.

Din punctul de vedere al sonorității : sonore : /b, u, m, v, d, z, n, g, l, r, ġ, i, ġ, j'/ ; surde : /p, f, t, č, č, k, k/.

Examinînd vocalismul, am dedus însă că consoanele, pe lîngă articulația de bază (labială, dentală etc.), posedă și o articulație suplimentară. Din acest punct de vedere, ele se împart în patru clase : neutre, avînd aproximativ timbrul i ; palatalizate, cu timbrul i în poziție finală și i sau e (sau o nuanță intermediară între acestea) înaintea lui a ; labializate posedînd timbrul u în poziție finală și u sau o (sau o nuanță intermediară între acestea) înaintea lui a și labio-palatalizate cu timbrul ū în poziție finală și ū sau ö (sau un sunet intermediar între aceste două) înaintea vocalei a.

Fonemele consonantice, la fel ca și în limba literară și ca în alte graiuri regionale dacoromâne, se încadrează în cele două corelații de timbru : corelația de palatalizare și cea de labializare.

Din punctul de vedere al timbrului pe care pot să-l aibă, consoanele se împart în mai multe categorii : P, B, M, F, V, T, D, N, S, Z, T, L, R

¹¹ Vezi Gr. Rusu, *Fonetica graiului din Valea Jiului*, SCL, XV, 6, p. 743.

posedă trei timbre fonologice (pot fi neutre, palatalizate și labializate); velarele K, G au numai două timbre, neutru și labial; consoanele Ć, Ğ, Ķ, Ġ, Ĩ, Š', J' posedă de asemenea numai două timbre: timbrul palatal și labial. Rezultă deci că Ć, Ğ, Ķ, Ġ, Ĩ, Š', J' n-au corespondente în seria consoanelor neutre, iar K, G n-au corespondente în seria consoanelor palatalizate. De asemenea nu are corespondență în această din urmă serie nici labiala U, care este totdeauna dură (y).

În descrierile asupra sistemului fonologic al limbii literare și al altor graiuri, oclusivele palatale /k, g/ sint considerate perechile palatalizate ale velarelor /k, g/. Deoarece opoziția dintre aceste consoane nu deosebește niciodată forme gramaticale, ci numai cuvinte și are un randament funcțional foarte scăzut, în graiul pe care-l studiem nu le vom considera ca perechi corelative.

O caracteristică a consonantismului graiului de care ne ocupăm, care îi conferă o fizionomie aparte față de limba literară și față de unele graiuri, dar nu și față de o perioadă mai veche a limbii române, inclusiv dacoromâna comună, este faptul că consoanele neutre nu se întâlnesc în poziție finală absolută. La finala cuvintelor (în mod mai obișnuit la forma de singular a substantivelor și adjectivelor sau la anumite persoane ale verbelor) consoanele își păstrează încă timbrul labial¹². Iată câteva exemple: [zn^uop^v, scap^v, s^uorb^v, uom^v, cartóf^v, zădúf^v, mórcov^v, cap^uód^v, pat^v, țărán^v, c^uoc^v, j^uug^v, drag^v, fus^v, gros^v, taláz^v, caijiz^v, puț^v, hoț^v, simț^v, dăscăl^v, ^uolár^v, trémur^v].

Fonemele consonantice neutre se întâlnesc în mod obișnuit numai în poziție inițială sau în interiorul cuvântului, urmate de vocalele [a, ă, î]. În materialul înregistrat în punctul 762 am întâlnit totuși câteva exemple în care au fost notate astfel de consoane și în poziție finală ([strimb, curb, drum, o lăjem, pantóf, praf, amestecát, mintián, palt^uón, șúbred, čerčél, cal, gol, prundár, măsór, speriúós, flečár^uós, obráz, sã-ntirziájé, blăt, lanț, trimét, čupág, cirlig, pling]), ceea ce trebuie interpretat ca un fapt marginal care nu caracterizează graiul respectiv din perioada cînd s-a făcut ancheta.

La categoria de cuvinte și forme amintite mai sus la finala cuvîntului nu au fost înregistrate nici consoane palatalizate. Au fost auzite și notate numai consoane labio-palatalizate: [p^uoč^v, bič^v, tuč^v, uok^v, uúnk^v, cui^v, tai^v, čărăuúš^v, pjetriš^v, inğráš^v].

Consoanele palatalizate apar în poziție inițială, în interiorul cuvîntului și în poziție finală. În această din urmă poziție ocurența lor e posibilă numai la forma de plural a substantivelor și adjectivelor și la pers. a II-a a verbelor: [znop^l, scap^l, adap^l, intréb^l, sorb^l, pom^l, dorm^l, vătáf^l, cartóf^l, mórcov^l, țărán^l, păuún^l, lipán^l, ^uolár^l, zidár^l, dăscăl^l, (te) scoll^l, h^uoț^l, laț^l, simț^l, caijiz^l, francéz^l, v^uiséz^l, pu^l, tai, mîngi^l, uúnk, uok, porč, sac, mănínč, zič, fağ, drağ, merğ].

Consoanele de diferite timbre se opun unele altora, deosebind prin această opoziție atît cuvinte, cît și, mai ales, forme gramaticale. În poziție inițială și în interiorul cuvîntului consoanele neutre se opun consoanelor palatalizate și celor labializate. Se formează de asemenea opoziții

¹² Vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, SCL, III, 1952, p. 127—185; Gr. Rusu, în CL, II, 1957, p. 135.

și între consoanele palatalizate și cele labializate. Nu dispunem de exemple din care să rezulte opoziția dintre consoanele neutre, respectiv palatalizate și cele labio-palatalizate înaintea fonemului vocalic /a/ (deși s-au înregistrat câteva cuvinte cu astfel de consoane înaintea acestei vocale: [j'ogăr, loărcă, albiș'ăară, micș'ăară, șkoăpă]). Aceasta nu înseamnă că opozițiile respective nu există în grai. În materialul adunat pentru ALR nu sînt și nici nu pot fi reprezentate toate cuvintele și formele existente în graiul respectiv.

În poziție finală, graiul studiat de noi utilizează opozițiile consoană labializată, respectiv labio-palatalizată — consoană palatalizată. Iată câteva exemple:

- [p^o/ — p'/: [zn^oop^u — zn^oopⁱ, nap^u — nap^hi, scap^u — scap^hi];
 [b^o/ — b'/: [uorb^u — uorbⁱ, s^uorb^u — sorbⁱ, întréb^u — întrébⁱ];
 [m^o/ — m'/: [pom^u — pomⁱ, dorm^u — dormⁱ];
 [f^o/ — f'/: [vătáf^u — vătáfⁱ, bordúf^u — bordúfⁱ, cartóf^u — cartófⁱ];
 [v^o/ — v'/: [mórcov^u — mórcovⁱ];
 [n^o/ — n'/: [tărán^u — tăránⁱ, păuún^u — păuúnⁱ, lipán^u — lipánⁱ];
 [z^o/ — z'/: [francéz^u — francézⁱ, caijiz^u — caijizⁱ];
 [t^o/ — t'/: [h^uoț^u — hoțⁱ, c^uolt^u — colțⁱ, simț^u — simțⁱ];
 [l^o/ — l'/: [dăscăl^u — dăscălⁱ];
 [r^o/ — r'/: [olár^u — olárⁱ, zidár^u — zidárⁱ, pindár^u — pindárⁱ];
 [č^o/ — č'/: [melč^u — melčⁱ];
 [k^o/ — k'/: [uunk^u — uunkⁱ, uok^u — uokⁱ, pezevenk^u — pezevenkⁱ];
 [j^o/ — j'/: [puj^u — pujⁱ, maimuțoi^u — maimuțoiⁱ, tai^u — taiⁱ, dăscúj^u — dăscújⁱ];
 [ʃ^o/ — ʃ'/: [cocóș^u — cocóșⁱ, îngráș^u — îngráșⁱ].

În cursul flexiunii substantivelor, adjectivelor și verbelor cu tema terminată în consoanele S, C, G, T, D, consoana labializată de la forma de singular, respectiv de la persoana I alternează cu consoana palatalizată (palatalizată mutativ, într-o fază mai veche de dezvoltare a limbii noastre) de la forma de plural, respectiv de la persoana a II-a. Iată câteva astfel de alternanțe:

- [s^o/ — ʃ'/: [minčínós^u — minčínósⁱ, gras^u — grașⁱ, las^u — lașⁱ];
 [c^o/ — č'/: [porc^u — porčⁱ, sac^u — sačⁱ, zic^u — zičⁱ, mănîc^u — mănîčⁱ, mușc^u — mușčⁱ];
 [g^o/ — ġ'/: [fag^u — faġⁱ, drag^u — draġⁱ, merg^u — merġⁱ];
 [t^o/ — t'/: [împărát^u — împărátⁱ, mort^u — mortⁱ, cînt^u — cîntⁱ, bat^u — bațⁱ];
 [d^o/ — z'/: [dud^u — duzⁱ, scald^u — scalzⁱ].

În fonetică sintactică, opoziția de palatalizare se neutralizează înaintea consoanei inițiale a cuvîntului următor, dar se menține cînd cuvîntul care urmează are la inițială o vocală: [să ar_cu călu lui] „să ari cu . . .”, dar [să ar_i_așá cum trebuie].

Se neutralizează, de asemenea, și opoziția de labializare. Aceasta din urmă are loc atît înaintea consoanelor, cît și înaintea vocalelor, cu excepția cazurilor în care cuvîntul următor are la inițială vocala [î] (labializarea consoanei trece asupra ei, transformînd-o în [u]). Prin aceasta graiul de care ne ocupăm (și, în general, toate graiurile dacoromâne cu

consoane labializate în poziție finală) se deosebesc de graiurile aromâne din Albania care, la finală, posedă consoane cu timbru labial¹³.

Neutralizarea palatalizării nu are loc la consoanele /k, g, c, ġ, i, ş', j'/, oricare ar fi contextul fonetic în care se află. Ele sînt refractare durificării şi au o acţiune palatalizantă asupra vocalelor următoare.

Revenind la opozițiile între consoane de diferite timbre, remarcăm faptul că în cazuri ca [zn^uop^u — zn^uopⁱ, uorb^u — uorbⁱ, pom^u — pomⁱ, vătáf^u — vătáfⁱ, mórco^u — mórcoⁱ, țărán^u — țăránⁱ, francéz^u — francézⁱ, hoț^u — hoțⁱ, dăscăl^u — dăscălⁱ, — ^uolár^u — ^uolárⁱ], deosebirea dintre cele două forme (singular şi plural) se face prin dublă opoziție. Labializarea consoanelor finale la forma de singular, în cuvintele citate, constituie o trăsătură redundantă (limba literară şi o seamă de graiuri deosebesc singularul de plural, în aceste cazuri, prin opoziția nepalatalizat — palatalizat).

Păstrarea timbrului labial al consoanelor în poziție finală joacă însă un important rol morfologic în cazurile în care tema cuvintelor (substantive, adjective sau verbe) e terminată într-una din consoanele Ć, K, I, Ş', care, după cum am văzut mai sus, sînt întotdeauna palatalizate. În limba literară şi în majoritatea graiurilor populare, singularul şi pluralul unor substantive, ca *unchi*, *ochi*, *pui* sau pers. I şi a II-a a unor verbe, ca *tăia*, *descuia* sînt omofone. O seamă de graiuri nu deosebesc singularul de plural nici la substantivele cu tema terminată în consoana /ş/, de tipul *cocoş*, sau pers. I de pers. a II-a la unele verbe cu tema în aceeaşi consoană, de tipul *îngrăşa* (şuierătoarea avînd fie numai timbru velar, fie numai timbru palatal). În graiul de care ne ocupăm, datorită trăsăturii fonologice a labializării consoanelor, cele două forme gramaticale nu se confundă.

Din cauza neutralizării opoziției de labializare, în sintagma [vr̥e̯au sã-ŋraş_pór̥cu], numai din context putem deduce dacă e vorba de pers. I sau de a II-a. Dimpotrivă, în sintagmele [o pu̯i_ũm_briũ] şi [o pu̯i_im_briũ] ştim precis că în primul caz e vorba de pers. I, iar în al doilea de pers. a II-a. În ambele sintagme avem acelaşi număr de cuvinte constituite din acelaşi număr de foneme. Vocale /i/ a prepoziției în a suferit în ambele cazuri acțiunea consoanei precedente. În primul exemplu, consoana avînd timbru labio-palatal, /i̯/, l-a transformat pe /i/ în [ü], iar în al doilea exemplu consoana din tema verbului fiind numai palatalizată l-a transformat în [i]¹⁴.

Dacă în cazul consoanelor P, B, M, F, V, Ț, L, R, S, C, G, T, D timbrul labial poate lipsi, în poziție finală, în cazul consoanelor Ć, K, I, Ş' el reprezintă un factor deosebit de important, constituind singurul indiciu al singularului nearticulat al substantivelor şi adjectivelor masculine şi neutre şi a pers. I indicativ şi conjunctiv a verbelor cu tema terminată în una din aceste consoane.

Situația opoziției de labializare în cazul consoanelor P, B, M, F etc., pe de o parte, şi a consoanelor Ć, K, I, Ş' pe de altă parte ridică

¹³ Vezi E. Petrovici, *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 673.

¹⁴ În limba literară şi în graiurile care nu cunosc labializarea consoanelor în poziție finală, cele două forme din sintagmele citate sînt identice şi, în vorbirea obișnuită, cursivă /i/ se realizează, în ambele cazuri, prin varianta [i].

problema opozițiilor utile¹⁵ și a celor non-utile, problemă valabilă nu numai pentru graiul pe care îl studiem, ci pentru limba română în general. La consoanele P, B, M... timbrul labial la finala cuvintului constituie o trăsătură non-utilă; ea este utilă însă în cazul consoanelor Ć, Ķ, I, Š'.

Privitor la consonantismul graiului pe care îl studiem, subliniem faptul că consoanele S, Z, Ț posedă atât timbrul velar cit și cel palatal. Aceasta are repercusiuni, pe de o parte, în sistemul fonologic în sensul reglementării frecvenței între nuanțele vocalice din seria anterioară și cele mediale, iar pe de altă parte în morfologie. Opoziția între /s/ — /s'/, /z/ — /z'/, /t/ — /t'/ și, determinată de această opoziție, alternanța între nuanțele vocalice [ă] — [e] deosebește singularul de plural la substantivele și adjectivele feminine cu tema terminată în aceste consoane, precum și pers. a III-a indic. prez. de aceeași persoană a conjunctivului.

Prin această trăsătură fonologică, care, după părerea noastră, reprezintă un arhaism în graiurile în care o mai întâlnim, graiul din Valea Lungă-Cricov se deosebește de majoritatea graiurilor noastre regionale, dar nu și de limba literară actuală și de o perioadă mai veche de dezvoltare a limbii române.

Cele arătate în legătură cu consoanele S, Z, Ț constituie încă o dovadă că, în acest grai, ca și în alte graiuri, „timbrul vocalei nu este independent, ci este dictat de natura consoanei precedente”¹⁶.

Printre particularitățile fonetice ale graiului respectiv considerăm necesar să remarcăm modul în care sint rostite labialele. Articularea acestor consoane este însoțită de un puternic zgomot de fricțiune, între ele și vocalele [e] și [i] următoare dezvoltându-se un element fricativ de tipul [ħ] sau [y]: [primiějdie myšćă, phiŭă, phićoăre, byine, scrobym să fh'ije, v'ine] etc. Această rostire a labialelor reprezintă o trăsătură arhaică în graiul de care ne ocupăm și în alte graiuri din Muntenia (constituie primul și cel mai vechi stadiu în procesul palatalizării labialelor). Am presupus în altă parte¹⁷ că ea a caracterizat și perioada (sau perioadele) care au precedat apariției primelor noastre texte românești: ultima fază a românei comune și întreaga perioadă a dacoromânei comune.

S-au înregistrat și câteva cazuri (cu totul izolate însă) în care elementul fricativ s-a întărit în așa măsură încît s-a transformat într-o fricativă palatală, cauzînd în același timp căderea labialei precedente: [mă_yinovăște, m-ai striyî_pă pićor, ħir^v, o ħi plecat].

O altă particularitate arhaică a graiului studiat este întrebuințarea verbelor așa-zise iotacizate ([simʦ, să simță, a^uz^u, să a^uză, văz^v, să vază]), caracteristică numai subdialectului muntean.

În concluzie, sistemul vocalic al graiului din Valea Lungă-Cricov este liniar, format din trei foneme, /a, ă, î/, caracterizate prin trei grade de apertură. Vocalele au în acest grai un cîmp larg de dispersiune. Sub influența consoanelor, care, pe lingă articulațiile de bază, posedă și arti-

¹⁵ Cf. André Martinet, *op. cit.*, p. 49.

¹⁶ Vezi acad. Al. Graur, *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, 1963, p. 58.

¹⁷ Vezi E. Petrovici și Gr. Rusu, *Schită a conjugării în dacoromâna comună*, CL, IX, 1964, 2, p. 220.

culații suplimentare, cele trei variante vocalice de bază se realizează sub numeroase și diverse nuanțe.

O seamă de particularități fonetice și fonologice (păstrarea timbrului labial al consoanelor în poziție finală absolută, păstrarea timbrului palatal al consoanelor S, Z, Ț, existența formelor iotacizate ale unor verbe, felul în care sînt rostite labialele în anumite poziții) conferă acestui grai un caracter arhaic.

Sistemul fonologic al graiului studiat confirmă, credem, presupunerea noastră¹⁸ că, între limba vorbită în perioada anterioară apariției primelor noastre texte și limba română actuală (mai ales sub aspectul ei vorbit în diferitele regiuni ale țării) nu existau deosebiri importante nici în ce privește inventarul fonemelor și nici în privința realizării și distribuției lor. Toate, sau aproape toate, elementele care am considerat că constituiau sistemul fonologic al dacoromânei comune le-am întâlnit în acest grai.

Decembrie

*Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21*

¹⁸ Vezi în SCL, XV, 1964, 3, p. 356.

ÎNTR-O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ: *CE FEL DE RAPORT EXISTĂ ÎNTRE CANTITATEA VOCALELOR ȘI ACCENTUL CUVINTELOR?*

DE

F. KIRÁLY

Cercetările legate de existența unei legături strînse între cantitatea vocalelor și accentul cuvintelor se bucură în lingvistica românească de o atenție deosebită. Numeroasele articole apărute reprezintă aproape tot atâtea păreri, începînd de la negarea categorică a oricărei legături pînă la admiterea unui raport de la cauză la efect între cantitate și locul accentului.

În cele ce urmează dorim să formulăm cîteva observații în legătură cu unul din aspectele acestei probleme atît de controversate: ce relații există între cantitate și accent în împrumuturile lexicale dintre limba română și limba maghiară?

Datorită faptului că locul accentului în limba maghiară este fix — întotdeauna pe prima silabă, prin urmare accentul cuvintelor împrumutate nu-i pot impune alt loc — și pentru că limba română nu cunoaște cantitatea cu valoare fonologică, cercetările de pînă acum cu excepția a două dintre ele, asupra cărora vom reveni amănunțit, s-au referit exclusiv la raportul dintre cantitatea vocalelor maghiare și locul accentului în cuvintele împrumutate din limba română, neglijînd influența vocalelor accentuate românești asupra sistemului vocalic maghiar. Atenția constantă acordată de lingviști problemei în discuție s-a concretizat în formularea unor păreri, pe cit de categorice pe atît de opuse. L. Treml, referindu-se la accentul cuvintelor de origine maghiară din limba română, afirma, acum mai bine de trei decenii, că „nu există nici o legătură causală între vocale accentuate românească și cantitatea maghiară”¹. Pornind de la o cercetare amănunțită asupra variației de durată a fonemelor limbii

¹ L. Treml, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, in „Bulletin linguistique”, 11, 1934, p. 50.

române, prin care constată, între altele, că vocalele accentuate sînt mai lungi decît cele neaccentuate, P. Neiescu susţine, într-un articol publicat în 1958², existenţa unei strînse legături între vocalele lungi din limba maghiară şi poziţia accentului în cuvintele preluate din această limbă. Întrebîndu-se dacă există legătură între cantitate şi accent, autorul afirmă hotărît în concluziile articolului: „... există o legătură cauzală între cantitatea maghiară şi accentul românesc şi invers, între accentul românesc şi cantitatea maghiară”³. Cele două păreri prezentate mai sus, prin poziţia fermă a celor doi lingvişti, se exclud reciproc, iar opoziţia lor totală a făcut ca cercetările referitoare la această problemă să fie continuate. Într-un articol⁴ relativ recent, L. Balázs, după cîteva referiri la problemele generale ale sistemului de accentuare din limba română, pentru a explica procesul complex al fixării accentului, ajunge la o concluzie prin care sugerează existenţa unei căi de mijloc între cele două păreri atît de distanţate: „Adevărul se află cam la mijloc între cele două păreri extreme, căci influenţa cantităţii se manifestă în cadrul unuia dintre tipurile accentologice, iar tipurile accentologice n-au o valabilitate generală”⁵. O astfel de rezolvare⁶ a problemei se pare că n-a fost acceptată de nici una din părţile opuse, întrucît la Conferinţa naţională de lingvistică românească (7—13 octombrie 1964) discuţiile se reiau de la început. Cu acest prilej, L. Tamás prezintă comunicarea: *Accentuarea cuvintelor româneşti de origine maghiară*, prin care, reluînd ideea exprimată în 1934, face cîteva precizări şi, respingînd concluziile la care a ajuns P. Neiescu, susţine constatarea cunoscută, după care „... legătura între cantitatea maghiară şi accentul românesc — legătură de altfel foarte importantă — nu poate fi numită cauzală decît cu rezerve serioase”⁷. Luînd cuvîntul în cadrul discuţiilor, P. Neiescu a subliniat încă o dată legătura strînsă dintre cantitate şi accent, arătînd că statistica făcută pe baza exemplelor date de L. Balázs, în articolul citat de noi, serveşte, de fapt, teoria cauzalităţii, întrucît majoritatea cuvintelor în discuţie oglindesc, prin locul accentului, legătura cu vocalele lungi maghiare. Anulîndu-şi reciproc rezultatele cercetărilor făcute, lingviştii amintiţi au rămas pe poziţiile iniţiale, exprimînd, în acelaşi timp, dorinţa lor de a asculta şi părerea altora în această chestiune.

² P. Neiescu, *Există legătură între cantitate şi accent? Observaţii asupra cuvintelor de origine românească în limba maghiară şi asupra celor de origine maghiară din limba română*, în CL, III, 1958, p. 135—142.

³ Idem, *ibid.*, p. 140.

⁴ L. Balázs, *Accentul în cuvintele româneşti de origine maghiară*, în CL, IX, 1964, nr. 1, p. 67—74.

⁵ Idem, *ibid.*, p. 69.

⁶ De altfel, observaţiile formulate de L. Balázs nu ocupă o poziţie de mijloc între cele două păreri extreme, ci ele coincid, mai ales în privinţa concluziilor, cu cele ale lui L. Tamás. Printre altele, L. Balázs admite „influenţa cantităţii” dar o subordonează acţiunii „tipurilor accentologice” ceea ce înseamnă, implicit, *negarea raportului de cauzalitate dintre cantitate şi accent* (vezi *art. cit.*, p. 69). Această idee coincide cu cea formulată, cu deosebiri care nu ating esenţa problemei, de L. Tamás: „... eu nu tăgăduiam orîşice legătură între cantitate şi accent, ci spuneam numai că această legătură nu are caracter cauzal” şi, continuă L. Tamás, „fără a nega legătura între cantitate şi accent subliniam importanţa acţiunii tipurilor accentologice (acum aş spune mai exact: morfoaccentologice) în stabilirea accentului cuvintelor împrumutate din maghiară”. (L. Tamás, *Accentuarea cuvintelor româneşti de origine maghiară*, p. 1 [lucrarea în manuscris].)

⁷ L. Tamás, *lucr. cit.*, p. 4.

O primă intervenție în acest sens îi aparține lui Gy. Márton, care, într-un articol⁸ apărut de curând, întreprinde o cercetare minuțioasă asupra corelației dintre accent și durata vocalelor în împrumuturile românești ale graiului ceangău din Moldova. Fără să se pronunțe în favoarea unuia sau a altuia în această controversă, autorul, care de fapt urmărește numai un aspect al discuției, și anume *raportul de la accent la cantitate* (transformarea vocalei accentuate din română în vocală lungă în maghiară) și nu și *raportul de la cantitate la accent* (transformarea vocalei lungi din maghiară în vocală accentuată în română), acceptă observațiile lui P. Neiescu în legătură cu corelația dintre accent și durata vocalelor în cuvintele de origine românească din limba maghiară. Pe bază unui material lexical bogat din graiul ceangăilor, grai puternic influențat de limba română, ni se prezintă o statistică întru totul convingătoare pentru existența unei strânse corelații între accent și cantitate.

După o atentă analiză, pe rînd, a vocalelor *a*, *o*, *e*, *u*, și, se conchide că efectul accentului românesc în lungirea vocalelor din împrumuturile lexicele românești ale limbii maghiare, deși „depinde în mare măsură de o serie întreagă de factori lingvistici”⁹, se poate constata la toate vocalele, chiar dacă nu în proporții egale. Astfel, în legătură cu vocala *á* (*a* lung) se constată că „se ivește aproape exclusiv numai în poziție accentuată”¹⁰, iar înlocuirea lui *o* cu *ó* se produce „numai în poziție accentuată”¹¹.

Materialul lexical care a ocazionat concluziile atît de opuse ale lingviștilor citați, și pe care le-am prezentat, pe scurt, în cele de mai sus, a fost destul de variat nu numai sub aspectul cronologiei, ci și în ceea ce privește repartizarea lui teritorială. P. Neiescu cercetează un număr mare de cuvinte, de la primele împrumuturi pînă la 1918¹², iar Márton Gyula examinează raportul în discuție în împrumuturile românești ale graiului ceangău din Moldova. Considerațiile pe care le vom face în cele ce urmează sînt prilejuite de punctele divergente din articolele amintite și de studierea unor împrumuturi recente din limba română.

Se întîmplă, și nu rareori, ca un vorbitor, folosindu-se de o altă limbă decît cea maternă, să fie acuzat de „acent străin” pentru unele abateri de la sistemul limbii respective. Așa cum ușor se poate observa însă, de cele mai multe ori aceste „scăpări” ale subiectului vorbitor nu sînt de ordin accentologic, ci caracterizează felul în care sînt pronunțate și legate între ele diferite sunete. Așadar, și cel care folosește corect accentul poate să fie învinuit de „accent străin”. Cum se explică această generalizare a sensului : de la greșală de accentuare pînă la greșeli de orice fel în pronunțare? Deosebirea care apare între accentuarea corectă și cea stigmatizată se datorește pe de o parte distanței care separă

⁸ Gy. Márton, *Cu privire la corelația dintre accent și durata vocalelor în împrumuturile românești ale graiului ceangău din Moldova*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 81—86.

⁹ Idem, *ibid.*, p. 86.

¹⁰ Idem, *ibid.*, p. 82.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 83.

¹² Pentru a ilustra raportul între accentul românesc și cantitatea vocalelor maghiare în împrumuturile din limba română, P. Neiescu se folosește de prima parte din lucrarea lui G. Blédy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Studiu lexicologic, Sibiu, 1942, iar pentru elementele maghiare de cercetările lui S. C. Mindrescu, sintetizate în *Elementele ungurești în limba română*, Buc., 1892.

două baze, de articulație, iar pe de altă parte nepotrivirilor care se ivesc între o bază de articulație străină și baza de audiere proprie. Fiecare limbă are un specific al său în realizarea aspectului sonor al comunicării, mai mult sau mai puțin îndepărtat de cel al altor limbi. Între unele limbi, ca în cazul limbii române și al limbii maghiare, particularitățile din anumite compartimente ale lor ajung pînă la opoziție totală. Această sîntîmplă, de exemplu, în cazul accentului. În limba română accentul dispune de o libertate relativ mare, se plasează de obicei pe una din silabele ultime ale cuvîntului, poate servi la diferențierea semantică a cuvintelor, are, deci, *rol fonologic*. Accentul maghiar are un loc fix pe de întotdeauna pe prima silabă și *nu are rol fonologic*.

După cele arătate înainte, apare ca un fenomen normal dificultatea vorbitorilor care se găsesc în fața celor două sisteme accentologice, opuse total prin caracteristicile lor. Cercetarea mijloacelor de îmbogățirea limbilor a dovedit că împrumuturile se realizează nu numai între limbi înrudite, dar și între cele destul de îndepărtate. În cazul din urmă însă obstacolele sînt mai numeroase, dificultățile de un grad sporit, procesul preluării caracterizîndu-se printr-o complexitate mai mare. Elementul lingvistic preluat, care poartă pecetea sistemului limbii din care provine, se simte ca un „corp străin” și este supus unui adevărat „tratament” prin care se adaptează la normele noului sistem. Comparînd părțile componente ale cuvintelor magh. *hätten* și rom. *vicleán* se constată că sunetele comune sînt aproape inexistente, deși primul este etimonul celui de al doilea. Dacă vom urmări însă istoria acestui cuvînt, prin formele sale intermediare de la magh. dial. *hitten* rom. *hicleán*, *ficleán*¹³ etc. pînă la aspectul său actual *vicleán*, vom observa că nu s-a întîmplat nimic inexplicabil. Aspectul literar al cuvîntului este un rezultat normal al acțiunii legilor limbii române, iar variantele sale sînt tot atîtea stadii care s-au suprapus înconjurînd „corpul străin” și adaptîndu-l într-un tot al sistemului limbii noastre.

O etapă deosebită din șirul celor care formează procesul de adaptare reprezintă schimbarea accentului. La preluarea unui cuvînt străin, din cauză împrumutării lui, în majoritatea cazurilor, din aspectul vorbit al limbii primele greutăți se ivesc chiar la receptarea lui de către baza de audiere nouă, neobișnuită cu particularitățile bazei de articulație străine. Elementul cel mai strident din complexul sonor al noului cuvînt care incomodează evident auditorul este accentul, desigur, numai atunci cînd locul lui diferă mult de cel cerut de sistemul accentologic al limbii care preia. Eforturile cerute vorbitorului de accentul străin sînt mari și îi solicită în măsură deosebită atenția asupra unui element care în marea majoritate a cazurilor, nu contribuie la conținutul mesajului, neavînd rol fonologic¹⁴. Din cauză că reclamă o atenție prea mare în comparație cu rolul îndeplinit în comunicare, se ajunge la o tratare diferențiată a lui, așa cum se întîmplă și cu alte fenomene caracterizate

¹³ Cf. B. Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche*, Buc., 1964, p. 169.

¹⁴ Cf. Iorgu Iordan — Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Buc., 1965, p. 25 și ss.

O dovadă grăitoare pentru valoarea lingvistică insuficientă a accentului este și lipsa accentului grafic în majoritatea limbilor. De aici reiese și mai clar dorința vorbitorilor de a economisi atenția solicitată de accent și de a rezolva eventualele confuzii cu ajutorul ... contextului!

prin această disproporție. În cazul în care accentul străin se opune total sistemului accentologic din limba care preia cuvîntul, locul lui se schimbă sub presiunea noului sistem. În alt caz însă, cînd accentul străin se abate doar de la noul sistem de accentuare, dar nu i se opune total, el este tratat cu o oarecare îngăduință, ceea ce-i prelungește existența. Așadar, din cauză că rolul accentului în comunicare este extrem de redus (avem în vedere numai accentul cuvîntului) și pentru că atenția vorbitorului este orientată spre elemente de care realizarea comunicării depinde într-o măsură mult mai mare, accentuarea unor cuvinte străine scapă de sub controlul vorbitorului. Aceste cuvinte, neglijate în privința accentului, circulă cu „accentul străin”. Caracterizînd o abatere frecventă, termenul „accent străin” se generalizează, marcînd abaterile în general de la pronunțarea obișnuită a limbii respective, chiar dacă ele nu se referă neapărat la natura accentului. În unele cazuri acest „defect”, menținerea accentului originar, se transformă într-un avantaj atît pentru cuvintele de acest fel, cît și pentru limba care împrumută. Fenomenul acesta se poate constata, de exemplu, în cazul unui număr mare dintre dubletele accentuale¹⁶, unde unul din termeni își menține accentul inițial, „străin”, ceea ce-l salvează de la omofonie cu termenul opus și îi asigură, prin aceasta, dreptul de a fi menținut. Avantajul limbii de pe urma acestei situații este evident, ea dispunînd de un nou mijloc pentru a-și îmbogăți posibilitățile de exprimare și de nuanțare a conținutului comunicării.

Observațiile de pînă acum, de ordin ceva mai general, ne înlesnesc analiza concretă a raportului care există între accentul limbii române și al limbii maghiare. Ele dispun de sisteme accentologice *opuse*, atît în privința *mobilității* și a *locului*¹⁷ ocupat în cuvînt cît și în privința *funcției* pe care o îndeplinesc. Ca o urmare consecventă a acestei situații, în limba maghiară toate împrumuturile din limba română, la fel și cele din alte limbi, sînt accentuate pe prima silabă, de exemplu: *dúlcsáca* < *dul-ceăță*, *inkadrá* (*lni*) < (*a*) *încadră*, *búletín* < *buletín*, *szóra* < *sóră*. (În cazul ultimului exemplu, deoarece cuvintele terminate în vocală sînt paroxitone în limba română, accentele coincid. Cuvîntul în discuție (*soră*), neavînd decît două silabe, conform normei amintite, este accentuat pe prima silabă și în limba română.)

Atunci cînd limba română împrumută cuvinte din maghiară, adaptarea lor se realizează printr-un proces mai complex datorită și caracteristicilor multiple ale accentului românesc. Se impune, în primul rînd schimbarea accentului de pe prima silabă și fixarea lui pe una din silabele cerute de sistemul accentologic românesc. Desprinderea accentului ori-

¹⁶ Vezi, G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, Buc., 1965, p. 116—124.

¹⁷ Se susține că în limbile în care accentul este pe prima silabă a cuvîntului rolul lui ar fi să semnalizeze „începutul unui nou cuvînt” în vorbire. Această valoare a accentului fix de pe prima silabă a cuvintelor mi se pare cel puțin discutabilă. În primul rînd pentru că în majoritatea limbilor cunoscute accentul nu e pe prima silabă și, cu toate acestea, delimitarea cuvintelor în propoziții nu cere un efort special. În al doilea rînd, apariția acestei funcții de a diferenția unitățile lingvistice în vorbire pare un nonsens, întrucît aici nu se accentuează fiecare cuvînt în parte, din contră ele își pierd în largă măsură autonomia inițială în favoarea unei unități mai mari (sintagmă, propoziție etc.). Credem că nu greșim, după cele arătate mai sus, dacă afirmăm, în opoziție cu alte puncte de vedere (cf. *Introducere în lingvistică*, Buc., 1965, p. 76), că în limba maghiară *accentul nu are rol fonologic*.

ginar se poate face cu destulă ușurință, fără ca aceasta să ducă la schimbări de natură semantică (în cazul cuvîntului) sau gramaticală (în cazul flexiunii), deoarece *accentul maghiar nu are valoare fonologică*. (Imobilitatea acestuia îl împiedică să dea naștere la forme opuse în ceea ce privește sensul și funcția lor.) Dacă schimbarea accentului e posibilă, se ivește problema criteriului după care se face noua distribuție a accentului în aceste cuvinte. Stabilirea noului accent se face oare exclusiv pe baza criteriilor impuse de sistemul accentologic românesc, sau există un element cu trăsături apropiate în cele două sisteme, care să permită stabilirea anumitor legături în ceea ce privește alegerea locului nou pentru accent? Credem că un astfel de element există și anume *cantitatea*, care, chiar dacă există și independent de accent în anumite limbi (magh., cehă etc.) apare însă constant ca susținătoare a accentului. Sintem convinși că nu este lipsit de importanță nici faptul că funcțiile pe care le îndeplinește *accentul* în limba română sînt îndeplinite în limba maghiară de două elemente: *accentul* și *cantitatea*. Lipsa valorii fonologice a accentului maghiar este suplinită de *cantitatea* vocalelor, care are această valoare. Există, deci, un punct comun între accentul românesc și cantitatea maghiară și în ceea ce privește funcția lor.

Limba maghiară are, după cum am văzut, un accent neîncadrabil întocmai în limba română datorită poziției sale rigide. Are, în schimb, vocale diferențiate din punct de vedere cantitativ, ceea ce se poate constata și în limba română, dar numai în cazul vocalelor accentuate. Vocalele *accentuate* sînt întotdeauna mai *lungi* decît cele neaccentuate (fără ca această diferență de ordin cantitativ să dea naștere la corelația: vocală scurtă — vocală lungă, corelație cunoscută în limba maghiară: *a — á, e — é, i — í, ö — ő* etc. și care are valoare fonologică: *tart* „el ține” — *tárt* „deschis”, *kar* „braț” — *kár* — „pagubă”, *tör* — „sparge” — *tör* „pumnal” etc.). Cantitatea mai mare a vocalelor în limba română e strîns legată de accent¹⁸. Nu este de mirare, prin urmare, faptul că atunci, cînd limba română s-a găsit în fața unui accent incomod, și-a orientat accentul spre vocalele cu o cantitate mai mare, și simțindu-le, de fapt, pe acestea ca fiind accentuate, conform legăturii strînse dintre cantitate și accent în această limbă. Românii, nedeprinși să sesizeze diferența de durată izolată de accent, interpretează cantitatea străină drept accent¹⁹. Prin stabilirea accentului pe vocalele lungi, care, datorită acestui fapt, rămîn mai lungi și în limba română, s-au înlăturat inconvenientele accentului străin și, în același timp, s-a respectat și legătura dintre locul accentului și durata vocalei accentuate. Ca concluzie la ideile formulate pînă aici, putem spune că accentul are drept urmare lungirea vocalelor respective, dar atunci cînd cantitatea există deja, el nu ezită să ocupe acest loc convenabil. Vocalele lungi, prin durata lor deosebită, atrag accentul care simte nevoia unui suport material mai solid.

Un exemplu care probează pînă la evidență existența legăturii strînse între cantitate și accent ne oferă limba latină. Cu toate că latina avea

¹⁸ P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, în CL, I, 1956, p. 65 — 79.

¹⁹ Cf. P. Neiescu, *Există legătură între cantitate și accent? ...*, în CL, III, 1958, p. 136.

un accent liber, situație moștenită, în parte, de limbile romanice, acesta nu dispune însă de o independență absolută tocmai din cauza cantității. Dacă în cuvintele latine vocala din silaba penultimă era *lungă*, aceasta impunea și fixarea accentului pe silaba penultimă, de exemplu: *cantāre*, *habēre*, dar *virīdis*, *intēgrum* etc. Cei care au cercetat acest raport au arătat că „...legătura dintre vocala din silaba penultimă și accent este una dintre cele mai vechi relații obligatorii după care se organizează structura prozodică în latină”²⁰. Numai după ce cantitatea se defonologizează, datorită accentului dinamic, accentul scapă de condițiile impuse de cantitate, care i se subordonează. Accentul devenit astfel liber cumulează și rolul fonologic îndeplinit pînă acum de cantitatea vocalelor. Deși în limbile romanice natura relației analizate apare mult schimbată, totuși nici uneia dintre ele nu-i este străin simțul cantității, iar accentul în general, nu este scutit de implicații cantitative. A. Martinet, vorbind de accentul din portugheză, constată ca o particularitate frapantă a acestuia natura sa prin excelență cantitativă, concretizată într-o disproporție ieșită din comun între vocalele accentuate și cele neaccentuate. Observații de acest fel nu lipsesc nici în legătură cu natura cantitativă a accentului din limba franceză²¹.

Revenind la situația din limba română, unde, așa cum a demonstrat P. Neiescu încă în 1958 în articolul la care ne-am referit, există o strînsă legătură între cantitate și accent, socotim, după toate observațiile făcute pînă acum, că nu e necesar să revenim asupra materialului analizat și nici asupra concluziilor la care a ajuns, întrucît ele ni se par conforme cu realitățile lingvistice. Deoarece toate constatările noastre ne-au conturat același raport causal dintre cantitate și accent, stabilit de P. Neiescu, ne simțim obligați pentru a sublinia valabilitatea ideii la care ne-am referit, să analizăm „excepțiile” care par să nu respecte transformarea cauzală a cantității în accent și pe care L. Tamás le crede suficient de puternice pentru a infirma raportul în discuție.

Înainte de a trece la această examinare, dorim să arătăm că în limba română nu numai cantitatea vocalelor din împrumuturile maghiare au cauzat plasarea accentului pe silabele respective dar că și *vocalele lungite* în cuvintele românești, din cauza afectului, *dezvoltă un accent nou*. Această lungire a vocalei, rezultat al colaborării dintre durată, înălțime și intensitate, dă naștere la un accent deosebit de puternic care domină accentul vechi, iar, în unele cazuri, chiar îl înlătură. Iată câteva exemple: *binîli* ... *șór*, *tă-á-re*, *stăáteám*, *spúrcát*²² etc. Dependența strînsă dintre lungirea sunetelor și accent este atît de strînsă și constantă încît se poate caracteriza, așa cum arată Iorgu Iordan, drept o legătură, „ca de la cauză la efect”²³.

²⁰ Iorgu Iordan — Maria Manoliu, *op. cit.*, p. 71.

²¹ Cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1955, p. 172 și B. Spang — Thomsen, *L'accent en français moderne*, în *Etudes romanes dédiées à A. Blinkenberg*, Copenhaga, 1963, p. 192 et passim.

²² Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Buc., 1944, p. 51—75; Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semantică în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Buc., 1958, p. 53—58; G. I. Tohăneanu, *Considerații cu privire la stilul artistic al lui I. Creangă*, în vol. *Eminescu—Creangă. Studii*, Timișoara, 1965, p. 210.

²³ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Buc., 1944, p. 57.

Constatînd că legătura cauzală dintre cantitate și accent nu se poate nega nici în cazul *accentului obiectiv* și nici în cazul celui *afectiv*, vom încerca să explicăm cuvintele care scapă acestui raport, în sensul că unei vocale lungi maghiare nu-i corespunde o vocală accentuată în limba română. De la început se poate afirma, fără drept de tăgadă, că *majoritatea hotărîtoare a cuvintelor* împrumutate se conformează transformării și că exemplele care sînt date pentru existența acestui raport sînt nu numai cantitativ superioare celor care se opun, dar că și în ceea ce privește caracterul lor probant avantajul e de partea primului grup de cuvinte ²⁴. Existența excepțiilor, cu toate concluziile pe care le generează, nu poate infirma, nici în cazul acesta, caracterul legic al raportului stabilit. Cauzele care provoacă abaterile de la legea generală pot fi multiple și de natură diferită. În primul rînd, nu se poate stabili o ordine strictă în care se succed diferitele etape ale adaptării cuvintelor. Fiecare cuvînt pe cale de a fi împrumutat se prezintă cu anumite particularități de ordin fonetic, morfologic etc., iar sistemul limbii care preia acționează în primul rînd asupra particularității străine mai stridente, care nu la toate cuvintele se află în același compartiment. Sînt cazuri cînd adaptarea la sistemul morfologic precede pe cea fonetică sau, în majoritatea cazurilor, ele se întrepătrund și se realizează simultan.

Cei care susțin că unei vocale lungi ar trebui să-i corespundă *totdeauna* o vocală accentuată, pentru a admite caracterul cauzal al transformării, neglijează complexitatea procesului de adaptare. Dacă s-ar face — de fiecare dată — în prima etapă adaptarea la sistemul accentologic, atunci, cu siguranță, s-ar exclude aceste neconcordanțe. Dar, după cum se știe, cerințele de ordin fonetic, morfologic etc. în adaptare se realizează într-o ordine mereu schimbată, iar acțiunea deplină a uneia poate face inutilă intervenția alteia. Dacă nu ar exista această alternanță în adaptare nu ar exista nici cuvinte cu accent „străin” alături de cele cu accent „corect”, nu ar fi dispărut diferența de cantitate la o vocală care trebuia să primească accentul etc.

În cazul cuvîntului *város* > *oraș* rezultatele adaptării la sistemul fonetic și morfologic s-au concretizat înaintea adaptării la sistemul accentologic. Cuvîntul conținea atît la început, cît și la sfîrșit, cîte un grup de sunete necaracteristice limbii române: *uá-* și *-oș*. Terminația (și, mai ales, sufixul) *-oș* are o frecvență cu totul redusă în limba română (de exemplu: *minoș*, *fașoș* etc.) și nu ne poate mira faptul că a fost înlocuit cu grupul de sunete mult mai frecvent: *-aș*. Sufixul *-aș* ²⁵ fiind, cu foarte rare excepții, accentuat ²⁶, a dus la modificarea accentului inițial și la transformarea lui: *uá* > *ua* > *uă* > o ²⁷. Adaptarea morfologică în acest caz a impus și schimbări fonetice care au transformat

²⁴ Statistica făcută pe baza materialului analizat în articolul lui L. Balázs (CL, IX, 1964, nr. 1, p. 67–74) atestă o superioritate numerică evidentă, de peste 70 %, a cuvintelor cu vocalele lungi trecute în vocale accentuate.

²⁵ Cuvîntul *oraș* în limba română nu se simte ca un derivat cu sufixul *-aș* (în maghiară: *vár* „cetate” și sufixul *-os*), dar prin analogie cu alte forme (venite tot din maghiară: *lăcaș*, *sălaș*) și sub influența cuvintelor în *-aș* din română și aici *-oș* este înlocuit cu *-aș*.

²⁶ Em. Vasiliu, *Accentuarea derivatelor cu două sufixe în limba română*, în SCL, V, 1954, nr. 3–4, p. 333–336.

²⁷ E. Petrovici, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române*, în SCȘt. Seria III, Științe sociale, V, 1954, nr. 3–4, p. 451.

vocala *á* într-o vocală neaccentuată : *ă*. Cuvîntul nu poate să aibă două accente, iar *-aș* este și în acest caz accentuat. Atunci cînd adaptarea morfologică este concurată de cea fonetică, prima, datorită importanței sale mai mari în limbă, are toate avantajele de partea sa ²⁸.

Între exemplele care „vorbesc împotriva caracterului cauzal al corelației dintre cantitate și accent” — cum afirmă L. Tamás, se numără și cuvîntul *híbaș* „vicios”. Acest cuvînt, după L. Tamás, ar fi trebuit să fie accentuat *híbás*, conform magh. *híbás*. Cercetătorul invocă analogia cu *gíngaș*, *tístaș* pentru explicarea accentuării pe prima silabă. Cu aceasta răspunsul dorit a fost amînat doar, întrucît aceste exemple sînt tot excepții de la corelația cantitate — accent și, la rîndul lor, cer o explicație și ele (*gíngaș* < *gyengés*, *tístaș* < *tisztás*). Scoaterea acestui cuvînt din șirul exemplelor amintite se poate face, fără să negăm și analogia, printr-o raportare a lui la forma substantivală *híbă*. Substantivul *híbă* este mult mai frecvent și mai important ca împrumut decît adjectivul *híbaș*. Cum accentul la *híbă* < *híba* nu putea să cadă decît pe prima silabă, derivatul respectă situația din radical. Un alt cuvînt, analizat chiar de L. Tamás, deși azi nu prezintă urmele corelației dintre vocala lungă și accent, în prima etapă a pătrunderii sale prezenta o formă corespunzătoare corelației stabilite : magh. *szakállas* „tun mic” *sácálás* (> *sácálús*), deci un *á* > *á*. „Excepția” aceasta este mult mai importantă decît pare la prima vedere. Prin ea se poate dovedi că s-a respectat corelația dintre cantitate și accent în prima etapă, și pe noi aceasta ne interesează în discuția de față, iar, în altă ordine de idei, exemplul arată că adaptarea în cele mai multe cazuri nu este o adaptare bruscă și definitivă ²⁹. Dacă în prima etapă s-a respectat o cerință a adaptării : cantitatea a trecut în accent ³⁰, în etapa a doua s-a satisfăcut o cerință mai puternică a sistemului de derivație (accentuarea sufixului). *Așadar, nu în toate cazurile cînd constatăm azi lipsa efectului așteptat înseamnă că el n-a existat niciodată. Procesul adaptării este atît de complex încît, nu rareori, o etapă poate să șteargă, să acopere rezultatul altei etape, pentru o apropiere și mai mare de sistemul limbii.*

L. Tamás îi reproșează lui P. Neiescu că, dintre grupurile de cuvinte studiate pentru a ilustra raportul dintre cantitate și accent, neglijează grupul cuvintelor care în maghiară au numai vocale scurte. Această omitere din partea lui P. Neiescu însă este întru totul motivată, deoarece cercetările sale se limitează la raportul dintre vocalele lungi și accentul cuvintelor și, prin urmare, analiza cuvintelor numai cu vocale scurte depășește hotarele subiectului propus. Cu toate acestea și exemplele aduse în discuție din această categorie merită o examinare, întrucît diferențe cantitative există și între vocalele scurte. Vocalele scurte deschise dispun de o cantitate mai mare, de exemplu : *ę* față de *e*. L. Tamás analizînd structura cuvîntului *beteag* < magh. *beteg*, cu ambele vocale

²⁸ E. Petrovici, *Evoluție fonetică, substituiri de sunete sau adaptare morfologică?* (în legătură cu tratamentul lui *o* final în elementele slave ale limbii române), în CL, VI, 1961, p. 25—29.

²⁹ Cf. G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române cu cîteva discuții de fonetică generală*, Iași, 1935, p. 14—15.

³⁰ A. Avram, *Durata vocalelor și perceperea accentului în limba română*, SCL, XVII, 1966, nr. 3, p. 269.

scurte, explică locul accentului în cuvîntul împrumutat exclusiv prin tipul accentologic românesc. Dar accentul e pe silaba a doua pentru că această silabă cuprinde diftongul. După cum se știe, diftongii dispun de un *avantaj cantitativ*³¹ față de vocalele simple și de cele mai multe ori sînt *accentuați*. Fixarea locului de accentuare nu se poate izola de locul diftongului. Explicînd apariția diftongului *ea* în cuvîntul *beteag*, explicăm și fixarea accentului pe ultima silabă. Unui *e* din limba maghiară, notat în mod obișnuit *e*, îi corespunde în limba română diftongul *ea*, care, datorită caracteristicilor sale, se apropie destul de mult de vocala maghiară. Aceeași înlocuire se poate constata și în cazul cuvintelor: *alean* < *ellen*³², *viclean* < *hitlen*, *feleleat* < *felelet* „răspuns” etc. Dezvoltarea lui *e* în *ea* se întîlnește nu numai în adaptarea împrumuturilor, dar ea apare și în unele graiuri ale limbii române³³.

Existența unei *e* în limba română veche, care caracteriza „graiurile nordice”³⁴, a putut contribui la transformarea lui *e* în *ea* în cuvintele împrumutate și la fixarea accentului pe diftong, care reprezintă o vocală cu o cantitate sporită (*e*).

Discutarea „excepțiilor” au reușit, credem, să demonstreze că ele nu formează o opoziție care să poată contesta valabilitatea unei legi generale. Nu trebuie să uităm că, pe lângă faptul că nu sînt legi absolute și, deci, abaterile pot apărea, unele din excepții sînt *maghiarisme*, forme care s-au oprit la o fază de *preadaptare*, iar de aici pînă la adaptare și integrare este încă o cale destul de lungă, de exemplu: *ácar*, *acár* < *akár*, „ori, chiar dacă”, *cileș*³⁵ „vagonetar” < *csillés* etc.

Dacă românii sînt nedeprinși să sesizeze diferența de durată izolată de accent, maghiarii nu pot concepe ca un cuvînt să fie accentuat pe o altă silabă decît pe prima, indiferent de numărul lor și de structura cuvîntului. Fixarea automată a accentului, totdeauna pe prima silabă, și în cazul cuvintelor preluate, arată că aceste vocabule sînt împrumutate „fără accent”³⁶. Limbile cu un accent fix nu admit introducerea unui element care se opune structurii lor printr-o libertate nepermisă. Această rigiditate în privința accentuării duce la neglijarea *accentului original* și la fixarea unui *accent propriu* cuvintelor împrumutate. Stabilirea unui accent „din oficiu” pe prima silabă exclude posibilitatea menținerii și a accentului vechi al cuvîntului. Cele două accente nu pot coexista

³¹ Cf. Al. Rosetti, *Cîteva probleme de fonetică a limbii române*, în SCL, V, 1954, nr. 3–4, p. 435–436.

³² Veczi și L. Treml, *Der dynamische Wortakzent* ..., p. 63.

³³ A. Avram, *Interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în SCL, XV, 1964, nr. 1, p. 31.

³⁴ Al. Ionașcu, *Din nou despre evoluția vocalelor accentuate e și o în poziție á, e*, în SCL, X, 1959, nr. 4, p. 588.

³⁵ Cuvîntul *cileș* < magh. *csillés*, fiind un termen tehnic, se bucură de un „respect” mai mare din partea vorbitorilor, în sensul că elementele etimologice nu sînt supuse unui riguros proces de adaptare (é nu trece la e). Se menține accentul din maghiară. La aceasta a putut contribui și geminata (*ll*) care fiind neobișnuită pentru români, este auzită ca un *l* simplu, dar cu vocala lungită din fața lui: **cileș* > *cileș*. Deci cu o parte din cantitatea geminatei (care s-a redus în română) transmise vocalei din față.

³⁶ Așa cum vom vedea mai jos, în cazul accentului nu avem o „pierdere” propriu-zisă, deoarece accentul original este tratat drept cantitate. În cazul genului însă, care este o categorie complet necunoscută limbii maghiare, pierderea caracteristicilor respective de la cuvintele împrumutate este totală.

într-un singur cuvânt și se menține cel impus de noul sistem. Ce se întâmplă însă cu accentul originar? El nu poate să dispară fără nici o urmă, întrucât diferența existentă între o vocală *accentuată* și alta *neaccentuată* este evidentă și atrage atenția vorbitorilor limbii care împrumută. În cazul limbii maghiare, subiectele, fiind obișnuite cu plasarea *imediată* a accentului pe prima silabă și cu distingerea diferențelor de natură cantitativă, nu interpretează deosebirea dintre cele două vocale drept accent, ci ca o diferență *cantitativă* în favoarea vocalei inițial accentuate. Rezultă din cele constatate până acum că, din cauza accentului fix din maghiară, vocalele accentuate din cuvintele împrumutate de această limbă din română sînt interpretate ca vocale lungi, *accentul este identificat cu una din attributele sale*: cu *c a n t i t a t e a*. De pildă ³⁷, în cazul unui cuvânt ca rom. *halat* pronunțat de un maghiar *halát* (: Csak felveszem a *halátomat* és . . . „îmi iau numai *halatul* și . . .”), tratarea diferențiată a celor două vocale (*a . . . a* > *ă . . . á*) nu se poate explica decît dacă ținem cont de legătura care se stabilește între accent și cantitate. Dintre cele două vocale *a*, este lungă (*á*) cea de-a doua, care era accentuată în forma românească: *halát* > *hălát* (deși în maghiară accentul și aici este pe prima silabă: *hălát*). Aceeași transformare se poate constata și în cazul cuvintelor: *szóra* < *soră* (de caritate), *krédit* < *credit*, *alimentára* < *alimentară*, *proprietár* < *proprietar*, *definitivát* < *definitivat*, *szekretár* < *secretar* etc. La o examinare superficială, s-ar putea crede că *e* și *a* din cuvintele românești trec în *é* și *á* în maghiară datorită asemănărilor de timbru destul de mari. Că lucrurile stau altfel se poate ușor constata și din exemplele de mai sus: *secretar* > *szekretár* și nu **székrétár*, *proprietar* > *proprietár* și nu **propriétár*, deci *e* neaccentuat > *e* (=é), iar *é* > *é* (*credit* > *krédit*). Desigur, excepțiile nu sînt rare nici aici, dar ele rămîn excepții și se explică printr-o „serie întreagă de factori lingvistici” ³⁸.

În concluzie, fără să avem pretenția unei soluționări definitive, indiscutabile a naturii raportului dintre cantitate și accent, credem totuși că, prin observațiile formulate mai sus, am făcut un pas spre cunoașterea mai adîncă a raportului dezbătut, care, deși a fost discutat în legătură cu împrumuturile lexicale, nu este o influență, ci o cerință a legilor interne ale limbii.

August 1966

Facultatea de limbă și literatură română
Timișoara, Str. V. Párvan, nr. 4

³⁷ Pentru exemplele care ilustrează acest proces, vezi și articolele citate mai sus (P. Neiescu, *Există legătură între cantitate și accent?* . . . ; Gy. Márton, *Cu privire la corelația dintre accent și durata vocalelor* . . .) și Szabó, T. Attila, *Magyar történeti nyelvtan*, Buc., 1962, p. 73—74.

³⁸ Gy. Márton, *art. cit.*, p. 86.

VALOAREA SUGESTIVĂ A SUNETELOR

DE

POMPILIU DUMITRAȘCU

1. Pentru oricare vorbitor, este ușor de constatat că unele sunete ale limbii sînt mai plăcute, iar altele mai puțin plăcute. Cea mai empirică observație clasează vocalele între sunetele agreabile (ele sînt tonuri muzicale), datorită sonorității, continuității și cralității lor. Limba română are avantajul de a se include în seria limbilor care posedă o frecvență vocalică destul de mare, în ciuda faptului că numărul vocalelor ei este destul de redus, spre deosebire de alte limbi. Am amintit despre *frecvența* sunetelor fiindcă aceasta servește drept criteriu de bază în stabilirea fizionomiei fonetice a limbii. În ce privește limba română, din acest punct de vedere, D. Macrea ne-a dat încă mai de mult un interesant studiu¹, în care stabilește, comparativ cu limba veche, frecvența sunetelor în limba modernă. Diferența de fizionomie între faza veche și cea modernă a limbii este minimă. Reproducînd cifric, în textele vechi românești vocalele aveau o frecvență de 48,42 %, iar astăzi au 45,16 %. Cele mai uzitate dintre vocale și consoane sînt, în ordine descrescîndă, următoarele : *e* (10,14 %), *i* (6,52 %), *a* (5,97 %), *u* (5,82 %), *ă* (5,27 %), *o* (2,66 %), *r* (7,41 %), *n* (6,15 %), *t* (5,39 %) *l* (4,80 %) etc.

Din cercetarea lui D. Macrea rezultă că limba română dispune de o sonoritate medie. Echilibrul fonetic este elementul care o caracterizează în primul rînd. Frecvența relativ mare a vocalelor îi acordă limbii române o vădită cantabilitate, ca și limbilor surori, italiana și spaniola, mai cu seamă. Cum în italiană și spaniolă cea mai mare frecvență o posedă vocalele *a* și *o*, ele dau comunicării o anumită monotonie, pe care limba română nu o cunoaște, tocmai datorită variației vocalice confirmată de sus-menționata cercetare științifică.

În sistemul consonantic al limbii române, maxima frecvență este atinsă de cea mai sonoră consoană (*r*), fapt compensat la rîndu-i de frecvența deosebită a vocalelor palatale (*e* și *i*), a căror sonoritate e mai slabă. Îmbinarea acestor sunete de circulație intensă în limbă oferă posi-

¹ Cf. D. Macrea. *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 33—40 (cap. *Despre fizionomia fonetică a limbii române*).

bilitatea unei bogate nuanțări sonore, iar acest avantaj expresiv contribuie la eufonia limbii.

2. Probabil, pornindu-se chiar de la frecvența anumitor sunete, prin referire directă și la conținutul semantic al cuvintelor în care se află acele sunete, s-a emis teoria cunoscută sub numele de *symbolism fonetic*. De fapt, denumirea cea mai potrivită ar fi „expresivitatea” sau „valoarea sugestivă” a sunetelor, fiindcă de un symbolism fonetic nu se poate vorbi decât în cazul onomatopeelor și al armoniilor imitative (și nici aici întotdeauna). În ce constă însă această valoare sugestivă? Ea este rezultată în urma aproximativei coincidențe între sensul cuvântului și construcția lui sonoră. Când rostim cuvintele *dulce*, *lin*, *scîrbă* sau *zgomot* avem impresia că materialul lor sonor este admirabil adecvat conținutului semantic pe care îl exprimă. Teza valorii „simbolice” a sunetelor a fost formulată încă în antichitatea elină, dar ea a devenit „la modă”, fiind mult amplificată în epoca modernă. În cunoscuta sa lucrare *Kratylos*, Platon susținea că lichida *r* simbolizează mișcarea, vocala *o* sugerează ceva rotund ș.a.m.d.² Părerea lui Platon este, în fond, idealistă, ea anticipând, într-un fel, concepția naturalistă în lingvistică. În limitele unei asemenea concepții, limba apare ca palidă reflectare a esenței lucrurilor, iar realitatea obiectivă nu este decât oglindirea ideilor, care sînt considerate singurele elemente reale. Pentru Platon — ca și pentru naturaliștii de mai târziu — fiecare cuvînt este, în același timp, fotografia obiectului sau fenomenului pe care-l denumește. Firește, pentru stadiul actual al științei (exceptînd unele reminiscențe naturaliste în lingvistică), această teorie este infirmată de simpla observație că una și aceeași noțiune se exprimă, în diferite limbi, prin cuvinte cu totul diferite ca material sonor.

Cu toate contraargumentele, teoria mai sus menționată conține elemente de adevăr. Foneticianul francez Maurice Grammont s-a ocupat, în mod special, de „fonetica impresivă”, referindu-se, bineînțeles, la limba franceză³. Respingînd imbinarea unor concepții contradictorii în cercetarea acestui învățat, menționăm doar că concluziile la care ajunge sînt vrednice de luat în seamă. Pentru M. Grammont, fiecare categorie de vocale sau de consoane dispune de o anumită valoare expresivă care este latentă și nu se realizează concret decât prin sensul cuvintelor sau, mai exact, prin concordanța între idee și complexul sonor.

3. Exploatată dincolo de limitele normale, teoria valorii sugestive a fonemelor a fost pusă în legătură cu muzica și cu pictura. Prin fenomenul sinesteziei în perceperea acustică a unui sunet, poetul A. Rimbaud remarcă, alături de senzația auditivă, și una vizuală (de culoare), la care se putea adeseori asocia nuanța unui parfum. În felul acesta, găsea echivalente cromatice pentru sunetele limbii („*A noir, E blanc, I rouge, U vert...*”), exclamînd cu bucurie și satisfacție: „am inventat culoarea vocalelor!” (v. *Alchimia verbului*). Dar descompunerea realității în culori și nuanțe, grație zvăpăiatei fantezii, nu poate prinde rădăcini adevărate în arta poetică. Subiectivismul și arbitrarul sînt prea puternice. Deși fără temei solid, teoria rimbaudiană și-a găsit destui

² Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944 (cap. *Symbolismul fonetic*), p. 83—96.

³ Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 403 ș.u. Autorul vorbește de vocale clare, ascuțite, grave, intunecate, strălucitoare și de consoane dure, moi, seci, dulci etc.

susținători. René Ghil (*Traité du verbe*) și Vigié Lecocq au mers mai departe chiar, alăturînd fiecărui sunet o culoare, un instrument muzical și o stare psihică. Cu ei, subiectivismul a trecut pe primul plan, subminînd însăși teoria inițială, și așa destul de șubredă.

4. „Symbolismul fonetic” a găsit cîțiva partizani și în cultura românească. Lucrările lui D. Caracostea privitoare la *Arta cuvîntului la Eminescu* și *Expresivitatea limbii române* sînt, în mare măsură, tributare acestei concepții. Lingvistul clujean Sextil Pușcariu afirma în *Limba română* (vol. I, p. 90) că cei patru a din versul eminescian „Și dacă ramuri bat în geam” evocă lovitura crengilor în fereastră.

Un poet din trecut, Mircea Demetriad, reedita, sub un alt conținut, ideea rimbaudiană în versurile: „Alb A, E gri, I roșu, un cer de asfințire / Albastru O, imensul în lacuri oglindit / U, mugetul furtunii și-al crimei colț vădit / Alcovul criptei negre, lugubră prohodire” (*Sonuri și culori*).

Încă în 1941, acad. Al. Rosetti, combătînd părerea lui D. Caracostea că -i (final) din versurile *Mioriței* ar fi „simbol colectiv al pierderii în tot”, a arătat că expresivitatea versurilor care conțin fonemul respectiv este dată nu de acesta ci de conținutul frazei și de imaginea poetică⁴. Aceeași idee este formulată categoric de acad. Al. Rosetti în *Introducere în fonetică*, unde afirmă clar: „Sunetul, în sine, nu are o valoare expresivă; valoarea expresivă îi vine din contextul respectiv”⁵. Ideea menționată aici se poate regăsi și la acad. Iorgu Iordan care, deși acceptă, în general, valoarea simbolică a sunetelor dacă „se întemeiază pe asociația de idei”⁶, nu scapă din vedere să sublinieze că „unul și același sunet poate produce impresii diferite, după ambianța fonetică”⁷.

Dintre actualii lingviști români, se pare că și acad. Al. Graur este partizanul fără rezerve al teoriei amintite⁸. E adevărat, însă, că d-sa are în vedere mai ales anumite grupuri consonantice care, în cuvintele în al căror complex sonor se găsesc, posedă o evidentă valoare sugestivă.

5. Analiza judicioasă a acestei teorii ne întărește convingerea că ea are pronunțat caracter relativist. Valorile diferite pe care le acordăm unui sunet sînt subiective și derivă de la sensurile cuvintelor în care se găsește sunetul respectiv. S-a spus, de exemplu, că explozivele dau impresia unei mișcări seci, sacadate. Dacă impresia pare justificată în verbul a *palpita*, cuvintele *păpădie*, *păpușă*, *popor* ș.a. infirmă categoric o asemenea impresie. Cînd s-a afirmat că în versul lui Eminescu „*Falnic belfer molfăiește fonfăind farafasticuri*” repetarea fricativei labio-dentale *f* creează imaginea aerului ce se elimină printre dinții unui știrb, impresia a fost întemeiată, deoarece versul ne oferă un caz de armonie imitativă. În general, exemplele de armonie imitativă nu sînt prea numeroase și constituie cazuri particulare utilizate, de obicei, în mod conștient de către creatorii lor. Ele verifică deosebit de elocvent sugestivitatea sunetelor, atunci cînd autorul comunicării știe să adecveze expresia conținutului

⁴ Cf. Al. Rosetti, *Despre expresivitatea sunetelor vorbite sau dilema d-lui D. Caracostea*, București, 1941.

⁵ Cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ediția a III-a, București, 1963, p. 91.

⁶ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 83.

⁷ Idem, *ibid.*, p. 86.

⁸ Al. Graur, *Sur le symbolisme phonétique în Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 73—78.

exprimat. Cînd la Paul Verlaine, *Chanson d'automne* ne impresionează prin muzicalitatea monotonă a versurilor care trezesc imaginea tristeții adusă de toamnă, armonia imitativă coincide aproape integral cu ideea comunicată : „*Les sanglots longs / Des violons / De l'automne / Blessent mon coeur / D'une langueur / Monotone*”. În *Moartea lui Fulger*, Coșbuc a realizat o splendidă armonie imitativă, deși melodia ei e tristă, întunecată : „*Și-adînc, din bubuitul frînt / Al bulgărilor de pămînt*”, acustica vorbelor întrebuițate sugerînd înșăși imaginea înmormîntării prin frecvența vocalelor închise.

La fel a procedat și Mihai Beniuc în cunoscuta sa poezie *Melița* care, prin refrenul fiecărei strofe și prin ritmul întrerupt al versurilor, imită țacănitul armelor și intensifică imaginea hidoasă a războiului, al cărui simbol poetic este melița. Armonia imitativă și onomatopeea trebuie utilizate cu spiritul măsurii, discernămintul asigurînd acea „pondere” a stilului care nu poate lipsi din nici o operă literară de valoare. Ea trebuie să meargă mîna în mîna cu muzicalitatea textului poetic. Poate tocmai din cauza acestei neconcordanțe, traducerea lui Șt. O. Iosif *Cata-racta Ladorei* de Southey nu este la înălțimea posibilă pentru arta acestui poet talentat. Folosirea gerunziilor este prea supărătoare (ex. / *Galopînd și săpînd și rupînd și surpînd / Strălucind, clipocind, nălucind, rătăcind*”... etc.) și produce efecte stilistice prea ieftine, deși caracterul onomatopeic al traducerii nu poate fi contestat.

6. E drept că în limba română există un număr apreciabil de cuvinte care, prin însuși învelișul lor sonor, posedă o anumită valoare expresivă, de ex. *baléciz, lălii, popíc, tiptil, teleleu, zbîrli, zvirług*⁹ ș.a. Expresivitatea lor este determinată, însă, de caracterul onomatopeic al unora dintre ele ori de sensul lor. După cum se poate observa, multe dintre acestea conțin grupuri consonantice. Considerăm însă că ar fi exagerat dacă am admite, alături de acad. Al. Graur, că în limba română „*avem procedee regulate, morfologice, pentru a degaja valoarea simbolică a grupelor de sunete*”¹⁰. Expresivitatea unor grupuri consonantice sau a unor sunete este rezultanta imediată a sensurilor cuvintelor care conțin grupurile sau sunetele respective.

7. Cercetările de stilistică efectuate de specialiști străini dovedesc că, în ce privește simbolismul fonetic, există opinii diverse și contradic-torii pe planul lingvisticii generale. Majoritatea acestora se remarcă printr-o poziție moderată și elastică. Se pare că în stilistica franceză este continuată direcția școlii funcționale a lui Charles Bally. Pornind de la considerentul că sunetul nu posedă o expresivitate evidentă decît numai în context, M. Cressot notează : „*L'expressivité d'un son est donc subordonnée à un rapport étroit entre le son, le contenu du mot et le sens de la phrase*”¹¹.

Problema care ne preocupă aici a fost amplu studiată de cercetătorul maghiar Fónagy Iván ale cărui păreri sînt deosebit de interesante. În lucrarea sa *Din fonetica limbii poetice*, valoarea „simbolică” a sunetelor

⁹ Exemple de acestea se pot găsi în număr destul de mare în lucrările citate ale acad. Iorgu Iordan și acad. Al. Graur.

¹⁰ Al. Graur, *op. cit.*, p. 78.

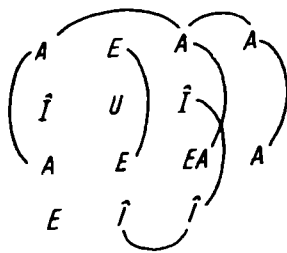
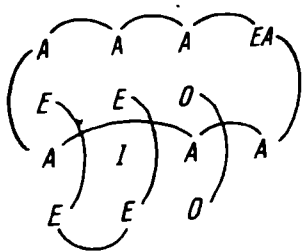
¹¹ Maurice Cressot, *Le style et ses techniques*, Précis d'analyse stylistique, ed. a III-a, Presses Universitaires de France, Paris, 1956, p. 19.

este tratată într-un întreg capitol¹². După ce face o trecere în revistă a celor mai importante opinii în această chestiune, I. Fónagy prezintă diverse statistici privind frecvența sunetelor în limba poetică maghiară, considerând că acestea nu sînt concludente întotdeauna pentru a stabili expresivitatea sunetelor. Totuși, în urma unei minuțioase descrieri acustice-fiziologice a sunetelor, se poate conchide că în unele există o expresivitate virtuală. Aceasta se realizează mai ales în actul de comunicare propriu-zisă.

Studierea comparativă a „spectogramelor fonetice” din unele poezii cu conținut duios, „blind”, de tonalitate lirică și din altele cu conținut epic, mai dur sau chiar „agresiv” (de ex. în cele de revoltă socială) demonstrează suficient că sunetele au o valoare expresivă hotărîită de ambianța lexicală. Oricît de modernă ar fi, concluzia autorului citat echivalează cu acceptarea teoriei „simbolismului fonetic”.

Teoria în discuție a reținut și atenția lingvistului german Herbert Seidler, care și-o însușește, în principiu, adăugînd însă observația justă că între sensul cuvîntului și complexul sonor există o influență reciprocă în numeroase cazuri¹³.

8. Analiza limbajului poetic dezvăluie adeseori anumite potențe expresive și sugestive ale sunetelor. Cîteodată scriitorii și urmăresc crearea unor efecte acustice proprii eufoniei (de exemplu simbolistii). De cele mai multe ori, însă, aceste efecte nu sînt căutate de către creatorii literari. De pildă, în cunoscutele versuri eminesciene: „Adormind de armonia/
Codrului bătut de gînduri,/Flori de tei deasupra noastră/Or să cadă rînduri-rînduri” (Dorința), constatăm că sunetele cele mai frecvente sînt *r, d, i, a, o, n* și *t*. Variația aceasta fonetică sugerează satisfacția sentimentului deplin care determină o stare de adevărată euforie. În expresivitatea fonetică a versurilor un rol important îl au simetria sunetelor și prezența grupurilor consonantice. Există chiar simetrie în repartizarea acestora pe versuri. Astfel, în mod egal, în cele patru versuri apar grupurile consonantice (cite 5), dentalele *d* (cite 5), *t* (cite 2), vocalele *i* (cite 4) și *o* (cite 3). Un echilibru fonetic similar se poate observa și în poezia *Și dacă*, unde, încă în prima strofă, există multiple identități sau asemănări de sunete fie în cadrul fiecărui vers, fie între versurile ce rimează. Referindu-ne numai la vocalele accentuate, situația din primele două catrene se prezintă astfel:

¹² Fónagy Iván, *A költői nyelv hangtanából* (Budapesta), A magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti intézete, 1959, (*A költői nyelv hangalakja*, p. 9—105).

¹³ Cf. Herbert Seidler, *Allgemeine Stilistik*, Göttingen, Vandenhoeck et co., Ruprecht, 1963, p. 203—214.

Desigur, un asemenea edificiu fonetic echilibrat și armonios este în primul rând rodul intuiției poetice deosebite. În limbajul artistic, „poezii întrebuintează, în mod instinctiv, anumite combinații de sunete, menite să exprime o stare sufletească particulară. Întotdeauna, însă, valoarea expresivă a sunetelor e dată de context”¹⁴.

Din toate cele menționate aici rezultă că sunetele, prin ele însele, nu posedă o valoare expresivă bine precizată (după cum credea Maurice Grammont), ceea ce pune sub semn de întrebare „simbolismul fonetic” ca teorie general valabilă. Așa-zisa valoare „simbolică” a sunetului se verifică doar în cazul armoniilor imitative și al onomatopeelor, în care există o asemănare sau chiar identitate între complexul sonor și semnificația acestuia. În general, sunetele posedă o valoare *expresivă*, care devine *sugestivă* numai cînd subliniază conținutul de idei și de sentimente exprimat de context, fiind în deplină concordanță cu tonalitatea esențială a comunicării. Ținînd cont de aceste virtualități ale sunetului, scriitorii — și îndeosebi poezii — au posibilitatea intensificării eufonice pe care cititorii o primesc cu multă plăcere, iar comentatorii n-o pot ignora.

Februarie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie,
Cluj, str. Horea, nr. 31

¹⁴ Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, București, 1963, p. 91—92.

EXISTĂ ADJECTIVE POSESIVE ÎN LIMBILE ROMANICE ?

DE

MIRCEA ZDRENGHEA

Într-o comunicare¹ prezentată la sesiunea științifică a Academiei Republicii Socialiste România în iulie 1954, ocupându-ne de *adjectivele determinative* (cărora azi li se spune adjective pronominale), am acordat o atenție mai mare *adjectivelor pronominale posesive*, susținând că, de fapt, acestea sînt pronume. Argumentul pe care-l aduceam era că întotdeauna ele substituie un nume.

Ni s-a obiectat atunci că nu am ținut seama de felul în care se acordă adjectivele posesive și de faptul că în franceză (și — în anumite cazuri — în spaniolă, adăugăm noi) ele au formă diferită față de pronumele posesive. Obiecții asemănătoare au fost făcute și de E. Cîmpeanu², care recunoaște însă că, stînd pe lîngă un substantiv, posesivul pierde numai jumătate din valoarea sa pronominală.

Intrucît credem că acum putem aduce argumente în plus în favoarea tezei noastre, care vor demonstra că adjectivele pronominale posesive, chiar și în franceză și spaniolă, sînt pronume³, ne-am propus să reluăm această problemă.

Înainte de a expune argumentele noastre, credem că e bine să dăm atît formele pronumelor posesive, cît și cele ale adjectivelor posesive în limbile franceză, spaniolă, italiană și română.

¹ Comunicarea a apărut sub titlul *Adjective determinative sau pronume (posesive, demonstrative, interrogative-relative și neholăritle)?* în „Limba română”, IV, 1955, nr. 4, p. 83—90.

² E. Cîmpeanu, *Valoarea adjectivală a pronumelor*, în „Cercetări de lingvistică”, VII, 1962, nr. 1, p. 137—141.

³ Pentru română, folosind metoda distribuției, faptul a fost demonstrat, convingător, de către Maria Manoliu în *Y a-t-il un pronom possessif en roumain?* în „Revue Roumaine de Linguistique”, tom. IX, 1964, nr. 3, p. 303—317. Argumentele sînt următoarele: a) elementele componente ale pronumelui posesiv (*al meu*) nu apar în mod obligatoriu numai în această combinație, ci se pot lîmbina și cu alte cuvinte (*copilul meu, al copilului*) de unde rezultă că nu formează împreună un singur cuvînt; b) *meu, mea* etc. apar nu numai pe lîngă un substantiv, ci și singure, pe lîngă o prepoziție, *împotriva mea, îndărătul meu*.

De adjectivele posesive din italiană s-a ocupat, după cum sîntem informați, Anca Giurescu într-o comunicare: *Există pronume posesiv în italiana contemporană?*, prezentată la Congresul al XI-lea de lingvistică și filologie romanică de la Madrid (apud D. Macrea, în CL, an. XI, 1966, nr. 1, p. 123) pe care însă nu o cunoaștem.

În limba franceză ⁴ :

P r o n u m e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M F	le mien la mienne	les miens les miennes	le nôtre la nôtre	les nôtres
Pers. 2	M F	le tien la tienne	les tiens les tiennes	le vôtre la vôtre	les vôtres
Pers. 3	M F	le sien le sienne	les siens les sinnes	le leur la leur	les leurs

A d j e c t i v e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M F	mon ma	mes	notre	nos
Pers. 2	M F	ton ta	tes	votre	vos
Pers. 3	M F	son sa	ses	leur	leurs

În limba spaniolă ⁵ :

P r o n u m e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M F	el mío la mía	los míos las mías	el nuestro la nuestra	los nuestros las nuestras
Pers. 2	M F	el tuyo la tuya	los tuyos las tuyas	el vuestro la vuestra	los vuestros las vuestras
Pers. 3	M F	el suyo la suya	los suyos las suyas	el suyo la suya	los suyos las suyas

Formele neutre ale pronumelui posesiv sînt : *lo mío, lo tuyo, lo suyo ; lon uestro, lo vuestro, lo suyo*.

⁴ Atît pentru pronume, cit și pentru adjective, tabelele sînt date după Maurice Grevisse, *Le bon usage. Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui*. Septième édition. Revue, 3-e tirage, Paris, 1961, p. 343—354 și 435—436.

Pentru studiul nostru am mai folosit *Grammaire de l'Académie Française*, Paris, 1932, p. 52—53 și 72—73 ; *Grammaire Larousse du XX-e Siècle*, Paris, 1936, p. 182—183 și 232—237.

⁵ Pentru limba spaniolă am dat formele după Real Academia Española, *Gramática de la lengua española*. Nueva edición, reformada ; Madrid [s.a.], p. 35—36 ; Iorgu Iordan, Constantin Duhăneanu, *Curs de gramatică limbii spaniole*, București, 1963, p. 41—42 și 57—58.

A d j e c t i v e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M	mi	mis	nuestro	nuestros
	F			nuestra	nuestras
Pers. 2	M	tu	tus	vuestro	vuestros
	F			vuestra	vuestras
Pers. 3	M	su	sus	su	sus
	F				

În limba română, adjectivele posesive au forme identice cu pronumele posesive care sînt însoțite de articolul posesiv ⁶ (: *meu* — *al meu*; *noștri* — *ai noștri* etc.).

P r o n u m e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M	<i>al meu</i>	<i>ai mei</i>	<i>al nostru</i>	<i>ai noștri</i>
	F	<i>a mea</i>	<i>ale mele</i>	<i>a noastră</i>	<i>ale noastre</i>
Pers. 2	M	<i>al tău</i>	<i>ai tăi</i>	<i>al vostru</i>	<i>ai voștri</i>
	F	<i>a ta</i>	<i>ale tale</i>	<i>a voastră</i>	<i>ale voastre</i>
Pers. 3	M	<i>al său</i>	<i>ai săi</i>	<i>al lor</i>	<i>ai lor</i>
	F	<i>a sa</i>	<i>ale sale</i>	<i>a lor</i>	<i>ale lor</i>

A d j e c t i v e

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M	meu	mei	nostru	noștri
	F			noastră	noastre
Pers. 2	M	tău	tăi	vostru	voștri
	F			voastră	voastre
Pers. 3	M	său	săi	lor	lor
	F			lor	lor

⁶ Cf. *Gramatica limbii române*, Edit. Acad., vol. I, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1963, p. 155 — 157.

În limba *italiană*⁷, ca și în română, posesivul are aceeași formă și ca pronume și ca adjectiv. Când e pronume, este însoțit de articolul hotărît.

Pronume

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
Pers. 1	M	il mio	i miei	il nostro	i nostri
	F	la mia	le mie	la nostra	le nostre
Pers. 2	M	il tuo	i tuoi	il vostro	i vostri
	F	la tua	le tue	la vostra	le vostre
Pers. 3	M	il suo	i suoi	il loro	i loro
	F	la sua	le sue	la loro	le loro

Adjective

		Un singur posesor		Mai mulți posesori	
		Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate	Un singur obiect posedat	Mai multe obiecte posedate
M		mio	miei	nostro	nostri
	F	mia	mie	nostra	nostre
M		tuo	tuoi	vostro	vostri
	F	tua	tue	vostra	vostre
M		suo	suoi	loro	loro
	F	sua	sue	loro	loro

În toate gramaticile folosite, despre pronumele posesiv se spune că înlocuiește atât numele obiectului posedat, cât și numele posesorului, arătând raportul dintre două obiecte : *cel posedat* și *posesorul*⁸.

*Adjectivul (pronominal) posesiv*⁹ ține locul numelui posesorului, determinînd, în același timp, substantivul care numește obiectul posedat și cu care se acordă.

⁷ Pentru limba italiană am folosit următoarele gramatici : Trabalza e Allodoli, *La grammatica degl'Italiani*, Seconda edizione, Florența, 1934, p. 110—112 ; Giuseppe Caciagli, *Grammatica italiana*, Seconda edizione, Roma, 1956, p. 60 și 70—80. În ambele lucrări posesivul e considerat adjectiv și tratat la acest capitol, făcîndu-se și mențiunea că este pronume cînd substituie un substantiv ; G. Lăzărescu, *Grammatica limbii italiene. Morfologia*, București, 1961, p. 94—100. În această lucrare la p. 97 se spune că adjectivul posesiv primește fie articol hotărît, fie nehotărît. Noi credem că articolul determină substantivul lingă care se află adjectivul posesiv.

⁸ Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 381 și *Grammaire de l'Académie Française*, p. 53.

⁹ Cf. *Grammatica limbii române*, Edit. Acad. ed. a II-a, vol. I, p. 157. Cf. și M. Grevisse, *op. cit.*, p. 343 ; *Grammaire de l'Académie Française*, p. 72 ; Iorgu Iordan, Constantin Duhăneanu, *op. cit.*, p. 41.

Rezultă că adjectivul posesiv nu e considerat pronume fiindcă nu înlocuiește atît numele obiectului posedat cît și numele posesorului, ci numai al ultimului și fiindcă se acordă cu substantivul care numește obiectul posedat : *fiul său* (= *fiul vecinului*) *s-a prezentat bine la examene*; *son fils* (= *le fils du voisin*) *s'est bien présenté aux examens*; *su hijo* (= *el hijo del vecino*) *se ha presentado bien a los exámenes*; *suo figlio* (= *il figlio del vicino*) *si è presentato bene agli esami*; *penițele sale* (= *penițele elevului*) *sînt bune*; *ses plumes* (= *les plumes de l'élève*) *sont bonnes*; *sus plumas* (= *las plumas del alumno*) *están buenas*; *le sue penne* (= *le penne dell'alunno*) *sono buone*.

Dar oare numai adjectivul posesiv se acordă cu numele obiectului posedat ?

Să folosim în propozițiile de mai sus pronumele posesiv corespunzător : *Al său* (= *fiul vecinului*) *s-a prezentat bine la examene*; *le sien* (= *le fils du voisin*) *s'est bien présenté aux examens*; *el suyo* (= *el hijo del vecino*) *se ha presentado bien a los exámenes*; *il suo* (= *il figlio del vicino*) *si è presentato bene agli esami*; *ale sale* (= *penițele elevului*) *sînt bune*; *les siennes* (= *les plumes de l'élève*) *sont bonnes*; *las suyas* (= *las plumas del alumno*) *están buenas*; *le sue* (= *le penne dell'alunno*) *sono buone*.

Se observă, de îndată, că și pronumele posesiv s-a acordat și nu numai în limba română și italiană, în care are forme identice cu ale adjectivului posesiv, ci și în franceză și în spaniolă. Dar acordul se face întotdeauna față de un nume sau față de un substitut al numelui. Dacă la adjectivul posesiv acordul este ușor de justificat față de substantivul pe lingă care stă și care numește obiectul posedat, la pronume s-ar părea că trebuie presupus numele față de care să se facă acordul. De fapt nu e necesar aceasta. Pronumele posesiv — așa cum e trecut în gramatică — este format din două elemente : *articol* (hotărît în franceză, spaniolă și italiană și posesiv în română) + *pronume* (meu, mien, mio etc.).

Noi credem că, în acest caz, articolul e de fapt un pronume¹⁰ care indică obiectul posedat, iar elementul al doilea este un pronume care indică posesorul. Ele nu pot fi folosite izolat, fiindcă *nu există posesor fără obiect posedat și posesiune fără posesor*. Să presupunem că vorbim despre un stilou. Putem spune : *Stiloul scrie bine* : *le stylo écrit bien*; *la estilográfica escribe bien*; *la stilografica scrive bene*; *Am cumpărat un stilou*; *j'ai acheté un stylo*; *he comprado una estilográfica*; *ho comprato una stilografica*; *Scriu cu stiloul*; *j'écris avec le stylo*; *escribo con la estilográfica*; *scrivo con la stilografica*. În momentul în care vreau să spun că stiloul aparține cuiva, unui elev — să zicem —, stiloul devine obiect posedat, iar elevul devine posesor și cuvintele vor apărea împreună. *Stiloul elevului scrie bine*; *le stylo de l'élève écrit bien*; *la estilográfica del alumno escribe bien*; *la stilografica dell'alunno scrive bene*; *Scriu cu stiloul elevului*¹¹; *j'écris avec le stylo*

¹⁰ Această natură de pronume nici nu trebuie să ne surprindă, avînd în vedere originea sa nominală.

¹¹ Genitivul este cazul care indică totdeauna posesorul.

de l'élève; *escribo* con la estilográfica del alumno; *scrivo* con la stilografica dell'alunno. Din această cauză genitivul nu poate fi întrebuințat niciodată singur, fiindcă nu poate fi folosit decât în opoziția *posesie-posesor*.

În cazul pronumelui posesiv, cele două elemente componente ale sale indică unul posesia, altul posesorul și deci sînt două pronume.

Acum, făcînd o substituție simplă, vom vedea ușor valoarea pronominală a celor două elemente componente ale pronumelui posesiv, precum și a adjectivului posesiv :

rom. :	<i>stiloul</i>	<i>elevului</i>	scrie bine
fr. :	<i>le stylo</i>	<i>de l'élève</i>	écrit bien
sp. :	<i>la estilográfica</i>	<i>del alumno</i>	escribe bien
it. :	<i>la stilografica</i>	<i>dell'alunno</i>	scrive bene
	substantiv care numește obiectul posedat	substantiv care numește posesorul	

rom. :	<i>al</i>	<i>elevului</i>	scrie bine
fr. :	<i>de l'</i>	<i>élève</i>	écrit bien
sp. :	<i>del</i>	<i>alumno</i>	escribe bien
it. :	<i>dell'</i>	<i>alunno</i>	scrive bene
	pronume care indică obiectul posedat	substantiv care numește posesorul	

rom. :	<i>al</i>	<i>său</i>	scrie bine
fr. :	<i>le</i>	<i>sien</i>	écrit bien
sp. :	<i>la</i>	<i>suya</i>	escribe bien
it. :	<i>la</i>	<i>sua</i>	scrive bene
	pronume care indică obiectul posedat	pronume care indică posesorul	

rom. :	<i>stiloul</i>	<i>său</i>	scrie bine
	substantiv care numește obiectul posedat	pronume care indică posesorul	

fr. :	<i>son</i>	<i>stylo</i>	écrit bien
sp. :	<i>su</i>	<i>estilográfica</i>	escribe bien
it. :	<i>la sua</i>	<i>stilografica</i>	scrive bene

Valoarea de pronume a adjectivului posesiv rezultă și din faptul că cel de pers. a III-a poate fi înlocuit cu un pronume personal de pers. a III-a la genitiv (*stiloul său* = *stiloul lui*), care, e adevărat, nu se acordă cu obiectul posedat, ci are genul posesorului.

Articolul posesiv rom. *al*, care are o autonomie ceva mai mare, putînd apare, așa cum am văzut în exemplul de mai sus, și înaintea unui genitiv, a fost considerat pronume de către mai mulți cercetători¹². La

¹² Sextil Pușcariu, *Limba română*, București, 1940, p. 38, 41, 52; N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, 1945, p. 47; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 329; I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, în SCL, VII, 1956, p. 1-2, p. 67; *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, Edit. Acad. vol. I p. 106-107; Maria Manoliu, *Articolul posesiv în româna contemporană*, în SCL, XV, 1964, nr. 1, p. 73; M. Zdrenghea, *Articol sau pronume?* în *Omagiu lui Al. Rosetti*.

aceasta ne trimite nu numai posibilitatea de a-l înlocui cu un nume, ci și faptul că are diferite funcții sintactice.

În exemplul de mai înainte (: *al său* scrie bine, *le sien* écrit bien, *el suyo* escribe bien, *il suo* scrive bene) rom. *al*, fr. *le*, sp. *el*, it. *il* sînt subiecte. Sau în ex. Îl văd *pe al său* (să presupunem că e vorba de copilul unui prieten), fr. : je vois *le sien* ; sp. veo *el suyo* ; it. vedo *il suo* ; (pe) *al*, *le*, *el*, *il* sînt obiecte directe.

În limba română funcția de subiect, obiect direct etc. a așa-zisului articol posesiv este mai evidentă. În locul elementului al doilea din pronumele posesiv, în română putem folosi un substantiv în genitiv : *al elevului* scrie bine (fr. [celui] de l'élève écrit bien ; sp. [la] del alumno escribe bien ; it. [quella] dell'alunno scrive bene) ; il văd *pe al elevului* (fr. je vois [celui] de l'élève ; sp. veo [la] del alumno ; it. vedo [quella] dell'alunno). Dar genitivul nu are funcție de subiect, obiect direct, nume predicativ și deci această funcție este îndeplinită de așa-zisul articol posesiv, care, de fapt, e un pronume ce ține locul numelui obiectului posedat. Aceeași valoare de pronume care ține locul obiectului posedat o are și articolul hotărît din franceză, spaniolă și italiană, care intră în componența pronumelui posesiv. Această valoare i-a fost atribuită fr. *le* de către H. Yvon¹³ și B. Pottier¹⁴, care ne spune că și A. Sechehaye¹⁵ i-a atribuit valoare de pronume. Tot B. Pottier consideră pronume și articolele spaniole, *lo*, *el*, *le*¹⁶.

Am stăruit mai mult asupra valorii pronominale a articolului cu care se formează pronumele posesiv, fiindcă dacă admitem că el este pronume ce indică obiectul posedat trebuie să admitem și că rom. *meu*, fr. *mien*, sp. *mío*, it. *mio* etc., care intră în componența pronumelor posesive, ca al doilea element, sînt pronume ce indică posesorul. În acest caz, valoarea de pronume a rom. *meu* și it. *mio* și cînd stau pe lîngă un substantiv este evidentă (: rom. *fiul său* = fiul vecinului, it. *suo figlio* = il figlio del vicino). Și, bineînțeles aceeași valoare o au și fr. *mon*, *ma* etc., sp. *mi*, *tu*, etc. : *son enfant* = *l'enfant du voisin* ; sp. *su hijo* = *el hijo del vecino*.

E adevărat că așa-zisele adjective posesive (care însă sînt pronume) nu pot fi folosite singure. Dar nici fr. *mien*, *mienne*, *tien*, *tienne*, *sien*, *sienne* etc. sau sp. *mío*, *mía*, *tuyo*, *tuya*, *suyo*, *suya* nu pot fi întrebuințate singure, după cum nu poate fi folosit singur nici genitivul¹⁷ fiindcă ar lipsi opoziția posesie-posesor. Indiferent însă că sînt folosite pe lîngă un substantiv sau pe lîngă așa-zisul articol cu care se acordă, ele țin locul numelui posesorului și deci sînt pronume.

Revenind la acord, se vede că elementul al doilea din cadrul pronomelui posesiv (: (al) *său*, (a) *sa* ; (le) *sien*, (la) *sienne* ; (el) *suyo*, (la)

¹³ „Le, la, les” articles ou pronoms? in „Le français moderne”, XVII, 1949, p. 251 — 264 ; XVIII, 1950, p. 17—31 și 247—258.

¹⁴ *Système des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 75—77.

¹⁵ În *Les règles de la grammaire et la vie du langage*, in „Germanisch-Romanische Monatsschrift”, Heidelberg, 1914, p. 288—303.

¹⁶ *Introduction à la philologie hispanique*, p. 60—61 (după Maria Manoliu, *Articolul posesiv în română contemporană*, in SCL, XV, 1964, nr. 1. p. 73).

¹⁷ Cu excepția cazului că urmează după unele prepoziții : *impotriua mea*, în *jurul meu*, cum a semnalat Maria Manoliu în articolul *Y a-t-il un pronom possessif en roumain?*, fapt ce se explică prin prezența unui substantiv ce intră în componența unor prepoziții care cer genitivul.

suya; (il) *suo*, (la) *sua*) se acordă cu elementul prim, căruia i se spune articol (dar care, așa cum am văzut, e un pronume ce substituie numele obiectului posedat), fără ca prin aceasta să-și piardă calitatea de pronume. Deci și așa-zisul adjectiv posesiv, deși se acordă cu substantivul pe lângă care stă, este totuși un pronume (care indică posesorul), dar care păstrează proprietatea de a se acorda din timpuri foarte îndepărtate, când era un determinant spațial (: copilul *meu* = copilul *celui de aici*, copilul *tău* = copilul *celui de aci* și copilul *său* = copilul *celui de acolo*)¹⁸.

Într-o epocă foarte îndepărtată cuvintele care indică locul, calitatea, cantitatea aveau forme unice și când determinau un verb, și când determinau un substantiv. Cu timpul, când substantivul a început să aibă forme flexionare¹⁹, vorbitorii au potrivit forma acestor cuvinte cu a substantivului, acordându-le. De aici rezultă o formă destul de ciudată a lor. În loc să indice genul posesorului, al cărui loc îl țin, indică genul obiectului posedat²⁰. (Atît un bărbat, cît și o femeie vor spune : *fiica mea*, *fiul meu*.) Aceasta nu trebuie să ne mire. Pronumele posesive se referă și ele la persoană, ca și cele personale, care pentru persoana I și a II-a nu au forme diferite după gen, deoarece vorbitorul știe de ce sex este el și interlocutorul. Or, rădăcina pronumelor, respectiv a adjectivelor posesive, indică persoana posesoare și nu mai era nevoie ca o desinență să spună și genul posesorului. De aceea acordul s-a putut face cu numele obiectului posedat. În cursul veacurilor, toate aceste determinante au ajuns să poată fi folosite în locul numelui pe lângă care stăteau. Determinantele spațialo-temporale au devenit pronume, cele cantitative numerale, iar cele care indicau calitatea, folosite singure, s-au substantivizat²¹.

Deci, dacă așa-zisul adjectiv posesiv, ca și elementul al doilea din pronumele posesiv, se acordă cu cuvîntul pe lângă care stă, aceasta nu se datorește faptului că ar fi devenit adjectiv, ci faptului că într-o epocă foarte îndepărtată el era determinant. De altfel și adjectivul își datorește acordul aceluiași fapt.

Acordul nu implică deci transformarea lor în adjective și, prin urmare, fiindcă înlocuiesc numele posesorului, ele sint pronume.

Noiembrie 1966

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

¹⁸ Pentru valoarea spațială a pronumelui, cf. E. Benveniste, *La nature des pronoms*, în „For Roman Jakobson”, Hague, 1956, p. 34–37.

¹⁹ Noi credem că, la început, atît substantivul, cît și verbul aveau aceeași formă (cu valoare de vocativ, respectiv de imperativ) și că deci nu trebuie să presupunem existența rădăcinii verbale înaintea celei nominale sau invers.

²⁰ Pentru această neconcordanță, cf. și Eugen Tănase, *Un caz de discordanță între analiza logică și cea gramaticală*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, III, 1965, p. 247–254, care spune că acordul s-a făcut „după exemplul adjectivelor calificative” (p. 251).

²¹ Pentru corespondența dintre determinantele numelui și cele ale verbului, vezi M. Zdrenghea, *O nouă clasificare a părților de vorbire*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza ” din Iași (Seria nouă), Secțiunea III (Științe sociale), tom. VI, 1960, fasc. 3. Supliment, p. 111–117.

SERIA SINONIMICĂ A CUVÎNTULUI *FLACĂRĂ*

DE

MARIA BOJAN

Limba română literară utilizează cuvîntul *flacăra* pentru a denumi „partea luminoasă, mobilă, care se înalță ca o limbă de foc dintr-un corp aprins”, corespunzînd semantic lui fr. *flamme*, rus. *пламя*, engl. *flame*, germ. *Flamme*.

Urmărim să semnalăm în articolul de față sinonimele cuvîntului *flacăra* în limba română și să desprindem problemele care rezultă din analiza sumară a materialului cercetat.

Nefiind pînă acum publicată nici o lucrare mai vastă de sinonimie românească, am extras noi sinonimele lui *flacăra*, cercetînd materialul *Atlasului lingvistic român*¹ și, mai ales, lucrările lexicografice românești mai importante². Răspunsurile obținute de Sever Pop tot pentru *Atlasul lingvistic român*, nefiind pînă acum publicate, nu le-am putut utiliza, deși întrebarea 678 „văpaie (flacăra, bubuotaie)” viza tocmai problema pe care o cercetăm.

Atît *flacăra* cît și unele dintre sinonimele lui exprimă, bineînțeles, și nuanțarea intensivă de „flacăra mare, flăcările”. Aceasta este, desigur, justificată de faptul că, în general, flacăra oricărui foc se schimbă necontenit ca proporție, deci nu există o unitate constantă de măsură pentru delimitarea ei și, ca atare, nici denumirea corespunzătoare fiecărei mărimi. De altfel, se spune curent *flacăra chibritului*, *flacăra lămpii*, dar și *flacăra incendiului* etc. În citatele „Se părea că cerul arde într-o flacăra de foc”³ și „Flotele barbare zdrobite le zăriră și flacăra din ele suindu-se la nor”⁴,

¹ *Atlasul lingvistic român, serie nouă*, vol. IV, 1965, întrebarea 4003, harta nr. 1061.

² Abrevierile folosite în articol: TDRG = H. Tiktin, *Dicționar român-german*; DA = *Dicționarul Academiei*; SP = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch*; CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*; SC = A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*; DM = *Dicționarul limbii române moderne*; ALR = vezi nota nr. 1; CG = P. Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939; CB = L. Costin, *Graiul bănățean*, Timișoara, 1927; VG = A. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, București, 1906; VV = V. Vircol, *Graiul din Vlcea*, București, 1910; MB = cuvinte cunoscute de autoare din graiul locului natal, Sebeș-Hunedoara.

³ V. Drăghici, ap. DA, s.v. *flacăra* (s.n.).

⁴ Gr. Alexandrescu, ap. DA, s.v. *flacăra* (s.n.).

dr. *flacăra* își găsește numai un corespondent, în it. *fyākwālⁱ* (*fyākk^wala*)⁶, nesemnălat pînă acum. Dr. *foc*, cu sensul restrîns de „flacăra”, are corespondent tot în italiană, pe *fuoco*. Așadar, dialectul dacoromân are în comun cu italiana două cuvinte pentru denumirea aceleiași noțiuni. În schimb, dialectul aromân are comun cu întreaga Românie occidentală și sudică pe urmașul lat. *flamma* (ar. *flamă*, it. *fiamma*, fr. *flamme*, sp. *llama*, port. *chamma*, prov., cat. *flama*)⁷, apropiindu-se prin aceasta de limbile romanice de vest și sud. Dr. reg. (Transilvania) *flamă* „1. uscăciune, căldură mare, arșiță. 2. *p. extens.* ceea ce se află în cantitate mare, multe” (DA), a pierdut sensul principal al lat. *flamma* și al continuatoarelor lui din celelalte limbi romanice.

Pentru a delimita ariile de circulație ale sinonimelor lui *flacăra* inclusiv ale acestuia, ne servim tot de dicționarele consultate.

Sînt date ca existente în Transilvania : *babură* (DA), *bărbătaie* (MB), *bîlbără* (CADE, SC, VG), *bobotaie* (SC), *flăcără* (MB), *hopătaie*, (CADE), *palalalaie* (SC), *palhă* (SC), *plavină* (SC); în Banat : *bîlboare* (DA, CADE), *bobotoi* (DA, s.v. bobotaie), *bolbotună* (CB), *flăcără* (CADE), *vîlvătaie* (SC), *vîlvotaie* (SC); în Oltenia : *balbără* (CG), *bălbău* (CADE), *bîlbără* (DA, CADE, SC), *bîlbătaie* (DA, CADE, ALR), *bîlbătă* (VV, s. v. bîlbără), *bobotaie* (SC), *flăcără* (TDRG, CADE, VV), *hopariță* (CADE, s.v. hopătaie, VV), *vălvărău* (CG), *vîlvoare* (ALR); în Moldova : *pară* (TDRG), *plavie* (SC) și în Muntenia : *vîlvăraie* (CG). Celelalte sinonime, cărora dicționarele nu le stabilesc, nici măcar cu aproximație, ariile de circulație, pot fi grupate în două categorii. O parte din ele sînt, desigur, generale în limbă sau foarte răspîndite, cum sînt : *flăcără* (TDRG, DA, CADE, SC, DM), *flăcăraie* (TDRG, DA, CADE, SC, DM), *bobotaie* (DA, TDRG, CADE, DM), *pară* (CADE, SC, DM), *pălălaie* (TDRG, CADE, SC, DM), *vîlvătaie*, *vălvătaie* (TDRG, CADE, DM), *văpaie* (TDRG, CADE, SC, DM), *vîlvoare* (TDRG, CADE, SC, DM). Restul de cuvinte au arii restrînse de circulație, multe din ele fiind, de fapt, variante lexicale : *bălbătaie* (CADE, s. v. bobotaie), *bîlboare* (SC), *bobot* (DM), *bobotă* (DA, CADE), *bobotoi* (DA), *bolbotaie* (DA, CADE), *flăcările* (DA, DM), *foc* (DA), *hopaie* (DA), *hopaiță* (DA), *hopariță* (DA), *hopătaie* (DA), *limbă de foc* (DA, CADE, SC, DM), *palalaie* (SC, DM), *pală de foc* (SC), *pălălaie* (DM), *părpălaie* (SC), *vălvăie* (TDRG, s.v. vîlvătaie), *vîlfă* (TDRG, SC, DM), *vîlvă* (TDRG, SC), *vîlvăie* (CADE), *vîlvă* (TDRG, SC), *vîlvăraie* (CADE), *vîlvotaie* (TDRG), *vulvoare* (TDRG, CADE, SC, DM).

Pentru a stabili vechimea cuvintelor cercetate, este necesară urmărirea lor sub raport etimologic. Încercăm gruparea acestora pe etimologii, așa cum au fost ele date în dicționarele consultate. Semnalăm de la început că numai asupra cuvintelor *flacăra* și *pară* s-a căzut, în general, de acord sub raportul originii, primul fiind considerat din latină, celălalt din slavă. Pentru restul cuvintelor părerile sînt cu totul diferite. Multora nu li s-a dat pînă acum nici o etimologie, iar pentru celelalte propunerile sînt contradictorii și discutabile. Din această cauză, o serie de cuvinte apar în două, trei grupe etimologice diferite⁸. Sînt date ca :

⁶ K. Jaberg, J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Süd-Schweiz*, Band V, I. Teil, Zofingen, 1933, harta 921, pct. 545, 554.

⁷ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (REW), 1935.

⁸ Treceam în grupele etimologice nu numai cuvintele de bază, ci și derivatele lor pe tere-nul limbii române.

— *necunoscute* : babură (DA), balbără (CG), bălbălu (CADE), bărbătaie (MB), bilbără (CADE, VG), bilbătă (VV), bilboaie (CADE), bobotaie (TDRG), bobotă (TDRG), bolbotună (CB), flacăără (CADE), flăcăraie (CADE), fleacăără (CADE), hopariță (CADE), hopătaie (CADE), pâlălaie (TDRG, CADE), vâlvărău (CG), vîlvăraie (CG), vîlvoare (TDRG), vulvoare (TDRG);

— *vechi în limbă, probabil autohtone* : bilbără (DA), bilboare (DA);

— *latinești* : bălbătaie (CADE), bilbătaie (CADE), bilboare (SC), bolbotaie (CADE), flacăără (DA, TDRG, SC, DM), flăcăraie (DA, DM), flăcărie (DA, DM), fleacăără (TDRG, DA), foc (TDRG, DA, SC, DM), hopaie (SP), hopăiță (SP), hopariță (SP), hopătaie (SP), limbă de foc (TDRG, DA, CADE, DM), vâpaie (CADE, SC), vîlvoare (CADE, SC), vulvoare (CADE, SC), vîlvaie (CADE), vîlvăraie (CADE), vîlvătaie (CADE);

— *vechi slave* : bilbătaie (DA), bolbotaie (DA), pară (TDRG, CADE, SC, DM), plavie (SC), plavină (SC), vâlvaie (TDRG), vâlvătaie (TDRG), vîlfă (TDRG, SC, DM), vîlvă (TDRG, CADE), vîlvă (TDRG, SC, CADE), vîlvătaie (SC, DM), vîlvoare (DM), vîlvotaie (TDRG, SC, DM), vulvoare (DM);

— *slave (srb., bg.)* : bobotă (DA), bobotaie (CADE, DM);

— *sîrbești* : bobotă (SC), bobotaie (SC);

— *comparabile cu alte limbi* : bobotaie (DA), bobotoi (DA), palalaie (DM), pală (de foc) (DM, CADE), pâlălaie (DM), pâlălaie (DM), vâpaie (DM);

— *maghiare* : pală (de foc) (SC), palhă (SC);

— *onomatopeice* : bilbără (SC), palalaie (SC), palalalaie (SC), pâlălaie (SC), pârpalăie (SC).

Data fiind divergența de păreri asupra acestor etimologii, ar fi necesară o cercetare mai amănunțită asupra originii fiecărui cuvînt. Nu ne propunem să facem aici un astfel de studiu, pentru că ar depăși cadrul temei de față. Ne oprim doar la cîteva observații referitoare la fonetismul cuvintelor semnalate mai sus și la etimologiile lui *flacăără* și *pară*.

Toate sinonimele lui *flacăără*, inclusiv acesta, și variantele lor formale au ca sunet inițial fie bilabiala surdă *p*-, sau corespondenta ei sonoră *b*-, fie labiodentală surdă *f*-, sau corespondenta ei sonoră *v*-. Cuvintele *hopaie*, *hopăiță*, *hopariță*, *hopătaie* au ca sunet inițial laringala surdă *h*-, care, regional, pe terenul limbii române, înaintea unei vocale labiovelare, este o variantă fonetică a labiodentalei sonore *v*-⁹ (cf. *vulpe* — *hulpe*, *vultur* — *hultur*, *volbură* — *holbură* etc.). Trebuie să admitem că zgomotul produs de flăcările unui foc nu poate fi redat onomatopeic decît printr-o labială, respectiv bilabialele *p*, *b*, sau labiodentalele *f*, *v*, și corespondenta fonetică regională a acesteia din urmă, *h*. Pornind de la această constatare, sîntem îndreptățiți să considerăm *flacăără* și sinonimele cu variantele lor formale ca fiind, originar, construcții onomatopeice.

Referitor la etimologiile propuse pentru rom. *flacăără*, menționăm că este considerat ca provenind din lat. *flaccula* (DA, BA¹⁰, DM), *'flac-*

⁹ În toate aceste cazuri *h* este în realitate un *w* (mai mult sau mai puțin surd), așadar o fricativă labială surdă (fricativă labiovelară surdă).

¹⁰ C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, vol. I—V, Florența, 1950—1957.

cola (REW), '*faccula*, '*falcula* (Baist, ap. REW), *facula* (TDRG, COR ¹¹), '*flacula* (SP) etc. Cuvîntul românesc este asociat întotdeauna cu it. *fiaccola*, dar acestuia nu i s-a dat decît sensul de „făclie”. It. *fiaccola* are însă și sensul de „flacără” ¹². Totuși, stabilirea unui etimon comun din latină pentru rom. *flacără* și it. *fiaccola* este dificilă, din cauza alteranței *ă/o* dintre -c- și -r-, respectiv dintre -c- și -l- din cele două cuvinte. It. *fyakwal*^a, pe care l-am semnalat mai sus, ne-ar ușura stabilirea unui etimon din latină, '*flaccala*, comun pentru rom. *flacără* și forma italiană amintită. Credem însă că nu trebuie neapărat să recurgem la reconstituirea unui etimon latin, ci, mai degrabă, trebuie să le admitem pe amîndouă ca fiind formate pe terenul fiecărei limbi în parte, probabil, din încrucișarea lat. *facula* cu *flamma* sau *flagrare*. Primul -ă- din rom. *flacără* poate fi explicat prin asimilare regresivă, ca și -α- din it. *fyakwal*^a.

Etimologia lui *pară* este explicată prin v. sl. *para*. Acesta a avut însă numai sensul de „abur”. În limbile slave actuale cuvîntul s-a păstrat cu același sens și nu apare în nici una din ele dezvoltarea semantică de la „abur” la „flacără”. Cf. rus. *par*, bg., srb., pol., ceh. *para* „Dunst, Dampf”. Este greu de crezut, deci, că numai în limba română s-a putut produce o astfel de transformare semantică. Dacă admitem că v. it. *vapa* provine din lat. *vapor* „abur” și că actualul it. *vampa* „dogoare, flacără” are același etimon, putem considera că rom. *pară* și-a dezvoltat sensul de „flacără” sub influența unui v. rom. '*vapă*, care ar fi însemnat „abur” și „flacără”. De altfel, rom. *văpaie* este pus în legătură cu lat. *vapor* numai de către H. Tiktin, în timp ce CADE îl dă din lat. pop. '*vapa* și A. Scriban din lat. pop. '*vapalia*. DM se mulțumește doar să-l compare cu alb. *vapë*.

Sub raportul vechimii lui *flacără* și a sinonimelor lui, s-a cercetat pînă acum prea puțin. Singura apreciere o găsim la TDRG. Referindu-se la vechimea cuvîntului *flacără*, susține că este atestat abia în secolul al XIX-lea, în *Loghica* din 1826, și îl opune lui *pară*, pe care îl semnalează în *Biblia* de la 1688. Ținînd cont de semnalarea lui H. Tiktin, s-ar părea că *pară* este cel mai vechi cuvînt în limbă, din această serie sinonimică. Dacă admitem însă pentru *flacără* origine latină și pentru *pară* origine slavă, așa cum le dau dicționarele, ar rezulta că limba română a avut inițial, pentru denumirea corespondentului fr. *flamme*, un împrumut din slavă, respectiv abia de după secolul al VI-lea, și numai tîrziu, în secolul al XIX-lea, ar fi apărut un cuvînt de origine latină, răspîndit azi nu numai în limba literară, dar și în cea populară. S-ar putea crede că denumirea moștenită din latină pentru fr. *flamme* ar fi fost un cuvînt care s-a pierdut și locul lui a fost luat de *pară*. În acest caz, este greu însă de explicat reapariția cuvîntului *flacără*. Este adevărat că dialectele sud-dunărene ale limbii române nu au cuvîntul *flacără*. Aromânii au din latină pentru „flacără” pe *fleacă* (*fl'eacă*) și *flamă*, iar meglenoromânii și istro-românii nu au păstrat nici unul din aceste cuvinte, avînd doar împrumuturi recente. Dar trebuie să remarcăm că nici unul din aceste dialecte nu au nici cuvîntul *pară*, cu sensul de „flacără”. Meglenoromânii au

¹¹ J. Corominas, *Dizionario etimologico della lingua castellana*, vol. I—IV, Berna, [1954—1957].

¹² P. Fanfani, *Vocabolario della lingua italiana*, Florența, 1913.

pară < bg. *para*, dar numai cu sensul de „abur”¹³. Ar rezulta, deci, că acest cuvânt nu face parte din lexicul limbii române comune, iar sensul de „flacăra” s-a dezvoltat numai în dialectul dacoromân, mult mai târziu, după despărțirea dialectelor limbii române. Aromânii au cuvântul *piră*, *apiră*, de origine grecească, și *plamină*, de origine bulgară; meglenoromânii au, tot pentru *pară*, pe *plamin* și *plamină*, din bulgară, iar istro-românii pe *plyamnic*, de asemenea din bulgară.

Așadar, este greu de stabilit cu ajutorul dialectelor sud-dunărene ale limbii române vechimea lui *flacăra* și *pară*. Posibilitatea ca aceste dialecte să le fi avut cîndva și să le fi pierdut ulterior nu este, desigur, exclusă, dar nici nu poate fi deocamdată probată. Nu ne putem explica de ce cuvîntul care denumește un fenomen atît de vechi în viața oricărui popor, ca *flacăra* (*para*) focului, nu apare într-o formă similară și în dialectele sud-dunărene. Cum a putut fi înlocuită din româna comună denumirea corespunzătoare fr. *flamme* prin cuvinte diferite ca origine și ca formă, cînd fenomenul propriu-zis a rămas neschimbat?

Pentru celelalte sinonime atestările sînt recente, dar din aceasta nu putem trage concluzia că sînt cuvinte noi în limbă. Din contră, faptul că pentru multe din ele nu s-a stabilit pînă acum nici o etimologie, ne obligă mai degrabă să le considerăm, măcar în parte, ca elemente vechi.

Numărul de derivate și compuse ale lui *flacăra*, *pară* și ale sinonimelor lor ne-ar putea servi ca mijloc de apreciere a vechimii acestora. *Flacăra* are ca derivate pe *flăcăraie*, *flăcărie*, *flăcăros*, *flăcăruie*, *flăcărușă*, *flăcăruță*, (a) *flăcări*, (a) *înflăcări*, *înflăcărât*, *înflăcărător*, *înflăcărare* etc. *Pară*, în schimb nu are nici derivate și nici compuse pe terenul limbii române. Cîteva din sinonimele lui *flacăra* au derivate, ca de ex.: *vîlvă*, *vîlvătaie*; *bobot*, *bobotaie*, *boboti*.

Este adevărat că în *Psaltirea slavo-română* a lui Șerban Coresi, în cea a lui Dosoftei, în *Psaltirea Voronețeană* și *Hurmuzachi*, ca și în *Palia de la Orăștie*¹⁴ apare cuvîntul *pară*. Dar trebuie să menționăm că în *Psaltirea Scheiană*, care este cu cel puțin un secol anterioară *Bibliei* de la 1688, nu apare cuvîntul *pară*, ci *văpaie*. H. Tiktin atestă cuvîntul *văpaie* în *Psaltirea* lui Coresi din 1577 și nu înțelegem, deci, de ce a opus pe *flacăra* lui *pară*, atestat abia în 1688, cînd *văpaie* este înregistrat cu mult timp înainte? Pe de altă parte, cuvîntul *flacăra*, semnalat de TDRG abia în 1826, apare încă în *Anonymus Caransebesiensis*, probabil anterior anului 1742, deci aproape cu un secol înainte.

Cuvintele *flacăra* și *văpaie*, ambele de origine latină, sînt fără îndoială printre cele mai vechi denumiri pentru fr. *flamme*. Alături de acestea trebuie să înscrîm și cuvîntul *flamă*, singurul care apare atît în dialectul dacoromân, cît și în cel aromân. Cuvîntul *flamă* a aparținut, deci, cu siguranță, lexicului limbii române comune. Dr. *flamă* a trebuit să însemneze la început „flacăra”. Dezvoltînd apoi sensurile de „arșiță” și „mulțime”, a pierdut sensul inițial, păstrat în aromână.

Nu este exclusă posibilitatea ca vreunul din cuvintele seriei lui *flacăra* să fie și mai vechi. Ne referim, desigur, aici, la acele cuvinte pentru

¹³ Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

¹⁴ Informația ne-a fost dată de conf. dr. Viorica Pamfil, din manuscrisul asupra lexicului *Paliei de la Orăștie*, vol. I, aflat sub tipar la Editura Academiei Republicii Socialiste România.

care nu s-a putut stabili pînă acum nici o etimologie. Cf. DA, s.v. *bîl-bără*, *bîlboare* și altele.

Data fiind diferența de sens dintre dr. *pară* și v. sl. *para*, iar pe de altă parte apropierea dintre dr. *pară* și ar. *piră* (*apiră*), este posibil ca româna comună să fi avut un cuvînt care, sub influența v. sl. *para* „abur”, să fi ajuns în daco-română *pară* „flacăra”, și sub influența gr. *πύρα* „chaleur du feu; ardeur”, să fi ajuns în aromână (*a*)*piră* „flacăra”. Ne întemeiem această presupunere pe faptul că nici v. sl. *para*, nici gr. *πύρα* nu au sensul de „flacăra” și acest sens nu apare nici la mrom. *para*, în timp ce atît dr. *pară* cît și ar. (*a*)*piră* au numai sensul de „flacăra” și nici unul din sensurile propuselor etimonuri. Pe de altă parte, v. sl. *para* nu apare în nici unul din dialectele sud-dunărene ale limbii române cu sensul de „flacăra”.

Încercînd o stratificare a cuvintelor din seria sinonimică a lui *flacăra*, credem că, în mod cronologic, ar trebui să admitem drept principalele cuvinte din primul strat pe (*flamă*), *flacăra*, *văpaie*, *foc*, *limbă* (*de foc*) și, eventual, concomitent sau relativ anterior, vreun cuvînt și mai vechi din substratul autohton. Peste acestea s-au suprapus apoi împrumuturile din vechea slavă *pară*, *vîl(h)vă*, din care, pe terenul limbii române, s-au format celelalte variante lexicale și derivate. Ulterior se mai adaugă *bobot(ă)* împrumutat din sîrbă-bulgară.

Analizînd sub raportul formei, etimologiei și sensului cuvîntul *flacăra* și sinonimele lui, ajungem la constatarea că din cîteva cuvinte inițiale, de bază, vorbitorii limbii române au creat, de-a lungul secolelor, zeci de forme noi. Încercăm acum să stabilim căile pe care s-a ajuns la o atît de mare extindere a seriei sinonimice a lui *flacăra*.

Împrumutul din alte limbi a contribuit substanțial la această extindere, dînd elementele de bază din care s-au creat, prin derivare, forme noi: din v. sl. *pară*, *vîlvă*, *plavie*; din srb., bg. *bobot* etc.

Cele mai multe din componentele acestei serii sînt rezultatul derivării pe terenul limbii române a cuvintelor de bază, cu ajutorul mijloacelor proprii. Așa sînt *flacăra* — *flăcăraie* — *flăcărie*; *vîlvă* — *vîlvătaie* — *vîlvăraie* etc.

Unele sînt variante lexicale, rezultate ale diferențierii teritoriale a limbii: *văpaie* — *hopaie*; *vîlvătaie* — *bîlbătaie* etc.

Altele sînt formate prin încrucișarea și contaminarea dintre două sau mai multe sinonime: *pară* + *pălălaie* = *părpălaie*; *vîlvă* + *flăcăraie* = *vîlvăraie* etc.

Altele sînt modificări incidentale, spontane, aparent nejustificate, ca *bălbătaie* — *bărbătaie*.

Aportul graiurilor limbii române în dezvoltarea seriei sinonimice a lui *flacăra* este, desigur, evident. Transilvania a înscris în această serie cuvinte ca *bobotaie*, *babură*, *bărbătaie* etc., Banatul a adus pe *bolbotună*, *bobotoi*, Oltenia pe *bălbăla*, *fleacăra* etc.

Unele forme sinonimice s-au format prin suprapunerea variantelor noi peste cuvîntul vechi, arhaic sau chiar ieșit din uz, cum sînt *vîlvă* și *vîlfă* provenite din v. rom. *vîlhvă*.

Sub raport semantic și stilistic, necesitatea de a nuanța intensitatea fenomenului a dus și ea la crearea de noi sinonime : *vîlvă* — *vîlvoare* — *vîlvăraie* ; *bobot* — *bobotoi* — *bobotaie* etc.

Tendința de a exprima cît mai evocator, sugestiv și plastic fenomenul, prin înlocuirea descrierii formei cu aceea a zgomotului, a dus la crearea de sinonime onomatopeice : *palalaie*, *palalalaie*, *bîlbără*, *vălvărău* etc.

Pentru a reda cît mai sugestiv imaginea flăcării s-a recurs la asocieri cu obiecte asemănătoare ca formă : *limbă de foc*, *pală de foc*, creîndu-se astfel sinonime compuse.

Prin restrîngere sau extensie de sens s-au format sinonime de felul lui *foc*, care de la înțelesul „feu”, reducîndu-și sfera semantică, a ajuns la sensul „flamme”.

Noiembrie 1966

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

ÎNSEMĂNĂRI CU PRIVIRE LA REGIMUL VERBAL

DE

PAUL SCHVEIGER

0. Majoritatea gramaticilor consideră ca una din categoriile fundamentale ale verbului tranzitivitatea, avînd în vedere o anumită dihotomie : tranzitiv-nontranzitiv. Această proprietate a verbelor de a determina cazul acuzativ al unui substantiv este pusă la baza unei serii de alte categorii : numai verbele tranzitive pot avea diateza pasivă etc. Credem că, de fapt, este vorba de confundarea a două categorii, mai precis, a două tipuri de categorii — semantice și gramaticale.

0.1. Ceea ce se înțelege prin categoria de tranzitivitate este — în concepția noastră — o funcție a conținutului semantic al verbului (vezi substantivele postverbale, care în majoritatea limbilor își păstrează capacitatea regimului verbal etc.) și face parte dintr-o categorie mai largă : regimul verbal. Vom înțelege prin regim verbal acel rezultat al acțiunii nucleului semantic al cuvîntului, care impune apariția după el a unei anumite forme a unui alt cuvînt (substantiv, pronume etc.):

daa cartea și

daa copilului etc.

Regimul verbal fiind stabil (chiar în cursul istoriei unei limbi se modifică foarte puțin), el poate sta la baza unor calcule probabilistice, care fac posibilă, în cadrul unui context determinat, prevederea formei substantivului care va urma după un anumit verb :

a lipsi pe cineva, de ceva, ceva, cuiva

a sări undeva, peste ceva etc.

Se poate spune *a lipsit elevul, i-a lipsit elevului cartea* dar simțul gramatical intuitiv va respinge „propoziții” de felul *el a sărit elevului*.

0.2. Regimul verbal (capacitatea verbului de a determina apariția unui anumit caz al substantivului) este nu numai o funcție simplă de conținutul semantic al cuvîntului dat, ci depinde și de ansamblul regulilor limbii, de structura sa, în primul rînd de sistemul cazual. Altul va fi statutul acestei categorii în limba engleză care are un caz, altul în

limba română cu cele două cazuri (N—Ac și G—D)¹, iarăși altul în limba rusă cu cele șase cazuri² și cu totul altul în limba maghiară cu cele 17 (714) cazuri ale ei³. Trebuie să precizăm că sistemul prepozițiilor limbii joacă de asemenea un rol important, putînd fi inclus în sistemul cazual cu care formează un bloc analitic-sintetic al exprimării relațiilor. Ceea ce nu s-a studiat în mod suficient pînă în prezent este influența topicii asupra regimului verbal.

1.0. Pentru a studia regimul verbal, și în cadrul acestuia, categoria de tranzitivitate, am analizat verbele cuprinse în *Dicționarul limbii române literare contemporane* la litera A și am găsit 252 verbe repartizate după cum urmează: 154 verbe tranzitive care se folosesc cu cazul acuzativ precedat sau nu de prepoziții, 54 verbe tranzitive care se folosesc cu cazurile acuzativ și dativ precedate sau nu de prepoziții, 7 verbe tranzitive care se folosesc numai cu cazul acuzativ neprecedat de prepoziții și 37 verbe nontranzitive. Este necesar să precizăm că uneori verbele nontranzitive se folosesc ca tranzitive: *vorbește prostii* sau la T. Arghezi *o tac* etc.

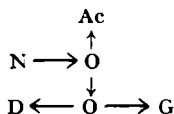
1.1. Am arătat mai sus că pentru elucidarea problemei este necesară studierea contextelor în care apar astfel de construcții. Paula Diaconescu⁴ descrie trei astfel de contexte: obiectul extern al acțiunii — *citește o carte*; obiectul extern rezultativ — *face zgomot*; obiectul intern — *visează un vis*. Ideea apare și la Noam Chomsky⁵ sub forma matricelor semantice ale cuvintelor și contextelor. Aceste matrice se realizează pe baza introducerii trăsăturilor distinctive ale cuvîntului și permit mai buna determinare a lui. Matricea semantică a cuvîntului ar trebui să cuprindă rubrici cu privire la felul acțiunii, modul de trecere al acestuia asupra obiectului, relația lui cu subiectul etc. Pornind de la un sistem de matrici semantice s-ar putea obține o mai adecvată aplicare a calculului propozițional al lui Lambek⁶; existînd o definiție matricială am putea, probabil, evita definiții ca cea a verbului engl. *slept* (a dormi), care poate fi operatorul numelui John, cu care formează propoziția *John slept*, dar poate fi argumentul adverbului *soundly* în grupul verbal nontranzitiv *slept soundly*.

¹ *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1963; vezi și Rita Chiricuță-Marinovici, *Încercare asupra grupării verbelor din punct de vedere semantic*, în CL, 1965, X, nr. 2.

² *Грамматика русского языка*, tom I, Moscova, 1960.

³ *A mai magyar nyelv rendszere. Leiro nyelvtan* (Sistemul limbii maghiare contemporane. Gramatică descriptivă), vol. I, Budapesta, 1961; vezi și Antal László, *A magyar esztendőszet* (Sistemul cazual maghiar), Budapesta, 1961.

⁴ Paula Diaconescu, *Le système casuel du roumain* în CLTA, I, 1962; vezi și recenzia lui Szépe György, în *Általános nyelvészeti tanulmányok*, III, Budapesta, 1965, unde la p. 288 propune următorul graf orientat pentru a descrie sistemul cazual al limbii române:

⁵ Noam Chomsky, *Formal properties of grammar*, în R. Duncan Luce, Robert R. Bush and Eugen Galanter (Eds), *Handbook of Mathematical Psychology*, vol. II, vezi și Noam Chomsky and George A. Miller, *Introduction to the formal analysis of natural languages*.

⁶ J. Lambek, *The mathematics of sentence structure*, trad. rusă: *Математическая лингвистика*, Moscova, 1964.

1.1.1. În calculul propozițional există o definiție a verbului tranzitiv $n \setminus s / n$, iar a celui nontranzitiv $n \setminus s$. Ele se adevăresc pentru propoziții ca cele ale limbii engleze *John likes Mary*, sau *John likes milk* etc., dar se cer modificate în cazul limbii române unde ele se adevăresc doar pentru exemple ca

Ion preferă laptele

$$\begin{array}{ccccccc} n & n \setminus s & / & n & & n \\ n & & & n \setminus s & & \\ & & s & & & \end{array}$$

Pentru cazuri cum ar fi

Ion o iubește pe Maria

(am tradus peste tot exemplele engleze) unde intervin și anumite relații la distact (*o* precede informația despre acuzativul cerut de verbul care apare după pronume) se impune o modificare a formulei. Nu credem că modul de calcul propus de Liliana Ionescu⁷ ar rezolva problema deoarece duce la o reprezentare pentru propoziția de mai sus, cum ar fi

$$n \quad (s \setminus s) / n \setminus (s \setminus s) \quad n \setminus s / n \quad s \setminus s / n \quad n$$

care, deși propoziția este corectă, nu se reduce la simbolul propoziției corecte.

1.1.2. O problemă care rămâne netratată în calculul propozițional este cea a notării verbelor tranzitive care într-o anumită construcție nu sînt urmate de complement direct.

1.2. Am arătat mai sus că regimul verbal depinde în bună măsură de sistemul cazual al limbii. În limba engleză subiectul și obiectul au aceeași formă și pot — din punct de vedere pozițional — să se înlocuiască reciproc :

John loves Mary și

Mary loves John.

În limba română, care are două cazuri (în anumite împrejurări se vorbește de mai multe⁸), se distinge obiectul însușit de cel neînsușit :

Citesc cartea dar

Îl bat pe copil

(*bat copilul* se deosebește de construcția de mai sus). Am mai arătat că unele verbe românești (ca și cele din alte limbi) pot atrage mai multe cazuri : *dau cartea, dau cartea copilului* (polisemia celei de a doua construcții nu face obiectul prezentelor însemnări).

În limba rusă situația devine mai complicată datorită existenței celor șase cazuri, un verb putînd determina unul din cele cinci cazuri diferite de nominativ. Unele deosebiri se explică numai pe planul analizei diacronice :

Человек читает книгу

Преподаватель видит ученика

Он пишет письмо.

⁷ Liliana Ionescu, *Asupra calculului tipurilor sintactice ale limbii române*, în SCL XVI, 1965, nr. 3.

⁸ Em. Vasiliu, *Le système des cas en roumain*, în CLTA, II, 1965.

Datorită formei specifice a paradigmei declinării substantivale din limba maghiară, regimul verbal nu este critic (nu se poate vorbi de un sistem al său — cel puțin pînă în prezent nu s-a putut demonstra existența sa):

Irom a könyvet (scriu cartea)

Irok egy könyvet (scriu o carte) etc.

1.2.1. Soluția o găsim în ideea lui Noam Chomsky citată de Jerrold J. Katz⁹ a etajelor (nivelelor) de gramaticalitate obținute prin categorisirea și subcategorisirea părților de vorbire. O astfel de diferențiere ar cuprinde pentru limba engleză următoarele nivele:

$$\begin{aligned} \varphi_1: N_{\text{hum}} &= \{\text{boy, man}\} & \varphi_2: \text{Noun} &= N_{\text{hum}} \cup N_{\text{ab}} \cup \dots \\ N_{\text{ab}} &= \{\text{virtue, sincerity}\} & \text{Verb} &= V_1 \cup V_2 \cup \dots \\ N_{\text{com}} &= \{\text{book, chair}\} & & \text{etc.} \\ V_1 &= \{\text{admire, dislike}\} & \varphi_3: \text{Cuvînt} & \\ V_2 &= \{\text{annoy, frighten}\} & & \\ V_3 &= \{\text{hit, find}\} & & \end{aligned}$$

Este necesară studierea categoriilor și subcategoriilor respective ale limbii române pentru a putea dezvolta teoria corespunzătoare.

1.3. Pe baza cerinței de gramaticalitate superioară se impune stabilirea faptului că matricea semantică a verbului va diferi de la limbă la limbă; matricea verbului englez va trebui să informeze în primul rînd despre tranzitivitatea egală cu zero, sau diferită de zero. În cazul limbii române rubrica regimului verbal se va subîmpărți — acuzativ: 0/1; dativ 0/1. În cazul limbii maghiare matricea semantică va cuprinde un sistem de rubrici pentru toate cele 17 cazuri (se pare că la majoritatea se va răspunde cu 1).

2.0. Regimul verbal se exprimă nu numai prin capacitatea semantică a unui verb de a determina un anumit caz al obiectului său ci și prin relațiile prepoziționale ce le determină. În cadrul lucrărilor pregătitoare pentru realizarea traducerii cu mașina electronică de calcul am studiat capacitatea operatoare a unor cuvînte asupra unor argumente prepoziționale (capacitatea unui cuvînt de a cere într-un anumit context o anumită prepoziție) și apoi transformarea lor în operatori asupra substantivelor pe care le determină. În limba română majoritatea verbelor tranzitive se folosesc și în construcții prepoziționale. Astfel *a amplasa* are regimul *a amplasa ceva* și *a amplasa pe ceva*. În limba engleză construcțiile „verb tranzitiv + obiect direct” se folosesc fără prepoziții, acestea apărînd la construcțiile cu dativul¹⁰; *I give to the student the book*, deși există și *I give the student the book*, în care caz algoritmul analizei în vederea traducerii este mult mai complex datorită polisemiei de traducere. În limbile rusă și maghiară situația se prezintă mai complex (presupunem, tocmai datorită existenței unui sistem cazual atît de bogat). Aci intervine și omonimia deosebit de dezvoltată a prepozițiilor din limba rusă (unele din ele se pot întrebuița cu trei cazuri diferite).

⁹ Jerrold J. Katz, *Semi-sentences*, in Jerry A. Fodor and Jerrold J. Katz, *The structure of language. Readings in philosophy of language*.

¹⁰ A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield, *The advanced learner's dictionary of current English*, London, Oxford Press [f.a.].

2.1. În analiza categoriilor regimului verbal un rol deosebit de important îl joacă topica limbii respective, natura ei. Astfel topica limbii engleze completează sistemul format prin unirea sistemelor cazual și de regim verbal. Doar considerente legate de conținutul comunicării ne vor face să distingem între propoziții cum ar fi

*Father likes milk și
Milk likes father.*

În limba rusă cu excepția propozițiilor de tipul

*Мать любит дочь și
Дочь любит мать.*

în care ambele substantive fac parte din așa numita declinare a III-a, schimbarea topicii va adăuga o anumită nuanță distinctă propoziției astfel obținute :

*Отец любит сына dar
Сына любит отец.*

Situația nu diferă mult în limba română, unde topica joacă un rol stilistic bine determinat :

*Mama cheamă copilul și
Copilul cheamă mama* (corectitudinea, mai precis acceptabilitatea acestei propoziții este discutabilă)

*Mama cheamă pe copil
Mama îl cheamă pe copil și
Pe copil îl cheamă mama.*

Algoritmul analizei independente (și a sintezei) va trebui să cuprindă o serie de instrucțiuni speciale pentru verificarea rolului poziției cuvîntului în propoziție (funcția topică și contextuală).

3.0. Studiarea unor transformări asupra sistemului regimului verbal cere elucidarea noțiunii de frază nucleară și determinarea constituenților imediați ai propozițiilor corecte precum și a relațiilor dintre ele.

Dacă pornim de la fraza nucleară (f.n.)

The boy writes the letter

căreia îi aplicăm o transformare pasivă (T_{pas})

The letter was written by the boy

putem observa unele însușiri ale verbului tranzitiv. Același lucru îl obținem și în cazul aplicării unei T_{pas} asupra unei f.n. românești cum ar fi

*Elevul scrie scrisoarea
Scrisoarea este scrisă de elev.*

Diferența intervine în cazul construcțiilor cu acuzativul precedat de prepoziții

*Tatăl îl iubeste pe copil dar
Copilul este iubit de tată.*

Spre deosebire de cazurile mai sus citate, aci prin aplicarea T_{pas} se pierde un element.

Noam Chomsky observă ¹¹ că

*John saw Bill și
Bill was seen by John*

sînt altfel legate între ele decît

*John saw Bill și
Bill saw John.*

Este vorba de transformări de tipuri diferite : pasiv și pozițional.

4.0. Studiarea regimului verbal trebuie realizată prin corelarea matricei semantice cu determinarea rolului sistemului cazual al limbii, al sistemului prepozițional și al topicii. O astfel de descriere va trebui să cuprindă în mod necesar aplicarea metodei transformaționale și a calculului propozițional.

Martie 1966

*Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie,
Cluj, str. Horia 31*

¹¹ Noam Chomsky, *On the notion „Rule of grammar”*, in Jerry A. Fodor and Jerrold J. Katz, *op. cit.*

JUXTAPUNEREA SINONIMICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

LUIZA SECHE

Cine parcurge vechile texte românești, și mai ales traducerile religioase din veacul al XVI-lea, constată, cu ușurință, că numeroase cuvinte „pline” semantic sînt dublate, în același context, de sinonime, perfecte sau parțiale („Auzi sutașul și se apropie cătră mîiașu de *spuse, grăi*. . .”, *Codicele voronețean*, ediția I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885, 44). Numim acest fenomen de limbă *juxtapunere sinonimică*. Fenomenul dublării sinonimice din vechile texte bisericești a fost semnalat numai în treacăt de cercetători¹, și, de obicei, considerat un caz tipic de tautologie.

O concluzie indiscutabilă care rezultă din analiza textelor este aceea că juxtapunerea sinonimică apare cel mai frecvent în traducerile bisericești din secolul al XVI-lea, apoi în traducerile religioase din secolele următoare, fiind totuși în evidentă descreștere, sub raport statistic, în acestea din urmă. Astfel, pe o porțiune egală și comună, cuprinzînd 37 de psalmi, am întîlnit 41 de juxtapuneri sinonimice sigure în *Psaltirea scheiană*, tot atîtea în *Psaltirea* din 1577, a lui Coresi, și numai 24 în *Psaltirea* lui Dosoftei, din 1673.

Iată doar cîteva paralele ilustrative în cele trei texte :

PSALT. SCH. ²	PSALT. CORESI ³	PSALT. DOSOFTEI ⁴
Da-ți voi ... <i>ocinele tale</i> și <i>țirutele tale</i> (2) Nefiind <i>a se izbăvi</i> , nece <i>a se mîntui</i> (8)	Da-ț-voi <i>partea ta</i> și <i>ținearea ta</i> (4) Nefiind <i>a se izbăvi</i> , nece <i>a se ispăsi</i> (13)	De-ți voi da ... Ce ți-s <i>ocină</i> de soarte (14) Nu-i cine <i>mă scoate</i> , cîndu-mi vine greul (24)

¹ Vezi, de exemplu, N. Draganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București ș.a., 1914, p. 131; I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I, București, 1916, p. XI și CCXXVIII; Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 360—361; Liviu Onu, în culegerea colectivă de studii *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București], [1958], p. 48; Al. Rosetti și B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1961, p. 102—103, 128.

² Se citează după *Psaltirea scheiană* . . . , ediția I. A. Candrea, vol. II, 1916.

³ Diaconul Coresi, *Psaltirea*, ediția B. P. Hasdeu, vol. I, București, 1881.

⁴ Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediția I. Bianu, București, 1887.

PSALT. SCH.	PSALT. CORESI	PSALT. DOSOFTEI
<i>Cu slavă și cu cinste</i> cururat-ai elu (11)	<i>Cu slavă și cu cinste</i> cununat-ai el (16)	<i>Mare cuviință</i> i-ai dat și cunună (28)
<i>Veselescu-me și bucu-</i> <i>ru-me</i> de tire (11)	<i>Veselescu-mă și mă bucur</i> de tine (18)	<i>Mă bucur</i> de tine și-ți cînt pre tot ceasul (29)
Domnul vrătute mie, și <i>scăpare mie</i> , și izbă-	Domnul vîrtute mie și <i>scăpare mie</i> și izbă-	Mi-i Domnul vîrtute-n vriame de cădiare, și loc <i>de scăpare</i> și <i>de</i> <i>mîntuînță</i> (49)
<i>Toiagul tău și fuștele</i> <i>tău</i> (39)	<i>Toiagul tău și fuștele</i> <i>tău</i> (56)	<i>Toiagul tău și sfînta ia</i> <i>vargă</i> (72)
Aduceți Domnului fii de berbeci; aduceți Domnului <i>slavă</i> și <i>cinste</i> (48)	Aduceți Domnului fiii berbecilor; aduceți Domnului <i>slavă</i> și <i>cinste</i> (68)	Aduceți-i cu miei grași Domnului și <i>slavă</i> , Aduceți-i <i>cu cinste</i> (86)
Întinseră arcele sale, se săgeate <i>mișelul</i> și <i>measerul</i> (68)	Întinseră arcele să să- geate <i>mișelul</i> și <i>mea-</i> <i>serul</i> (94)	Arcele li-s gata războ- iul să facă, Să taie <i>mișeii</i> , <i>săracii</i> să giun- ghe (122)
<i>Împuțiră-se</i> și <i>putrediră</i> ranele mele (72)	<i>Împuțiră-se</i> și <i>putredi-</i> <i>ră</i> ⁵ ranele mele (99)	De rane sint <i>putred</i> (126)

Rezultate asemănătoare în privința regresului diacronic al juxtapunerii sinonimice se obțin și prin confruntarea unor fragmente comune din mai multe traduceri ale Noului Testament, versiunile din veacul al XVII-lea înlăturînd sau atenuînd numeroase asocieri sinonimice din traducerile veacului anterior :

COD. VOR. ⁶	N. TESTAMENT (1648)	BIBLIA (1688)
Prin toate cetațile <i>măr-</i> <i>turiseaște</i> și <i>grăiaște</i> (20)	Spre toate orașele <i>măr-</i> <i>turisește</i> <i>zicînd</i>	Pren cetăți <i>mărturi-</i> <i>sește</i> <i>zicînd</i>
Paște besearca Dom- nului și <i>Dumnezeu-</i> <i>lui</i> (22)	Pașteți besearca lui <i>Dumnezeu</i>	Pașteți besearca lui <i>Dumnezeu</i>
E eu <i>răspunșu</i> și <i>dzișu</i> , ciîne ești, Doamne? (40)	Iară eu <i>răspunșu</i> , cine ești, Doamne?	Iară eu <i>am răspuns</i> , cine ești, Doamne?
Audzi sutașul și se apro- pie cătră miiășu <i>de</i> <i>spuse</i> , <i>grăi</i> (44)	Auzi sutașul aceasta, mearse la căpitan și <i>spuse lui</i> , <i>zicînd</i> ...	Și auzind sutașul mer- gînd <i>spuse</i> mieășului, <i>zicînd</i> ...
<i>Răspunse</i> miiășul, <i>dzise</i> ... (44)	Și <i>răspunse</i> căpitanul...	Și <i>răspunse</i> plocov- nicul ...

⁵ Similitudinea evidentă între *Psaltirea scheiană* și *Psaltirea* lui Coresi confirmă încă o dată legătura dintre cele două traduceri.

⁶ *Codicele voronețean*, ediția I. G. Sbiera; cele două paralele se citează după aceeași ediție.

Ni se pare totuși necesar să precizăm că, deși în regres, fenomenul juxtapunerii sinonimice persistă până în textele bisericești moderne și contemporane.

Din punctul de vedere al raportului de conținut între termenii juxtapuși, constatăm, în vechile traduceri religioase, două tipuri de asocieri lexicale: între sinonime parțiale (*Bucurându-nă și veselimu-nă*, PSALT. 189; *Să se spuie și să se propoveduiască*, CORESI, EV. 12) sau între sinonime așa-zicind perfecte (Tu, Doamne... *eftinu și milostivu*, PSALT. 178; *Dobîndim și miruim ertăciunea păcatelor*, CORESI, ap. DHLR, II, 540; *Să nu-și mai rădice mîndrul și sămățul Glătejul în fală*, DOSOFTEI, PS. 35; *Vie și împăratul și Amman a doua zi mîine la ospățul carele voiui face lor*. BIBLIA (1688), 359²/12). În cazul al doilea, al sinonimiei „perfecte”, rezerva noastră în privința identității semantice a termenilor asociați nu se datorește numai părerii curente că într-o limbă dată n-ar exista asemenea sinonimii; există în textele vechi unele tendințe de diferențiere semantică acolo unde cititorii de astăzi ai textelor ar putea vedea sinonimie perfectă. Astfel, în juxtapunerea *sărac* și *mișel* (sau *mișel* și *measer*, *measer* și *mișel*), foarte frecventă în textele vechi bisericești⁸ și bazată, la prima vedere, pe o sinonimie perfectă indiscutabilă, Varlaam a încercat o delimitare semantică evidentă a termenilor perechii: „Era smearin și *sărac* și *mișel* [s.n.]. *Sărac*, că din Dumnezeu fu om, din părat slugă, din bogat *sărac*. *Mișel*, că nici de o dzi n-avea hrană și bucate”⁹. Se mai observă, cu destulă claritate, că sinonimia juxtapusă „perfectă” cedează tot mai mult locul, de-a lungul timpului, juxtapunerii de sinonime parțiale.

De obicei, termenii sinonimi juxtapuși din vechile traduceri bisericești sînt cuvinte cu sens abstract, la care deci și limitele semantice apar mai vagi, mai greu de delimitat; chiar substantivele, destul de numeroase, care alcătuiesc asemenea perechi sînt, în primul rînd, formații substantivate din adjective, sau nume de însușiri (ex. *mișel-measer*, *greșit-păcătos*, *dreptate-giudeț*, *miloste-mesereare*, *trufă-mărie*, *bătrînețe-mătorie* etc.), avînd deci, în general, tot un caracter abstract.

Constatăm, în sfîrșit, că, în marea majoritate a cazurilor, termenii sinonimi juxtapuși sînt legați între ei prin conjuncția coordonatoare „și” (*mișel și measeru-s*, PSALT. 176; *dereptate și giudețu*, ib. 183; *veștezeazăte și usucă-se*, ib. 188; *eftin și miluitoriu*, ib. 239; *răspunse... și dzise*, COD. VOR. 6; *mărturiseazăte și grădiazăte*, ib. 20; *trufa și măriia și preaîndlțarea*, CORESI, EV. 12; *să slăvim și să mărim*, id. ib. 19; *mult și mare folos*, id. ib. 409; *îmblă și mărg*, VARLAAM, C. 4; *pre obrazul și pre chipul*, id. ib. 4; *blagocestiv și iubitoriu de beserică*, id. ib. 5; *sărăcia și... mișel-tatea*, DOSOFTEI, V. S. ianuarie 15^v; *mîndrul și sămățul*, id. PS. 35 etc., etc.), rareori prin virgulă (*spuse, grăi*, COD. VOR. 44; *nu zise, nici grăi*, CORESI, ap. DHLR II, 36; *unde-s mîndrii, unde-s cărtularii, unde-s înțelepții*, CORESI, L. 285) sau prin construcții genitivale și gerunziale (*patul stratului mieu*, ap. DHLR II, 361; *spuse lui, zicînd*, N. TEST.

⁷ Pentru explicarea abrevierilor izvoarelor folosite, cf. lista bibliografică de la sfîrșitul articolului de față.

⁸ Se observă, de altfel, în aceste texte, că un număr relativ mic de perechi sinonimice, au o mare frecvență, căpătînd valoarea unor adevărate construcții fixe.

⁹ V. și Liviu Onu, în culegerea *De la Varlaam la Sadoveanu*, p. 48.

(1648), 26); uneori cuvîntul este dublat de o perifrază sinonimică (*amuŭii ŝi nu deŝchiŝ rostul mieu*, PSALT. 74).

Dacă existența fenomenului a fost, după cum am arătat, semnalată în vechile traduceri bisericești de unii cercetători, în schimb, cauzele apariției lui n-au format obiectul nici unei cercetări speciale. După Ovid Densusianu, singurul care și-a pus, dar numai în treacăt¹⁰, problema cauzelor juxtapunerii sinonimice, ea s-ar explica, *în majoritatea cazurilor*, prin originalele care au stat la baza traducerilor românești, originale în care s-ar găsi asemenea perechi sinonimice, și care au fost transpuse ca atare și în limba noastră. Densusianu dă chiar cîteva exemple de juxtapuneri sinonimice reproduse după originalul slav sau maghiar¹¹. Cît despre juxtapunerile din traduceri, care nu reprezintă reproducerea originalelor, O. Densusianu nu ne oferă nici o explicație.

Încercînd să verificăm, pe baza unor confruntări mai bogate¹², concluzia formulată de Densusianu pentru vechile traduceri bisericești, am comparat, la rîndul nostru, cîteva traduceri ale lui Coresi cu originalele lor slave. Rezultatele confruntării confirmă, în mare parte, părerea lui: ele ne arată că juxtapunerile sinonimice explicabile prin traducerea fidelă a originalului sînt mai numeroase în raport cu acelea care nu se explică prin original. Iată, în acest sens, cîteva exemple semnificative culese din *Psaltirea slavo-română*, din 1577, a lui Coresi:

Textul slav

ВЪЗРАДѢТСА ІУКОВЪ И ВЪЗВѢАНТСА
ІІАКЪ (*Se bucură Iacov și se veselește*
Izrail)

НѢСѢТЬ РѢЧИ НН СЛОВЕСА НУ ЖЕ НЕС-
ЛЫШѢТСА ГЛАСННХЪ (*Nu sînt cuvinte,*
nici slove căroia să nu li să auză
glasul)

ЖЕЗЛЪ ТВОИ И ПЛАНЦА ТВОА (*Toiagul*
tău și bățul tău)

ПОМѢНИШЬ ДРОТЫ ТВОЖЕИ, И МИЛОСТИ
ТВОЕЖ (*Pomenește sulita(?!) ta,*
Doamne, și milostea ta)

СЛАВОЖ И ЧЪСТИИЖ (*Cu slavă și cinste*)
ВЪЗВЕСЕЛАСА И ВЪЗРАДѢЖСА О ТѢБЕ
(*Mă înveselesc și mă bucur de tine*)

ОДѢЖДѢТЬ НА ГРѢШНИКЫ СѢТИ, ИГНЬ
И ЖОУПЕЛЪ (*Plouă asupra păcăto-*
șilor mreje, foc și văpaie)

Textul românesc

(ed. B. P. Hasdeu, 1881)

Bucură-se Iacov și veselește-se
Izrail (29)

Nu-s cuvinte, nece ziceri ce să nu
se auză glasul lor (44)

Toiagul tău și fuștele tău (56)

Pomenește meserearea ta, Doamne,
și milostea ta (59)

Cu slavă și cu cinste (16)
Veselescu-mă și mă bucur de tine
(18)

Ploao spre păcătoși mreaje, foc
și văpaie (25)

¹⁰ Și exclusiv în traducerile din veacul al XVI-lea.

¹¹ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, 360.

¹² Densusianu s-a limitat la numai două exemple rezultate din confruntarea traducerii cu originalul.

принесть вън славу и чысто (Aduceți Domnului slavă și cinste)

рѣкъ исповѣмъ намъ безаконіе мое
вън (spusei: voi mărturisi asupra
mea fărădelegea mea Domnului)

Aduceți Domnului slavă și cinste
(68)

Zis, să spui spre mine fără leagea
Domnului (77)

Totuși, cauza apariției fenomenului în vechile traduceri bisericești nu trebuie căutată numai în transpunerea exactă a originalului, ci și în lipsa de fidelitate față de original. În orice caz, un important factor care explică frecvența juxtapunerii sinonimice în aceste traduceri îl constituie deficiențele din cultura vechilor traducători, care — desigur și din pricina sărăciei lexicului limbii române — tălmăceau prin termeni sinonimi sau chiar printr-un singur cuvânt românesc termeni cu sensuri diferite ai originalului. Vorbind despre scăderile de transpunere lingvistică ale textelor rotacizante, I. A. Candrea semnală, de exemplu, că vechiul cuvânt românesc *a (se) pleca* „traduce din originalul care a servit de bază Psaltirii scheiane nu mai puțin de douăsprezece cuvinte slavone”¹³ diferite, unele diferite și ca sens.

De altfel, pentru părerea că în primele traduceri bisericești fenomenul se datorește în mare măsură insuficiențelor lingvistice interne pledează și faptul, deja semnalat mai sus, că juxtapunerea sinonimică descrește evident de-a lungul timpului, adică pe măsură ce lexicul limbii române se îmbogățește, experiența traducătorilor crește etc., iar juxtapunerile care persistă în traduceri bisericești de mai târziu reproduc într-adevăr, aproape fără excepție, situația din original.

La rîndul lor, seriile sinonimice juxtapuse din originalul străin se explică prin una dintre caracteristicile pregnante ale stilului bisericesc, aceea de *insistență prin repetare*. Se știe că tipicul bisericesc obligă la repetarea (îndoită sau întreită) a unor rugăciuni, părți de rugăciune, formule sau cuvinte (vezi „*Slavă ție, Dumnezeu nostru, slavă ție*” sau „*Sfînt, sfînt, sfînt ești, Dumnezeule*”¹⁴); adesea repetarea se face prin sinonimie (parțială sau totală), după cum o demonstrează exemple culese din texte bisericești contemporane care reproduc fidel originalul: „Și acum și *pururea și în vecii vecilor*”¹⁵ (4); „*Miluieste-mă, Dumnezeule, după mare mila ta și după mulțimea îndurărilor tale*” (11); „*Auzului meu vei da bucurie și veselie*” (12); „*Păzitorul și ocrotitorul sufletului*” (14); „*Ascult din tot sufletul și din toată inima*” (19); „*Dumnezeule a toată milostivirea și îndurarea*” (19); „*Nemăsuratei și negrăditei tale milostiviri*” (20). Acest tip de juxtapunere este, după cum ușor se poate constata, identic cu acela semnalat în vechile traduceri religioase.

Frecvența fenomenului în vechile traduceri bisericești se datorește, după părerea noastră, și stării generale a limbii române din epocă, încă inapă pentru exprimarea nuanțelor și a unor subtilități. Pentru a asigura înțelegerea textului scris, scriitorii de limbă românească recurgeau, destul de frecvent, la reluarea unui grup de cuvinte, a unui cuvânt sau la dubletul sinonimic. Acest „procedeu al insistenței”, cum îl numește Al. Rosetti¹⁶,

¹³ I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană* ... cit., p. XI.

¹⁴ *Carte de rugăciuni*, f. 1., [1941], p. 3 și 7.

¹⁵ Idem, *ibid*. Toate exemplele următoare sînt luate din același text.

¹⁶ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, București, 1946, p. 249.

deoarece se regăsește în texte vechi netraduse, laice, ori la persoane fără cultură deosebită, trebuie să fie, în unele cazuri, un fenomen intern și în traduceri bisericești (vezi exemple din documente originale vechi, ca : „Voivodul nostru iaste sănătos și acmo vine la scaunu, peste trei-patru dzile *veni-va la scaunul dumisale*”, a. 1604—1618, ap. ROSETTI, I.L.R. VI, 249 ; „Că de l-a place vreo marhă, ei guă și o au, de le place”, începutul sec. al XVII-lea, ap. id. ib. ; „Lăcuindu cu nusul, vădzu că e *amăgită și înșelată* de el”, *Mărturie* din 1593, ap. ROSETTI-CAZACU, I.L.R. I, 62 ; „Iară *lăudându-se și hvălindu-se* ca și în Țara Muntenească”, aceeași mărturie, ap. id. ib.).

Așadar, juxtapunerea sinonimică din vechile traduceri bisericești are cauze multiple : ea se explică, pe de-o parte, prin original și adesea, implicit, prin acea caracteristică a stilului bisericesc numită de noi „insistență prin repetare” ; pe de alta, prin carențele lingvistice ale traducătorilor, care nu izbutesc întotdeauna să găsească corespondentele exacte pentru fiecare cuvânt al originalului și de aceea reduc frecvent la sinonimie termeni diferiți din prototip ; în sfârșit, prin starea generală a limbii epocii.

Explicațiile schițate mai sus s-au referit, după cum am precizat, exclusiv la vechile traduceri bisericești. Dar fenomenul juxtapunerii sinonimice nu se limitează numai la aceste scrieri : el apare, deși în mai mică măsură, în traduceri laice, în texte bisericești și laice originale, pînă în veacul al XIX-lea și chiar în veacul al XX-lea, și e relativ frecvent în creația populară. Este aproape de la sine înțeles că, în textele religioase netraduse, în cele laice culte, precum și în cele populare, cauzele fenomenului discutat nu pot fi întru totul identice cu acelea invocate pentru traduceri bisericești, și că, chiar cauzele comune sînt altfel ierarhizate din punct de vedere al importanței lor, influențele externe avînd, în general, în cazul textelor românești originale, un rol foarte mic sau chiar nul în apariția juxtapunerii.

Această situație ne obligă să extindem cercetarea noastră la textele românești originale, pentru a stabili, pe cît posibil în mod diferențiat, cauzele fenomenului în raport cu diversele tipuri de texte.

Exceptînd traduceri bisericești, am împărțit textele în care se înregistrează juxtapunerea sinonimică în patru categorii :

- a) texte religioase originale ;
- b) texte laice traduse ;
- c) texte laice originale (ori prelucrări) culte ;
- d) texte populare.

Din prima categorie amintită fac parte, în primul rînd, prefețele originale incluse de traducătorii români în traduceri bisericești. Subliniem că și în acestea, fenomenul juxtapunerii sinonimice apare relativ frecvent ¹⁷, ceea ce ar putea constitui încă un argument în sprijinul importanței cauzelor interne în explicarea fenomenului. Iată, spre exemplu, un

¹⁷ Și e cu atît mai frecvent cu cît scriitorul aparține unei epoci mai vechi.

scurt și foarte semnificativ fragment din prefața lui Coresi¹⁸ la *Cazania* a II-a (*Cartea cu învățătură*) din 1581 :

„C-am fost cugetat și aceasta, ca să fie mai *lesne* și mai *ușor* a ceti și a înțelege pentru oamenii ceaia proștii... Derept aceia și noi, *greșiții* și *nedestoinicii*... carii ne-am trudit acicea, noi *ne rugăm* și *ne milcuim* fiecăroa carei veți ceti acicea... și unde veți afla ceva *neisprăvit bine* sau *greșit*... să dereptați, să nu blăstemați. Că *ne-amu nevoit ș-am trudit*... C-am avut și noi minte *nedestulă* și *întunecată*...” (Coresi, EV. 6).

Două cauze principale, convergente, explică, după părerea noastră, apariția juxtapunerii sinonimice în asemenea tipuri de texte : pe de-o parte, constatăm că prefețele traducătorilor se află sub puternica influență a limbii traducerilor bisericești, de unde au preluat și procedeul discutat, devenit de pe acuma un adevărat procedeu stilistic ; pe de altă parte, stadiul de dezvoltare a limbii române din veacul al XVI-lea și de mai târziu, în care, independent de traducerile bisericești, se folosea explicația insistență, prin repetarea ideilor, adesea prin asocierea sinonimelor, justifică, în mare măsură, existența și frecvența fenomenului în textele originale ale traducătorilor și scriitorilor bisericești vechi. Deoarece fenomenul se menține și în scrierile bisericești originale din secolele următoare¹⁹, când limba română literară înregistrează mari progrese, dispensându-se, în general, de „procedeul insistenței”, ni se pare că cea mai importantă cauză a fenomenului în tipul de texte amintit este legată de prestigiul limbii traducerilor bisericești.

Și în textele laice traduse, prelucrate sau originale, juxtapunerea sinonimică are cauze exclusiv interne. Ea reprezintă mai întâi, îndeosebi în scrierile laice vechi, o extindere a fenomenului corespunzător din textele bisericești. Este binecunoscut și unanim acceptat faptul că scrierile religioase au avut „o însemnătate deosebită în procesul de dezvoltare a limbii române literare”²⁰, că, de pildă, în opera unui Grigore Ureche „sînt pasaje... inspirate direct din limba cărților religioase”²¹, că „limba lui Miron Costin... are la bază limba cărților bisericești”²², că același model a stat la îndemîna lui Radu Grecianu²³, că însuși Neculce folosește lungi pasaje din textele bisericești²⁴ etc. Așa se explică, deci, în mare măsură, existența juxtapunerii sinonimice la mai toți cronicarii români : la Ureche („*prădînd și jăcuînd*”, ap. ROSETTI-CAZACU, I.L.R. I, 222 ; „*i-au spart și i-au răsipit*”, id. ib.), Miron Costin („*mulțime și desime* de oameni”, id. ib. 239 ; „au fost cîndva această țară în... *bișug* și *plină*

¹⁸ După unele păreri, și a preoților Iane și Mihai, de la biserica Scheilor din Brașov, cf. Al. Piru, *Literatură română veche*, ediția a II-a, [București], 1962, p. 64.

¹⁹ Iată, spre exemplu, cîteva fragmente din alocuția ținută de Antim Ivireanul, în 1703, cu prilejul înscăunării sale ca mitropolit : „*M-au rînduit și pre mine Dumnezeu și m-au pus*” ; „*Dreaptă credință, care o păziți curată și nespurcată*” ; „*Împresurați de atîtea nevoi și scribte*” ; „*N-au socotit prostia și neștiința mea*” ; „*Spurcăciunile și fărădelegile mele*” ; „*Să vă fiu păstoriu, pîrinte sufletească*” ; „*Priveghez cu osîrdie și făr de lene*” (Al. Piru, *Literatură română veche*, p. 293—294).

²⁰ Al. Rosetti și B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, cit., p. 188.

²¹ Idem, *ibid.*, 228.

²² Idem, *ibid.*, 243.

²³ *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 574.

²⁴ *Ibid.*, p. 674.

de *avuție*", ap. PIRU, L.R.V. 152), Ion Neculce („un boier . . . prè în-
vățai și cărturar", ap. ROSETTI-CAZACU, I.L.R. I, 267; cu *mărire* și
fală", id. ib. 271), ca și la Dimitrie Cantemir („Nici din fire vreun dar,
nici din pedeapsă și din învățătură vreo vrednicie nu are", CANTEMIR,
IST. 93; „tare probozit și măscărit văzîndu-se", id. ib. 318; „nenumărată
milă și *miloserdie*", id. HR. 112). Pregnanța fenomenului în vechile texte
istorice românești și, în general, în textele vechi, nu a scăpat lui Mihail
Sadoveanu, care îl folosește, ca element pentru redarea culorii locale, în
romanele sale istorice (vezi, de exemplu: „Struni friul și privi cu *fală*
și *mîndrie*", SADOVEANU, O. V, 591, sau „Pridvoarele bisericilor erau
înțesate de *mișei* și *calici*", id. ib. XII, 106).

Comparînd, pe de altă parte, textele unor traduceri laice²⁵ cu iz-
voarele lor, am constatat că, aproape fără excepție, juxtapunerile sino-
nimice din versiunea românească²⁶ nu se regăsesc în original, fiind deci
fenomene interne care, mai ales în traduceri laice mai vechi, își datoresc
în bună parte existența tot influenței limbii textelor bisericești. Se poate
demonstra, de altfel, că unele construcții sinonimice juxtapuse frecvente
în cele mai vechi traduceri religioase au fost preluate ca atare în textele
laice ulterioare²⁷.

În textele laice mai vechi, la apariția fenomenului va fi contribuit,
desigur, și starea generală a limbii române literare din epocă, despre care
am vorbit în altă parte a articolului de față. Credem însă că numeroase
juxtapuneri sinonimice din aceste texte trebuie explicate prin influența
exercitată asupra autorilor lor de limba populară.

Independent de textele culte (bisericești ori laice), și conservînd
probabil în parte aspectele unor stadii vechi ale limbii române, literatura
populară se caracterizează printr-o evidentă insistență semantică²⁸.
Această insistență se manifestă, pe de-o parte, și mai ales în poezie, prin
repetarea (întocmai sau parțial schimbată), în același context, a unor
cuvinte și construcții („Și mă lasă *să-mi petrec*, *Să-mi petrec* cu cin-mi-i
drag", JARNÍK-BÎRSEANU, D. 13; „Sfîntul *soare*, dacă-i *soare*", id.
ib. 15; „Hei, *dragoste*, *dragoste*", id. ib. 15; „*Floriceică*, *floricea*, *Mîndră*,
mîndruleana mea", id. ib. 23; „*Badea mere*, *badea vine*", id. ib. 53; „Să te
duci în grajd — *zice* — și să iei — *zice* — un blid cu ovăz — *zice* — să te
duci la toți caii — *zice*. Și — *zice* — care . . .", id. ib. 229), iar pe de alta,
prin alăturarea de sinonime, constituind tipul de juxtapunere obișnuit,
urmărit și mai sus în articolul de față („Copilul era . . . foarte *ager* și

²⁵ Îndeosebi textele Pravilelor lui Vasile Lupu — din 1646 — și Matei Eșarab — 1652 —
după ediția lui S. G. Longinescu, București, 1912.

²⁶ Tipurile cele mai frecvente sînt: cuvinte de *ocară* și de *sudalră*, *suduiesc* și *ccărăsc*,
greșeală și *vină*.

²⁷ „Se adaoe oarece *pușintel*", din CORESI, EV. 346, prezintă și la Varlaam („Oarece
pușintel se ascuse", VARLAAM, C. 65), apare apoi la PRAV. 56 („Oarece *pușin* folos"), într-un
text laic din 1743 („acest nume este *pușin* carce mai de gios", GCR II, 35/4), la ȚICHINDEAL,
F. („*pușin* oarece le va rămînea", p. 5/9) și la GORJAN, H. I („împărat, a cărui împărăție
era *pușin* oarece departe", p. 103/28). Vezi, de asemenea, „Pre cliți *mișei* au miluit și *săraci*"
(text istoric de pe la 1700, MAG. IST. IV, 241), „*Mîndria* și *trușia* ta" (MARCOVICI, D.
11/15), „un om . . . *crud* și *fără milă*" (DRĂGHICI, D. 66/8) sau „Năzui în *veci* și-n *pururea*
la judecată" (CREANGĂ, O. p. 162), care reiau cunoscute perechi sinonimice introduse prin
scrierile bisericești.

²⁸ „Stereotipia", „șablonul" lingvistic manifestat prin repetare a fost remarcat și de
G. Călinescu (v. *Istoria literaturii române*, vol. I, cit., p. 228 și 229).

istef”, SBIERA, P. 115 ; „*O frumuseață și o mîndreață ca aceea*”, id. ib. 157 ; „*Apele curgătoare și mergătoare*”, MARIAN, V. 180 ; „*Să-mi serie dragostele, Frumusețele și mîndrețele !*”, id. ib. 106 ; „*Nu m-oi văicăra și m-oi mișela*”, ȘEZ. II, 88 ; „*Omule, nu te mai văicăra și nu te mai mișela*”, CANDREA, F. 359 ; „*Povești mîndre și frumoase*”, ȘEZ. XII, 102 ; „*M-am miluit și m-am rugat Dă chiabur și dă bogat*”, GRAIUL, I, 177 ; „*Si pun pi băuti . . . să mai triaci din năduhurli și nacazurli omului*”, ib. 491 ; „*N-a aflat nici un singur mijloc sau leac prin care i-ar fi putut îmbuna sau mulcomi*”, PAMFILE, S. V. 110 etc. etc.). Influența juxtapunerii sinonimice populare asupra scriitorilor laici culți e cu atît mai puternică cu cît aceștia aparțin unor epoci mai tîrzii și cu cît sînt mai apropiați, în general, prin tematică, mijloace de expresie etc. de limba populară. Faptul că multe tipuri de juxtapuneri sinonimice înregistrate în producțiile folclorice se regăsesc în scrierile beletristice culte, pledează, măcar în unele cazuri, pentru filiația populară a fenomenului în textele culte. Să reproducem, în sprijinul părerii noastre, doar cîteva contexte : „*Curți împărătești foarte mîndre și frumoase*” (FL. D. 49^v/13) ; „*Păcat de așa frumusețe și mîndrețe de femeie*” (CARAGIALE, O. I, 38) ; „*Îi gonea mulcomiș și pe furiș*” (ȘINCAI, HR. I, 52/7 ; construcția o întîlnim în culegerea de balade populare CORCEA, B. 32 : „*Sub fereastră se trăgea, Cam pe furiș, Cam mulcomiș*”). În același sens pledează și unele juxtapuneri sinonimice folosite de Alecsandri în poeziile compuse în stil popular („*Cine-o vede, o zărește, Ca o stea care lucește Și-n văzduh se mistuiește*”, ALECSANDRI, P. I, 29). Fenomenul se întîlnește la numeroși alți scriitori laici culți. Fără a mai lărgi lista citatelor, vrem numai să subliniem faptul că cele două influențe — a limbii populare și a scrierilor bisericesti — exercitate asupra textelor laice culte, în ceea ce privește juxtapunerea sinonimică, se împletesc foarte diferit de la o epocă la alta, de la un scriitor la altul, ponderea lor variind mereu ; de aceea, deși constituie cauze sigure ale fenomenului în scrisul laic, ele sînt greu de delimitat categoric una de cealaltă.

În încheiere, subliniem constatările care ni se par mai importante asupra juxtapunerii sinonimice din limba română :

a) Fenomenul nu se limitează, așa cum s-a crezut, numai la vechile traduceri religioase ; deși diacronic în descreștere, el se întîlnește în numeroase alte tipuri de texte, prin excelență beletristice, pînă în zilele noastre.

b) Cauzele fenomenului sînt multiple și diferă de la unele tipuri de texte la altele și de la o epocă la alta. În traducерile bisericesti, juxtapunerea sinonimică are în primul rînd cauze externe (reproducerea originalelor), în al doilea, ea se datorește limitelor unor traducători neexperimentați precum și insuficiențelor limbii române din epocile vechi ale scrisului național. În operele bisericesti originale, fenomenul se explică mai ales prin prestigiul exercitat asupra autorilor de traducерile bisericesti anterioare. Juxtapunerea sinonimică a apărut în textele laice, pe de o parte datorită prestigiului limbii scrierilor bisericesti, pe de alta datorită influenței limbii populare, tot mai puternică, pe măsură ce înaintăm în timp, în dauna influenței limbii scrierilor bisericesti. În sfîrșit, în limba populară avem a face cu un fenomen intern independent de acela existent în textele culte și, probabil, foarte vechi.

c) Contrar părerii curente (care s-a limitat, e drept, exclusiv la traducerile bisericești), juxtapunerea sinonimică ni se pare a fi prin excelență un fenomen stilistic, și nu unul tautologic. Exceptând perioada începuturilor scrisului românesc — când multe asocieri sinonimice se explică prin sărăcia lexicului, prin greutatea de a găsi corespondente exacte pentru fiecare termen al originalului etc. — fenomenul a fost apoi folosit conștient, ca procedeu de precizare insistentă.

d) Pentru valoarea stilistică a fenomenului pledează și faptul că, de-a lungul timpului, juxtapunerea de sinonime „perfecte” cedează tot mai mult locul juxtapunerii de sinonime parțiale, care se completează reciproc, precum și faptul că el apare mai ales la numele de însușiri, de calificative, de abstracte, între care limitele semantice exacte sînt mai greu de stabilit.

e) Valoarea stilistică a juxtapunerii sinonimice din limba română nu trebuie totuși absolutizată și ni se pare necesar ca ea să fie delimitată, pe cît posibil, de tautologiile certe, din păcate destul de numeroase și în scrisul românesc contemporan. Se observă, de exemplu, mai ales în domeniul criticii literare și al publicisticii, un surplus evident de exprimare, o aglomerare lexicală nejustificată și nu rareori pleonastică²⁹. Acest aspect, care trebuie să intereseze pe aceia care se preocupă de cultivarea limbii române literare, depășește însă limitele articolului de față.

EXPLICAREA ABREVIERILOR FOLOSITE :

- ALECSANDRI, P. I—III = Vasile Alecsandri, *Opere complete. Poesii*. Volumul I: *Doine și lăcrămioare*; volumul II: *Mărgăritărele*; volumul III: *Pasteluri și legende*, București, 1875.
- ANTIM, P. = Antim Ivireanu, *Predice*, făcute pe la praznice mari de..., 1709—1716. Publicate după manuscrisul de la 1781... de I. Bianu, București, 1886.
- BIBLIA (1688) = *Biblia, adevăd dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toale*, care s-au tălmăcit după limba elinească... Tipăritu-s-au în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la anul 1688.
- CANDREA, F. = I. Aurel Candrea, *Folklorul medical român comparat*, București, 1944.
- CANTEMIR, HR. = Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat de Gr. C. Tocilescu, București, 1901.
- CANTEMIR, IST. = *Operele principelui Demetriu Cantemir*. Tom. VI: *Istoria ieroglifică*, București, 1883.
- CARAGIALE, O. I—VII COD. VOR. = I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I—VII, București, 1930—1942.
- CORCEA, B. = Ion al lui G. Sbiera, *Codicele voronețean*, cu un vocabulariu și studiu asupra lui, de..., Cernăuți, 1885.
- CORESI, EV. = Avram Corcea, *Balade populare*, culese de..., Caransebeș, 1889.
- CORESI, L. = Diaconul Coresi, *Carte de învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, București, 1914.
- CORESI, PS. = Diaconul Coresi, *Lucrul Apostolesc. Apostolul*, București, 1930.
- CREANGĂ, O. = Diaconul Coresi, *Psaltirea*, ediția B. P. Hasdeu, vol. I, București, 1881.
- DHLR II = Ion Creangă, *Opere*, ediție critică cu note, variante și glosar de G. T. Kirileanu, București, 1939.
- = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961.

²⁹ Pentru exemple, cf. N. Mihăescu, *Limba noastră*, [București] 1963, p. 20.

- DOSOFTEI, PS. = Mitropolitul Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de prof. I. Bianu, București, 1887.
- DOSOFTEI, V. S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682.
- DRĂGHICI, D. = V. Drăghici, *Doctorul și iconomul casnic sau Rețeti pentru tot soiul de boali omenești*, Iași, 1858.
- FL. D. = *Floarea darurilor* (Manuscris din 1680), Biblioteca Academiei, secția manuscrise, cota 1436.
- GCR I—II = M. Gaster, *Chrestomație română*, vol. I—II, Leipzig—București, 1891.
- GORJAN, H. I—IV = I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologicești arabești...*, vol. I—IV, [București], tom. I și II: 1835; tom. III: 1837; tom. IV: 1838.
- GRAIUL, I = „Graiul nostru”. Texte din toate părțile locuite de români, publicate de I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranția, vol. I, București, 1906.
- JARNÎK-BÎRSEANU, D. = Dr. Urban Jarník și Andrei Birseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, date la iveală de..., București, 1885.
- MAG. IST. I—V = „Magazin istoric pentru Dacia”, subl. redacția lui A. Treb. Laurian și Nicolae. Bălcescu, tom. I—V, București, 1845—1847.
- MARCOVICI, D. = Paharnicu Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, București, 1839.
- MARIAN, V. = S. Fl. Marian, *Vrâji, farmece și desfaceri*, adunate de..., București, 1893.
- N. TEST. (1648) = *Noul Testament sau împăcarea au leagea noao...*, Bălgrad, 1648.
- PAMFILE, S. V. = Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*. Studiu etnografic, București, 1910.
- PIRU, L. R. V. = Al. Piru, *Literatura română veche*, ediția a II-a, [București], 1962.
- PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, București, 1912.
- PSALT. = I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I—II, București ș.a., 1916.
- ROSETTI, I. L. R. VI = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, București, 1946.
- ROSETTI-CAZACU, I. L. R. I = Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1961.
- SADOVEANU, O. I—XVIII = Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. I—XVIII, București, 1954—1959.
- SBIERA, P. = Ion G. Sbiera, *Povești populare românești*, din popor luate și poporului date, de..., Cernăuți, 1886.
- ȘEZ. I ș.u. = Șezătoarea”, revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, anul I (1892) ș.u.
- ȘINCAI, HR. I—III = Georgie Șincai din Șinca, *Hronica românilor și a mai multor neamuri...*, tom. I—III, Iași, 1853—1854.
- ȚICHINDEAL, F. = Dimitrie Țichindeal, *Filosoficești și politicești prin fabule moralenice învățături*, Buda, 1814.
- VARLAAM, C. = Mitropolitul Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943.
- VARLAAM-SADOVEANU = *De la Varlaam la Sadoveanu*. Studii despre limba și stilul scriitorilor, [București], [1958].

NUME TOPICE DIN SATELE CĂPTĂLAN ȘI NOȘLAC (raionul Aiud, reg. Cluj)

DE

O. VINTELER

Lucrările de toponimie din țara noastră au tradiții vechi, reușind până în prezent să scoată în relief și să cerceteze aproape toate numele topice mai importante de pe teritoriul Republicii Socialiste România.

Nu același lucru se poate spune despre celelalte nume topice, despre așa-zisa mica toponimie. Un studiu mai riguros al microtoponimiei, asemenea celui numelor topice mai importante, va duce cu siguranță la descoperirea multor cuvinte vechi, care nu se mai păstrează în limba contemporană, la precizarea multor date istorice, la descrierea istorică a satelor în general, și, poate ajuta la noi descoperiri arheologice de importanță națională.

Meleagurile unde se află satele Căptălan și Noșlac sînt populate din timpuri străvechi, ca de altfel toată Valea Mureșului. Despre existența unor urme și așezări vechi în satul Noșlac amintește pentru prima dată C. Daicoviciu¹. Săpăturile efectuate în ultimii ani în Noșlac au scos la iveală o serie de obiecte care dovedesc că aceste locuri au fost cîndva populate de slavi și de avari. Mircea Rusu amintește că în aceste locuri „un interes deosebit prezintă însă așezările și cimitirele prefeudale care indică pe acest teritoriu restrîns o continuitate de viață uimitoare care se eșalonează de-a lungul sec. IV—XII e.n.”².

Săpăturile efectuate în 1966 au scos la iveală urme de cultură dacică.

Cercetările ce vor avea loc în anii următori atît în Noșlac, cît și în Căptălan vor scoate la iveală noi date despre istoria acestor sate și, totodată, despre această parte a Văii Mureșului.

¹ C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien* (Funde und Einzeluntersuchungen), în „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, București, 1941, p. 318.

² Mircea Rusu, *Cimitirul prefeudal de la Noșlac*, în „Probleme de muzeografie”, Cluj, p. 33.

În ce privește compoziția națională, situația este următoarea : în Căptălan în 1850 erau 421 români, 20 unguri și 8 țigani. În Noșlac în acel timp erau 511 români, 206 unguri și 26 țigani.

În cele ce urmează vom enumera, în ordinea alfabetică, numele topice din satele Căptălan și Noșlac, însoțite de explicațiile necesare.

Ascăfăi, La Ascăfăi (C)⁸ — teren cu salcimi. Numele provine de la apelativul românesc dialectal *ascăfău* < magh. *akácsa*. După *Ascăfăi* — terenul din apropierea locului *Ascăfăi*. Într-*Ascăfăi* — drum și cărare care trece prin *Ascăfăi*.

Baltă (C) — Denumirea unei mici părți a satului Căptălan. Cîndva exista o baltă mare la marginea Mureșului. Una din străzile acestui mic cartier se numește *Ulița de la baltă*. Pe *Baltă, În Baltă* (N) — uliță în Noșlac și un loc mlăștinos în apropierea acestei ulițe. Această uliță se mai numește și *Ulița țăganilor*, pentru că acolo locuiau în trecut numai țigani. *Balta Dojoaii* — loc arabil și pășune. Numele provine de la numele propriu Dosa, numele proprietarului, atestat încă în anul 1716.

Berc — numele provine de la apelativul românesc *berc* < magh. *berek*. În aproape toate dicționarele cuvîntul „berc” este atestat ca regionalism cu sensul : „dumbravă, pădurice, buccag”. În graiul satelor Căptălan și Noșlac *berc* are același sens ca și în maghiară, adică „pădurice”, care se află pe marginea riurilor și are o compoziție deosebită de cea a pădurilor obișnuite. În *berc* cresc de obicei sălcii, plopi, arini și salcîmi. În trecut au fost mai multe *bercuri*. În prezent au rămas următoarele :

Bercul Căptălanului sau *Bercul din Rît* (C) — 1602 „A Káptalani Berken” = Bercul Căptălanului, 1716 „A Berk elött” = în fața bercului. *Bercul lui Nesia* (C) — după numele proprietarului (Onisie). Acest *berc* mai poartă și numele de *Bercu de peste Apă*. Cu cîțiva ani în urmă acest *berc* a fost defrișat. *Bercul de peste Apă* este atestat la începutul sec. XIX atît în Căptălan, cît și în Noșlac. *Bercul de pe Prund* (C), defrișat în ultimii ani. Atestat în 1848 „A Porondi berek” = Bercul Prundului, 1870 „Porond (berek)”. *Bercul de Jos* sau *Bercul Mare* (N) — ultima formă este atestată în 1717 „A nagy berek elött” = În fața Bercului Mare și în 1819 „A Nagy Berk” = Bercul Mare. *Bercul Mic* (N) — atestat în 1716 „A Kis berek elött” = În fața Bercului Mic.

Boholț (N) — versant la poalele unui alt deal mai înalt. În Dacoromania⁹ am întîlnit următoarea explicație asupra originii numelui *Boholț* : *Boholț* < germ. *Bôh* „Buche” + *holt* „Holz” și magh. *Boholcz* < *Boh* + *and. holz*, *Bucholz*. De fapt rom. *Boholț* este din săsescul *Bôh-holtz*, pentru că în germ. există forma *Buchenholtz*, care înseamnă lemn de fag sau făget.

Bostăniști, Bostăniște (C) — loc unde în trecut se cultivau bostani. Acest loc este atestat în 1845 „La Bosztenystyi”, dar ca loc cu pădure.

⁸ În continuare vom folosi prescurtările C = Căptălan și N = Noșlac. Pentru problemele istorice ale acestei părți a lucrării am folosit manuscrisul prof. Szabó T. A., *Colecția toponimică istorică din Transilvania*, căruia îi aducem mulțumiri.

⁹ *Raport anual*, în „Dacoromania”, V, Cluj, 1927, p. 1556.

Tot ca „loc cu pădure” este atestat locul „Gyeaszupra Bosztenystji”, la începutul sec. XIX.

Butură, (C, N) — numele a două fântini.

La Butură (C, N) — teritoriul din apropierea Buturii. DLRM dă pentru *butură* trei sensuri: 1. butuc, buturugă, 2. ciot, 3. trunchi scorburos. Din *but(uc)* + suf. *-ură*. În graiul satelor Căptălan și Noșlac nu se întrebuințează cuvântul „butură” cu sensurile amintite mai sus, ci doar ca denumiri a două fântini. Aceste fântini s-au format de la sine în scorburile unor sălcii bătrâne. Cu toate că în prezent fântinile au fost amenajate cu scînduri și cu pietre, denumirea fântinilor nu s-a schimbat. Deci apelativul de *butură* a trecut de la scorbură la fântină, izvor.

Existența denumirilor la fântinile amintite este o dovadă că în graiul satelor Căptălan și Noșlac a existat apelativul *butură* cu sensul de „scorbura”.

Calea Hirîii sau *Drumul Hirîii* (N) — Drumul care duce spre satul Heria, prin locul numit *Sumughi*.

Calea Sumughiului sau *Drumul Sumughiului* (N) — drumul care duce din Noșlac spre Sumughi. Acest drum este atestat în 1716, 1762, 1870 etc.

Cărare, *La Cărare* (C, N) — două cărări mai lungi peste un cîmp. *Cărarea de la Tintirimb* (C, N). *Cărarea de sup Cherendeu* (C, N). *Cărarea din Răzoare* (C) — transformată în ultimul timp în drum numit *Drumul Răzoarelor*.

Cărigă, *La Cărigă* (C) — o movilă rotundă. Numele *Cărigă* provine, de la apelativul românesc regional *cărigă* < magh. *karika* „inel, cerc, roată”. Cu același sens se întrebuințează și în graiul din Căptălan.

Cetate (N) — o movilă de formă trapezoidală aproape regulată. Săpăturile arheologice efectuate în ultimii ani în apropiere de Cetate au scos la iveală multe dovezi ale unei culturi dacice și romane. *Sup Cetate* (N) — teritoriul aflat la poalele Cetății.

Cherendeu (C, N) — un deal și totodată un țărm pe malul Mureșului. La Cherendeu, Mureșul face o curbă mare. *Cherendeu* < magh. *keringö*, substantiv format din forma veche a verbului *kereng-kering*, „vîrtej”, „curgere șerpuitoare, curgere cu ondulații”. În 1716 este atestat „A Kerengö” = țărmul Cherendeului. *Supt Cherendeu* (C, N) — locul de la poalele Cherendeului.

Chinchiș (C, N) — o movilă mijlocie. Locuitorii din Noșlac au pentru aceeași movilă o altă denumire, ei o numesc *Hclom* < magh. *halom*. *Chinchiș* < magh. *kincses* „loc cu comoară”. 1679 „Az kis Holom alatt a' Kentes labia vegiben” = Sub dealul mic la capătul piciorului Chencheș. 1819 A Kints-sbe (ba), 1836, 1855 „A Kinczsbe” = În Chincheș. În 1870 „Kincses-halom a rezorákcl” = Dealul Chinchișului cu răzoare.

Cib (C, N) — loc arabil și cu ceva pădure. Cibul aparține atît Căptălanului, cit și Noșlacului, din această cauză are și numele *Cibul Căptălanului* și *Cibul Noșlacului*. Aceste două Ciburi sînt despărțite de un drum numit *Între Ciburi*. Acest drum este amintit de două ori în 1749. „A Csibi uttyán belöl a fel menöben” = Pe deal în partea interioară a drumului din Cib, și „a Csibi uttyán belöl a barozdákán” = pe brazdele din partea de jos ale drumului Cib. Același drum este atestat la începutul

sec. al XIX-lea, „La kále Czibului”. *Coasta Cibului* (C, N) — o pantă în Cib.

La începutul sec. al XIX-lea se amintește ca loc cu pădure „La koszta Czibului” și „In koszta Czibului”. *Deasupra Cibului* (N) — un platou, amintit tot la începutul sec. al XIX-lea ca loc cu pădure : „Gyeaszupra Czibului”. *Hula Cibului* (C, N) — amintită în 1870 „Czibi hula” = *Hula Cibului*. *Pădurea Cibului* (C, N) — atestată în 1775 „... Czibi nevü ... erdője ...” = În locul Cib pădure. Numele *Cib* provine de la numele propriu magh. *Csibi*. În 1288 Czebi este atestat ca sat aparte¹⁰, dispărut probabil, în sec. al XIV-lea — al XV-lea.

Cioancă (C, N) — în graiul ambelor sate cuvântul *cioancă* are două sensuri : zăgaz de-a lungul Mureșului (pentru a abate apa la moară) și dig sau gat. Numele *Cioancă* provine de la apelativul românesc dialectal *cioancă* < magh. *csonka* „ciont, ciut”. Deci în limba maghiară nu există nici unul din sensurile existente în graiul satelor Căptălan și Noșlac. Capetele parilor sau ale pilonilor, cînd este vorba de o cioancă mai mare, seamănă cu niște cioturi.

Ciontoș (C) — o ieșitură de pămînt în dealul vii. *Ciontoș* < magh. *csontos* „osos”. Apelativul există numai cu sensul „ciong, ciut”.

Cînechiști (C) — un loc mic de pămînt, unde în trecut se semăna cînepa. În 1644 „Az Kender Hegj patakia” = Piriul din Dealul Cînpilor ; în 1774 „A’Vale Kinyipilor” ; în 1845 „La Kînepistye”.

Coaste (N) — o pantă întinsă, întrebuințată ca pășune și cu puțin loc arabil. Din cauză că acest teren are multe undulații și fiecare undulație este socotită o coastă, se întrebuințează la plural. Aproape fiecare groapă din undulațiile Coastelor are cîte un nume (vezi Grcapă). După destinație, Coastele se împart în două grupe mari : *Coastele Boilor* — pășunea unde pase sau pășteau boii și *Coastele Oilor* — pășunea destinată pentru pășutul oilor. *Coasta Călduroasă* (C) — o coastă plantată cu vie, cu panta înclinată spre sud-vest.

Cocozar (C) — un deal unde cresc mulți coacăzi. Deci numele provine de la apelativul *coacăz*. Menționez că în graiul satului Căptălan *coacăz* este denumirea arbustului *Viburnum lantanta*, cunoscut în alte părți sub numele de *dîrmoz*, iar în Căptălan *drumoz*, prin metateză.

Coliba lui Duñitru (C) — un loc unde, pînă în 1922, a locuit într-o colibă Hărăstășan Dumitru. *Coliba lui Luca* (C) — un loc lângă Cînechiști, unde a locuit într-o colibă Mărginean Luca.

Cordoș (C) — pămînt arabil deluros, cu pante abrupte. Numele *Cordoș* provine de la numele propriu *Cordoș*, răspîdit atît în Căptălan, cît și în Noșlac. În magh. este răspîdit numele *Kardos*, din forma veche *kordos* „om care poartă sabie, omul cu sabie”. *Pădurea Cordoșului* sau *Pădurea deasupra Cordoșului*. În 1749 este atestat locul „A Kordosban” = În Cordoș, un loc ocupat cu pădure. La începutul sec. al XIX-lea este, de asemenea, amintit ca loc cu pădure „Geaszupra Kordosului” și „La Kordoch”, iar în 1845 „La Kordos” tot loc cu pădure.

Coșeriu (C) — pădure de aluni, din care oamenii își făceau garduri și coșare pentru porumb. Pentru același scop se folosea această pădure

¹⁰ Ickowits Emma, *Az erdélyi Fehér megye a kőzérkóiban*, Budapesta, 1938, p. 52.

încă din 1774. Pentru aceeași pădure există și numele *Pădurea Sătească*, fiindcă ea a fost proprietate a satului. Un al treilea nume pentru aceeași pădure este *Delniște/ă*. Fiind proprietate sătească, ea se împărțea celor lipsiți de lemne cu *delnița* (unitate de măsurat suprafața numai la lemne). Sub acest nume este atestat locul respectiv la începutul sec. al XIX-lea : „Gyn szusz la Capu Gyelnitzilor” loc cu pădure.

Cremeniș (N) — un lot de pământ arabil, pietros, conținând o piatră și un nisip roșiatic. Numele provine de la cuvântul românesc *cremeniș* < *cremene* (< bg. *kremeni* + suf. -iș).

Crucea Drumului (C) — un loc unde se întretaie două drumuri.

Dealul Măgarilor (N) — o coastă foarte abruptă, unde pășteau măgarii satului. (Sus pe deal nu era nici o fîntînă pînă mai anii trecuți și fiecare om avea măgar pentru căratul apei.)

Același deal se mai numește și *Dealul Vînător*. În primul război mondial aici a staționat o unitate de vînători de munte. *Dealul Sumughiului* (N) — dealul peste care se trece în Sumughi.

Deasupra (C) — pășune și loc arător aflat deasupra pădurii și totodată deasupra satelor Căptălan și Heria. Locul a fost atestat la începutul sec. al XIX-lea „Gyeaszupra pădurii”. Cu timpul elementul topic *pădure* a dispărut iar prepoziția *deasupra* s-a substantivizat, devenind chiar substantiv propriu.

De cătră Copand (C) — un lot de pământ aflat între Căptălan și satul vecin Copand.

De cătră Căptălan (C, N) — locul care se află la granița între Căptălan și Noșlac. Acesta este numele dat de noșlăcani.

De cătră Noșlac (C, N) — același loc denumit de locuitorii satului Căptălan.

Dîlmă (C) — o parte a satului Căptălan, așezată pe o *dîlmă*. Locuitorii acestui loc se numesc dilmeni. Pe *Dîlmă*, între cele două războaie mondiale au avut loc alunecări de pământ, care au distrus multe gospodării. Unele din ele au fost mutate în partea de sat numită *Forțați*. O dată cu aceasta, numele de *Dîlmă* și de *dîlmeni* s-a răspîndit și asupra teritoriului *Forțați* și asupra *forțaților* (a locuitorilor din această parte a satului).

Domucûș (N) — numele celui mai înalt deal din Noșlac. Numele provine de la numele proprietarului magh. *Domokos*.

La începutul sec. al XIX-lea este atestat locul „La Dumukus”. Tot atunci este menționat și locul „În doszu Dumukusului”, care în prezent se numește *După Domucûș* — este partea de deal opusă satului Noșlac. În partea de nord a Domucûșului este o pantă cu pășune, numită *Peri* (vezi s.v.), poate, în trecut pînă aici se extindea *Pădurea Domucûșului*, pădure, care astăzi este numai sus pe muchia dealului. Tot sus pe muchia dealului mai există un drum numit *Drumu Domucûșului*. *Drumu Botezului* (C) — drumul care duce spre satul Botez. *Drumu Căptălanului* (N) — drumul care duce din Noșlac spre Căptălan. *Drumu Copandului* (C) — drumul care duce spre satul vecin Copand. *Drumu Cordoșului* sau *Drumu Tufarilor* (C) — drumul care trece printre părțile de hotar Cordoș și Tufari; primul este la stînga drumului iar al doilea, la dreapta. *Drumu din Gropăni* (C) — (vezi s. v. *Gropăni*). *Drumu Noșlacului* (C) — drumul care duce spre Noșlac. *Drumu Rîului* (C, N) — drumul care se află pe

locul numit *Rît. Drumu Rușilor* (C) — nume topic nou. Datează de pe la sfîrșitul anului 1944. În ziua de 22 septembrie a acelui an, trupele sovietice au trecut Mureșul, venind dinspre miazăzi, și s-au îndreptat spre satul Gura Arieșului. Ele au trecut peste pășunea care se numește *Prund*. Înainte pe acolo nu exista nici un drum. Dar acest drum, făcut pentru nevoile frontului, a fost folosit după aceea de oamenii din satele Căptălan, Gura Arieșului și Copand. De remarcat este că la început drumul avea o denumire mai lungă: „Drumu pe care l-au făcut rușii”, „Drumu pe unde au trecut rușii”. Numai de vreo zece ani i se spune *Drumu Rușilor. Drumu Schinilor* sau *Drumu Ciurzî* (C) — drumul care trece prin pășunea numită *Schini*. *Drumu Șesului* (C, N) — drumul ce trece peste Șes. *Drumu Uiorii* sau *Drumu Hagăului* (N) — drumul care duce din Noșlac în Uioara.

După Copaci (N) — pășune. Un loc numit *Copaci* nu există. Dar între pășune și sat există o pădure, despre care se spune că a fost cîndva o pădure bătrînă, cu copaci mari. La începutul sec. al XIX-lea întîlnim numele „La kopats” loc cu pădure. *După Cruce* (N) — un lot mic de pămînt în apropierea unei cruci. La începutul sec. al XIX-lea este atestat locul „Labu dupu (!) krutji”. *După Deal* (C) — panta unui deal opusă satului Căptălan. Pentru locuitorii de pe Valea Căptălanului panta nu este opusă și, cu toate acestea, și ei denumesc teritoriul respectiv tot *După Deal*. Aceasta denotă că locuitorii din Vale au împrumutat denumirea de la locuitorii din Sat și, ca atare, Valea prezintă o așezare mai nouă decît Satul. *După Grădini* (N) — terenul din imediata apropiere a grădinilor dinspre partea veche a satului.

Fată, În Fată (C, N) — un platou mai ridicat.

Fînaț, Fînață (C) — loc arabil, în trecut destinat creșterii finului. Încă în 1845 se amintește că în locul numit „La funac” era arătură. *Gura Fînațului* (*Fînațlor*) (C) — partea de jos, intrarea în *Fînaț, Fînață*. Mai există și *Drumu Fînațlor* — drumul care trece peste locul numit *Fînaț*.

Fîntîna Comunală (C, N) — fîntînă construită din fondurile satului. *Fîntîna lui Iyănu Ungureanului* (C) — un izvor aflat pe un loc ce aparținea lui Ungureanu Ion. *Fîntîna Troienoaiei* (C) — este una dintre primele fîntîni săpate adînc în satul Căptălan și care se află în curtea lui Pușcaș Traian. Soției, după moartea acestuia, i se spune *Troienoaie*, deși pe ea o cheamă Victoria. *Fîntîna de la Tufari* (C) — (vezi s.v. *Tufari*). *Fîntîna lui Vaideasigan* (N) — o fîntînă și locul din jur. Acest nume este atestat în 1848 „A Vajd szegi kutnal”, 1855 „A Vajdaszegan (!) kutnal” și 1870 „Vajdaszegan kutnal”. Aceasta este o dovadă că era o parte a satului unde erau numai români.

Fogba (N) — un grind, un fel de dig natural lîngă Pod, pe malul Mureșului. *Fogba* < magh. *fok* „unghi, grad” + suf. *ba* „în, la”.

Forțați (C, N) — o parte a satului, construită pe loturile primite de la reforma agrară de după primul război mondial. Loturile se mai numesc și *Heiuri Forțate*. Locuitorii din acele părți ale satului se numesc tot *Forțați*. Loturile de pămînt de pe cîmp, primite de la aceeași reformă, se numesc *Locuri Forțate*.

Furdulașul Întîi (N), *Furdulașul al Doilea* (N), *Furdulașul al Treilea* (N) — nume a trei loturi de pămînt, situate unul lîngă altul. *Furdulaș* < magh. *forduló* „asolament, loturi de pămînt semănate alternativ cu anumite culturi”. În documentele studiate am întîlnit de multe

ori numele *fodulô* „furdulaș”. Dar numai o singură dată am întâlnit mențiunea despre al cîtelea, în ordinea alternării, este vorba. „A 3 Fodulobo” = În Furdulașul al treilea.

Gat (C, N) — cădere de apă, datorită diferențierii de nivel formată de o fișie de piatră. *Gat* „dig”, „zăgaz din pietre, nuiiele sau scinduri, făcut pentru a abate apa la moară” (< magh. gát', idem). În Căptălan, pînă în 1947, erau trei gaturi pe Mureș: *Gatul Morilor*, *Gatul de pe Prund* și *Gatul de la Gîfoaie*. În prezent a mai rămas doar primul. Prin sensul său de „zăgaz”, *gat* este sinonim parțial cu *cioancă* (pătruns și acesta în toponimie; vezi *Cioancă*).

Gîrlă, *La Gîrlă* (C) — vîrtej în Mureș și locul din apropiere.

Groapa Bureanului (N) — o adîncitură de teren pe Coaste; numele credem că provine de la un nume propriu: cf. porecla *Buruieuaie*, care există în sat. *Groapa Cicoaiei* (N) — tot o adîncitură de teren pe Coaste. Numele provine de la un nume propriu *Csiki*, *Cicoaie* este deja o formă românească și este poreclă. *Groapa Ghirăiască* (C) — numele *Birău* (*Ghirău*) „primar, jude comunal” (< magh. biró „judecător”) este un cuvînt românesc și reprezintă un derivat (cu suf. -esc, -ească). *Groapa* este un loc cu pădure și finat. Ea a fost proprietate sătească. *Groapa Largă* sau *Groapa Măre* (N) — tot o adîncitură pe Coaste. *Groapa Lupului* sau (în graiul bătrînilor) și *Fa'rea's Verem* (N), o adîncitură în fosta pădure *Copaci*. În pădurile din apropiere au fost întotdeauna lupi mulți. *Groapa Nucilor* (C) — o groapă destinată pentru pășunat. În 1774 locul este amintit sub forma „a' Gropa Nutsilor”, 1845 „A Grape Nutsilor” și la începutul sec. al XIX-lea „La Gropa Nuszilr”. În toate documentele se amintește că era loc cu pădure. În prezent *Groapa Nucilor* se numește simplu *Groapă* și numai bătrîinii își mai amintesc de determinativul *Nucilor*. Aceasta, probabil, din cauză că nu mai sînt nuci și poate din cauză că celelalte gropi au determinative cu ajutorul cărora pot fi deosebite. *Groapa Viii* (se pronunță JIII) (N) — tot o adîncitură pe Coaste.

Gropăni, *La Gropăni* (C) — o pantă cu o cavitate adîncă și cu multe gropi mai mărunte răspîndite pe tot cuprinsul acestei pante. Deci în cazul de față avem de-a face cu pluralul augmentativului *gropăni*(ă). În graiul satului Căptălan pluralul de la *groapă* este *gropi* sau *grop'*, iar augmentativul de la *groapă* este *gropoai*.

Hagău (N): *hagău* (< magh. hágó „suiș, urcuș”); trebuie să amintim că nu e vorba de orice urcuș, și suiș, ci numai de acelea care sînt pe drumurile principale. De exemplu în satele vecine Căptălanului există: *Hagăul Copandului*, *Hagăul Noșlacului*, *Hagăul Uiorii*, toate pe drumuri de țară. Din zecile de urcușuri pe drumurile de cîmp, de hotar, nici unul nu poartă numele de *Hagău*. Există și numele *Sub Hagău*.

Hodaie, *La Hodaie* (C, N) — cătun format din cîteva case, complet separat de sat. Numele provine de la apelativul românesc *odaie* (< bg. odaia „cameră”).

Holom (C, N) — un deal nu prea mare. *Holom* provine de la apelativul românesc *holom* (< magh. halóm „delușor, deluț”), larg răspîndit în graiul satelor respective. *Pe Holom*, *Vîrșu Holomului* — partea de sus a dealului. *Supt Holom* — poalele dealului. Toate acestea sînt des întîlnite în documente. Întîlnim chiar „a Kaptalani halom alatt”, *Sub Holomul Căptălanului*.

Hudă, Hudiță (C, N) — străduță mică, infundătură, cu o singură ieșire; există și apelativul.

Hulă (C, N) — numele provine de la apelativul românesc *hulă* < magh. *hulló* „surpătură”. În graiul satelor Căptălan și Noșlac apelativul *hulă* are același sens ca și în limba maghiară. De la *Hulă* s-au format și alte nume ca: *La Hulă, Supt Hulă, Drumu Hulii, Pădurea Hulii*. Unele dintre aceste denumiri au fost atestate la începutul sec. al XIX-lea: „pădurea szubt Hula”, este vorba de *Hula Căptălanului*. 1845 „La Hule” tot loc cu pădure. Tot la începutul sec. al XIX-lea: „La Hula Nogyslakului” etc.

Întonorog (C, N) — < magh. *tanorok* „finaț, pășune îngrădită” și din prepoziția românească *în*. Atît în Căptălan, cît și în Noșlac (numele există și în Copand, sat vecin), numele *Întonorog* denumește un loc mlăștinos.

Între ape (C, N) — (vezi explicațiile s.v. *Irugă, Ostrov*). *Între Cărări* (N) — un lot de pămînt aflat între un drum și o cărare. *Între Ciburi* (C, N) — (vezi *Cib*). *Între Garduri* (C) — două drumuri care au pe ambele părți garduri vii, formate din diferiți arbuști tufosi și spini.

Irugă (N) — o insulă în Mureș. În trecut erau două irugi: *Iruga Mare* și *Iruga Mică*. În prezent a mai rămas doar prima care se numește simplu *Irugă*. Numele *Irugă* provine de la apelativul românesc *irugă, ierugă* (< sb. *jaruga* „zăgaz pentru a abate apa”).

Izvoară, La Izvoară (N) — două locuri sub un dîmb, unde sînt mai multe izvoare.

Mălăisti, Mălăiște (C) — loc arabil. În graiul din Căptălan apelativul *mălai* are doar sensul de aliment preparat din făină de porumb, uneori cu iaurt. La începutul sec. al XIX-lea întîlnim numele „Málaistje” tot ca loc arător.

Moghioruș (C) — un mic lot arabil (< magh. *mogyoros* „aluniș”). Numele este atestat în 1679 „Az Mogyaros aladaaban” = Pe coasta Moghiorușului. În 1819 și 1870 „a Mogyaros alatt” = Sub Moghioruș.

Mormînt, La Mormînt, (N), mormîntul comun al celor căzuți în luptele de la 1848. *La Morminte* (N) — loc arabil, pînă nu demult pășune. Este o pantă cu dune, avînd forma unor morminte.

Murăș (C, N) — numele riului. *La Murăș* (C, N) — locurile din apropierea Mureșului din partea de către sat. *Peste Murăș* (C, N) — locurile aflate în cealaltă parte a Mureșului. *Murășul Vechi* (C) — albia veche a Mureșului, rămasă după anii 1947—1948, cînd Mureșul a primit altă direcție, între satele Gura Arieșului și Căptălan. *Murășul Nou* (C) — noua albie a Mureșului între satele amintite.

Ostrov (C) — numele provine de la apelativul românesc *ostrov* „insulă” (< v. sl. *ostrovŭ*, idem). *Ostrov* denumește un lot de pămînt din apropierea Mureșului, care pcate cîndva să fi fost înconjurat de apă. Apelativul nu mai există în prezent în graiul din Căptălan. Numai bătrînii mai spun *Ostrov*, restul spun *Uăstru* ca și *Uănu* < Ion. În ultimul timp se spune mai frecvent *Peste Apă, Între Ape*.

Patăr (C) — un deal cu pădure și finaț, pînă nu demult proprietate bisericească. Sus în pădure a existat și un schit, dispărut la sfîrșitul sec. al XIX-lea. *Patăr* < magh. *páter* < lat. *pater* „tată, părinte”.

Părău Cernezii (N) — în Cadastru am găsit traducerea *Csernat potok* în maghiară. Numele credem că provine de la *csorgo* „cădere de

apă", „uluc de lemn pe care se scurge apa", deși *g* din magh. nu dă *z* în română... În documente există totuși forma *csorgó* „Az Csorgó patakann belöll... " = dincoace de pîriul Cergo. *Drumu din Părau Cernezii* (N) — un drum paralel cu pîriul Cernezii.

Părau Noșlacului (N) — pîriul care desparte satul Noșlac de satul Căptălan. Această denumire aparține locuitorilor din Căptălan; locuitorii din Noșlac îl numesc *Părau Porcului*, pentru că acolo pășteau porcii satului. Afară de aceasta numele de *Părau Noșlacului și Părau Porcului* este numai pentru partea inferioară a pîriului. Partea superioară a pîriului, de la *Podișor* și pînă la izvor, se numește *Părau Zîlii*.

În Cadastru aflat la Sfatul popular Noșlac, întocmit în 1927 am găsit pentru *Părau Zîlii* forma ungurească *Zilahi patak* — Pîriul lui Zilahi. În cel mai fericit caz ar fi *Zilo pataka* sau *Zilaj pataka*. Acest nume este destul de vechi pentru că în 1774 în text în limba maghiară găsim numele „La parou zili" loc cu pădure. La începutul sec. al XIX-lea „La Rosie în Parau Zili" și în 1846 „Pereu Zili". Avînd în vedere vechimea acestui nume e posibil ca el să fie legat de acele zile de clacă pe care le făceau oamenii în timpul feudalismului. La izvorul *Păraului Zîlii* se află pădurea numită *Pădurea din Părau Zîlii* sau *Pădurea din Roșia* și simplu *Roșia*. *Părau Sălciilor* (C) — sau *Vale* — un pîriu care din timpuri vechi este plantat cu sălcii. Teritoriul din imediata apropiere a acestui pîriu se numește *Pe Părau*. Teritoriul din partea stîngă a pîriului se numește *Peste Părau*. Aceste locuri, acum arabile, sînt atestate la începutul sec. al XIX-lea ca locuri cu pădure: „... la pereul seltsilor". *Părau Tălharilor* (C) — un pîriu cu pereți abrupti, greu accesibil, rareori cu apă. Bătrînii își amintesc de povești în care se spunea că acolo se ascundeau haiducii.

Pădurea unde se află *Părau Tălharilor* se numește *Pădurea Varăului* sau simplu *Varău* < magh. *váró*, „așteptător, locul unde se așteaptă ceva".

Peri (N) — pășune. În trecut a fost pădure cu peri sălbatici. Numele *Peri* este atestat în 1762, apoi în 1774 se amintește că „la Groapa Peri... néhány nagy termővatzkorfak vadnak" = La Groapa Perii sînt cîțiva peri sălbatici cu roadă.

În mijlocul pășunii numită *Peri* există o ruptură de teren cu mici izvoare. Partea din sus de izvoare se numește *Deasupra Tîglii*, partea de jos de izvoare se numește *Supt Tîglă*. Apelativul *tîglă* cu acest sens nu există în graiul satului Noșlac și nici rupturii nu i se spune *Tîglă*. Dar existența numelor *Deasupra Tîglii* și *Supt Tîglă* ne face să credem că a existat și numele *Tîglă*. Credem că *tîglă* este o variantă a lui *sihlă* (< v. sl. *sühli*) care înseamnă „Pădure deasă de copaci tineri" (DLRM). În DLRM găsim și o variantă apropiată de *tîglă*, și anume *tîhlă*.

În pășunea *Peri* se află și *Drumu din Peri* sau *Drumu Ciurzii*.

Pleașa (N) — un vîrf de deal cu pădure, finat și puțin loc arabil. Numele provine de la apelativul românesc *pleșuv*, sau *pleșă* (< v. sl. *plěši*). În 1774 este atestat locul „az Plésa... ", loc cu pădure și cu iarbă. De asemenea este atestat la începutul sec. al XIX-lea „La Pleásche". În prezent mai există numele *Supt Pleașa* și *Vîrvu Pleșii*.

Plochi, La Plochi (N) — berec cu plop.

Poampă, La Poampă (N) — locul unde se află pompa de alimentare cu apă a gării Războieni și a orașului Ocna Mureș.

Pod, La Pod (N) — locul de trecere peste Mureș cu bacul și cu barca. *Podu Morii* (N) — un pod mare peste Valea Morii. *Podu Noșlacului* (N) — podul peste Părău Noșlacului.

Podirei (N) — un mic platou cu pământ arabil. Mai există *Coasta Podireiului* (N), finat, și *Supt Podirei* (N) — loc arabil.

Podișor (N) — un mic pod peste Părău Zilii.

Pomăriște (C, N) — loc arător.

Povirniș (N) — pantă abruptă pe *Coaste*.

Prunii Rădaii (C) — livadă cu pruni, denumire rămasă de la proprietarii *Rhedei*.

Prund (C) — un lot de pământ format din aluviunile depuse de Mureș. Locul este pietros și nisipos. *Prund* provine de la apelativul românesc *prund* „pietriș” (< v. sl. *prondŭ* „idem”). *Prund* (C) — cătun al satului Căptălan, așezat lângă teritoriul *Prund*.

Răzor (C, N) — o pantă cu iarbă. *Supt Răzor* — pământul de la poalele *Răzorului*. *Răzcare* (C, N) — o pantă mare arabilă. Până nu de mult la anumite distanțe, ca să nu alunece terenul erau răzoare cu iarbă, de unde și numele.

Rît (C, N) — finat, dar și locurile unde a fost în trecut finat. Rîturile se află pe marginea Mureșului, pe lângă piraie, de obicei pe acele locuri care sînt predispușe inundațiilor și în locuri mlăștinoase. Numele *Rît* provine de la apelativul românesc *rît* (< magh. *rét.*). *Rîtu Găinii* sau *Rîtu Căptălanului* (C) — loc arabil și o fișe îngustă cu bere și iarbă. Acest *nume* este atestat în 1669 „az Réten az Marus . . .” = Pe *Rît* lângă Mureș. În 1855 „A Káptalani réten” = Pe *Rîtu* din Căptălan. Încă în acel timp în *Rît* era loc cu porumb. *Rîtu Bouresc* (C) — rîtu pe care pășteau boii. Unii bătrîni spun că se numește *bouresc* pentru că erau mulți *bourei* (melci). *Rîturile de peste Vale* (N) — finat aflat pe malul stîng al *Văii Morii*. *Rîtu Dojoaii* (N) — după numele proprietarului *Dosa*. *Rîtu Iepii* (C) — pășune pentru cai. *Rîtu lui Vizi* (C) — finat, după numele proprietarului *Vizi*. *Rîtu Satului* (N) — pășune și finat, fostă proprietate satească. În prezent este mai mult loc arabil. La începutul sec. al XIX-lea este amintit „La Ritu Nogyslakului”. *Rîtu Taurului* (C, N) — pășune, finat și loc arabil destinat întreținerii taurului comunal.

Rîsîchituri (Risipituri) sau *Ruptură* (C) — un teritoriu unde au avut loc mișcări de teren din cauza ploilor.

Rojină (C) — loc mlăștinos, bălțaros; există și apelativul.

Sat (C) — centrul, partea principală a satului Căptălan. Celelalte părți se numesc: *Baltă*, *Dîlmă*, *Forțați*, *Prund* și *Vale*.

Schini (C) — pășune plină cu scaieți și cu alți spini; există și un lot de pământ arător care poartă același nume.

Supt Aluniș (N) — o pantă care se află la poalele *Podireiului*. Acest loc este atestat la începutul sec. al XIX-lea „Szubt Alunis” = loc cu porumb și arătuiă.

Supt Pădure (C, N) — loc arabil la poalele unui deal cu pădure.

Strîmturi (C) — o pantă foarte abruptă și cu tot felul de ondulații. Mai mult i-ar corespunde numele de *Strîmbături*.

Șes. Șăsu Căptălanului, Șăsu Noșlacului — un lot mare de pământ și drept.

Șipot (C, N) — un izvor care iese la suprafață și care este captat prin țevi. Izvoarele necaptate nu poartă această denumire. *Șipotu lui Gheghiu* (N) — după numele proprietarului *Gegē*. *Șipotu lui Forcoș* (N) — după numele proprietarului *Forkos*. *Șipotu Rusoaii* (N) — după numele proprietarului *Rusu*. În Căptălan fiind un singur *Șipot*, el nu are determinativ.

Șumughi (N) — loc arător, finat și pășune. Numele provine de la numele propriu magh. *Somodi*. În sec. al XIII-lea este atestat ca sat aparte, sub forma *Somogytelke*¹¹ „Curtea lui Somodi”. *Gura Șumughiului* (N) — partea de jos, intrarea în Șumughi.

Tier (C) — un loc foarte mic, de forma unei farfurii. Locul este sus pe o coastă. *Tier* provine de la apelativul *tier* „farfurie”, larg răspândit în graiul din Căptălan, (< magh. *tér* „idem”).

Titineu (C) — cel mai înalt vîrf de deal din tot hotarul Căptălanului. Numele provine din magh. *tekintő*, *tékintéu* „înălțime, culme”. Există și numele *Groapa Titineului* și *Vîrvu Titineului*.

Tufari (C) — loc arabil, fostă pădure cu tufe, defrișată în 1933.

Țărmure, *La Țărmure* (C) — un țărm mai înalt în vechea albie a Mureșului.

Țuculeu (C) — o mică movilă; există și apelativul *țuculeu* „movilă cu vîrf ascuțit, țuguiaț”, „vîrf de deal ascuțit”.

Ulița Mare (N) — cea mai lungă uliță din Noșlac. *Ulița Mică* (N) — o uliță paralelă cu cea Mare dar mai scurtă. *Ulița de sus* (N) — ulița care duce spre partea satului Noșlac numită *Pe Deal*. *Ulița de la Baltă* (C, N) — (vezi *Baltă*). *Ulița de la Pod* (N) — ulița care duce spre *Pod*. *Ulița de pe Dîlmă* (C) — (vezi *Dîlmă*). *Ulița Forțaților* (C, N) — (vezi *Forțați*). *Ulița principală* sau *Ulița Bisericii* (C) — ulița din centrul satului.

Valea Căptălanului (C) — un pîriu. *Valea Căptălanului* (C) — un cătun al Căptălanului, așezat pe pîriul *Vale*. Acest nume este atestat în 1845 „Pe Válye”. Cătunul este împărțit în două: *Valea de Sus* și *Valea de Jos*. Centrul *Văii* se numește *Zăcătoare*, fiindcă acolo se adapă și se odihnesc vitele din ciurdă. *Valea Seacă* (N) — un pîriu care de cele mai multe ori în timpul verii seacă. Partea inferioară a acestei *Văi* se numește *Valea Morii*. La vărsarea ei în Mureș erau mori și, probabil, din această cauză a primit numele de *Valea Morii*. Menționăm că există și numele *La Mori* (C, N) — locurile, unde pînă nu demult, erau mori de apă.

Varău (C) — (vezi s.v. *Părău Tălharilor*). Partea de vest a pădurii se numește *Coasta Varăului* (N).

Vii (se pronunță *Jii*) (C, N) — plantațiile cu vii. *Jiile Bătrîne* (C, N) — plantațiile vechi. *Jiile elea Nouă* (C, N) — viile noi. Acestea se mai numesc și *Jiile Sătești*. *Supt Jii* (C, N) — drumul și locul aflat la poalele locului plantat cu vii. *La Jii* (N) — un mic cătun al satului Noșlac.

Vîrtolomei (C) — un mic lot de pămînt. După numele proprietarului *Vortolomeu*.

Zăcătoare (C, N) — locul unde se odihnesc vitele ziua.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 61.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ DIN CLUJ ÎN ANUL 1966

În cursul anului 1966 s-a continuat munca la lucrările mari, începute în anii trecuți, abordându-se totodată și teme noi. S-a acordat în continuare atenție problemelor de istoria limbii, dialectologie, lexicografie, fonetică, fonologie, istorie literară etc.

Colectivul de lexicologie-lexicografie românească a definitivat pentru tipar litera O din *Dicționarul limbii române* și a redactat articole pentru litera T. Ca și în anii trecuți, o parte din membrii acestui colectiv au făcut schimb de experiență cu colectivul de la București, din cadrul Institutului de lingvistică, cu care colaborează la acest dicționar. Institutul nostru participă și la lucrările de elaborare a *Dicționarului etimologic al limbii române* prin prof. Kelemen Béla.

Sectorul de lexicologie-lexicografie maghiară redactează materialul pentru literele H și F din *Dicționarul maghiar-român*.

În vara acestui an sectorul de onomastică de la institut a cules material onomastic din regiunea Porților de Fier. Pentru adunarea de material onomastic din Maramureș și Valea Arieșului s-au făcut microfilme după registrele de stare civilă. În zilele de 16 și 17 decembrie a avut loc o ședință a cercului de onomastică, la care au fost invitați și cercetători din alte centre care au asemenea preocupări.

A apărut în acest an volumul al V-lea din *Atlasul lingvistic român*, serie nouă. S-a continuat redactarea de hărți gramaticale. Acestea, împreună cu cele redactate anul trecut, vor forma volumul al VI-lea și al VII-lea al *ALR*. Rodica Orza și Ion Mării au întocmit o bibliografie a recenziilor făcute *Atlasului lingvistic român*, precum și a lucrărilor bazate pe materialul cuprins în el.

Colectivul de la *Atlasul lingvistic român* pe regiuni a terminat anchetele pentru *Atlasul lingvistic al Maramureșului* (P. Neiescu și Gr. Rusu). Au fost redactate și cartografiate hărți pentru primul volum din acest atlas, astfel ca el să poată apărea în cursul anului viitor. Au fost continuate anchetele pentru *Atlasul lingvistic* pe regiuni în Ardeal (sunt anchetate până acum 30 de localități) și Banat, adunându-se din unele localități și texte pentru Arhiva fonogramică a limbii române. Pentru monografia regiunii Porților de Fier s-a adunat material lexical, fonetic și morfologic din trei localități. În toamna acestui an a început pregătirea de noi anchetatori pentru *Atlasul lingvistic al Ardealului* și pentru *Atlasul lingvistic al Banatului*.

Pentru volumul al III-lea din *Tratatul de istorie a limbii române* au continuat lucrările de redactare a diferitelor capitole.

În cursul acestui an au fost terminate anchetele pentru *Atlasul lingvistic al graiurilor maghiare din Republica Socialistă România*, prin verificarea unor puncte chestionate la începutul lucrărilor. Tot materialul cules a fost aranjat și clasat, putându-se trece în continuare la

redactarea de hărți. Tot ca o operație preliminară în același scop au fost întocmite 40 de hărți de lucru.

Din *Atlasul lingvistic al graiului ceangău din Moldova*, lucrare elaborată în colaborare cu catedra de limba maghiară a Universității „Babeș-Bolyai”, a fost predat la editură ultimul volum (al III-lea).

S-au continuat în acest an experiențele de laborator privind sistemul fonologic al limbii române prin metoda palatografiei directe.

În cadrul secției de istorie literară s-a desfășurat o bogată activitate. În acest an au apărut lucrările *Eminescu și Schopenhauer și Viziunea lumii în poezia noastră populară* de prof. Liviu Rusu, precum și lucrarea prof. Jancsó Elemér *A felvilágosodástól a romantikáig* (De la iluminism la romantism). Cercetătorii de la secția de istorie literară lucrează la următoarele teme: o ediție critică, cu studiu introductiv, Samuil Micu, *Literatura străină în revista „Luceafărul” din Budapesta și Sibiu*, *Istoria Teatrului maghiar din Cluj după Eliberare, Probleme ale liricii maghiare din România în perioada 1918–1928*, *Opera lui Eminescu în Transilvania, Ilarie Chendi – studiu monografic*, *Liviu Rebreanu și teatrul, Începuturile teatrului în Transilvania*.

Cercetătorii din cadrul institutului au publicat în revistele de specialitate și alte lucrări, necuprinse în planul tematic, au participat la ședințele Societății de romanistică și ale Asociației slaviștilor din Republica Socialistă România.

În cadrul institutului s-au ținut mai multe ședințe de comunicări în care s-au discutat probleme de toponimie, istoria limbii, istoria lingvisticii românești, fonetică, fonologie: *Românii creatori de toponimice pseudoslave* (acad. E. Petrovici), *Gîndirea lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu*, *Activitatea lingvistică a lui Gh. Șincai* (prof. D. Macrea), *Influența slavă în perioada veche a limbii române* (prof. I. Pătruț), *Probleme de fonetică și fonologie dialectală. În legătură cu palatalizarea dentalelor în graiurile dacoromâne* (Gr. Rusu), *Unele probleme de toponimie ucraineană și româno-ucraineană de pe teritoriul Republicii Socialiste România* (E. Janitssek), *Forme de viitor în ALR (R. Orza)*, *Diverse reveniri și un element autohton* (prof. G. Giuglea).

La secția de istorie literară au fost prezentate comunicările: *Faustismul în opera poetică a lui Lucian Blaga* (prof. L. Rusu), *Ideile despre literatură ale lui Octavian Goga* (M. Popa), *Contribuții noi la activitatea lui Émile Picot* (Engel Karoly), *Activitatea literară a lui Kunz Aladár* (prof. Jancsó Elemér), *Ecouri eminesciene în poezia lui Octavian Goga* (E. Stan), *Siebenbürger Zeitung, primul ziar transilvănean* (A. Ciurdariu).

Au mai fost organizate în cursul anului cu concursul cercetătorilor noștri un simpozion Aron Pumnul, cu ocazia sărbătoririi centenarului morții cărturarului și un simpozion Gh. Șincai, cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea sa. La invitația Universității timișorene, prof. I. Pervain a ținut o comunicare intitulată *Puncte de reper pentru o biografie științifică a lui Gh. Șincai*.

La a doua Consfătuire de lingvistică matematică, care a avut loc tot la Cluj între 27 și 28 mai 1966, au prezentat comunicări și cadre de la institut: *Realizări și perspective în lingvistica matematică* (acad. E. Petrovici), *Problema modelelor statistice lexicale bazate pe relația type-token din punctul de vedere al stilurilor limbii literare* (prof. Kelemen Béla), *Probleme ale unor modele statistice* (Aurelia și Ion I. Stan), *O modelare comparativă a relațiilor de ordine în morfologie și sintaxă* (Ioana Anghel și Elena Comșulea).

Sărbătorirea în acest an a centenarului Academiei Republicii Socialiste România a prilejuit ținerea unor comunicări în cadrul sesiunii festive: *Gîndirea lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu* (prof. D. Macrea), *Atlasul lingvistic român, importantă sursă pentru studiul limbii române* (prof. I. Pătruț) și *Problema realității în creația literară* (prof. L. Rusu).

Revistele institutului, „Cercetări de lingvistică” și „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemenyek” au publicat în acest an lucrări de istoria limbii, lingvistică generală, dialectologie fonetică, gramatică, lexic, onomastică, limbă literară etc. Revista „Nyelv- és Irodalomtudo-

mányi Közlemenyek" publică și materiale de istorie literară, critică literară, stilistică literară etc.

În luna martie, la Iași, iar în noiembrie la Craiova, au avut loc întâlniri ale cititorilor revistei „Cercetări de lingvistică” cu membri din comitetul de redacție.

Pe lângă manifestările pe plan intern, reprezentanți ai institutului au participat la diferite manifestări științifice organizate de instituții științifice și culturale din alte țări. Astfel acad. E. Petrovici a luat parte la sesiunea Academiei Bulgare. La Congresul de fonetică de la Viena domnia sa a vorbit despre *Modelul sirbo-croat al sistemului fonematic istroromân*. Între 24 august și 1 septembrie a avut loc la Sofia Congresul de studii balcanice și sud-est europene la care au participat din partea institutului acad. E. Petrovici și prof. I. Pătruș. Cu acest prilej acad. E. Petrovici a prezentat comunicarea *Cele mai vechi elemente slave ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, iar prof. I. Pătruș comunicarea intitulată *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române. În legătură cu slavul o și ѡ*.

În luna octombrie, prof. I. Pătruș a luat parte la solemnitățile și ședințele științifice organizate la Salonic cu ocazia comemorării celui de-al XI-lea centenar de la începerea activității fraților Chiril și Metodie.

Prof. Kelemen Béla a făcut o călătorie în R. S. Cehoslovacia în vederea unui schimb de experiență cu instituțiile similare din această țară. Tot în cursul acestui an, prof. L. Rusu a luat parte la Congresul de literatură comparată de la Strasbourg, în cadrul căruia a ținut comunicarea *Problema realității în opera literară*. La Stuttgart, în R.F.G., domnia sa a prezentat comunicarea *Eminescu și Lenau*, iar la sfârșitul acestui an a făcut o vizită în U.R.S.S., cu care prilej a ținut de asemenea o comunicare despre poezia populară românească.

Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj a fost vizitat în cursul anului 1966 de mai mulți oameni de știință din alte țări: Maurice Leroy, prorector al Universității din Bruxelles, dr. Max Pfütze din Potsdam, Petăr Pașov de la Universitatea din Sofia, Louis Michel, profesor la Facultatea de litere din Montpellier, Josef Kvatil, prof. la Facultatea de litere din Olomouc, dr. Marie Těšitelová de la Institutul de limbă cehă din Praga, prof. Carl Theodor Gossen directorul Institutului de filologie romanică al Universității din Viena, conf. Antonin Vašek de la Universitatea din Brno.

În cursul anului 1966 Institutul de lingvistică și istorie literară a continuat relațiile de schimb cu publicațiile de specialitate din străinătate. Numărul periodicelor a crescut cu 15 titluri noi, în prezent institutul fiind în schimb de publicații cu 215 instituții similare din 34 de țări. Schimb de lucrări se face și cu mulți specialiști străini. Biblioteca s-a îmbogățit în acest an cu peste 550 volume de reviste și peste 460 volume de cărți.

Decembrie 1966

V. Bidian

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

CONSFĂTUIREA DE LINGVISTICĂ MATEMATICĂ

Cu ocazia închiderii lucrărilor primei Consfătuiri de lingvistică matematică, ținută la Cluj în iunie 1964, participanții și-au exprimat dorința organizării unor astfel de întâlniri din doi în doi ani.

Această doleanță a fost tradusă în viață prin organizarea de către Institutul de lingvistică și istorie literară al Academiei— Filiala Cluj și de Facultatea de filologie a Universității

„Babeş-Bolyai” a celei de a doua Consfătuiri de lingvistică matematică, tot la Cluj, în zilele de 27—28 mai 1966.

Consfătuirea s-a bucurat de participarea unui mare număr de oameni de știință, cercetători și cadre didactice din București, Cluj, Timișoara, Iași, Tg. Mureș, Baia-Mare, Brașov și un oaspete din Canada. Numărul comunicărilor prezentate a fost de astă dată de trei ori mai mare decât la prima consfătuire. Pe lângă creșterea cantitativă s-a constatat aprofundarea și mai mare a problemelor de lingvistică matematică, aproape în toate direcțiile: modelarea lingvistică, teoria informației, traducerea automată, statistica lingvistică. Consfătuirea din acest an a avut ca temă centrală *modelele lingvistice*.

Având în vedere numărul mare al comunicărilor, 37, la care se adaugă 7 comunicări ținute într-o secție aparte de către studenții inițiați în noua metodă de cercetare, ședințele s-au ținut în două secții.

Lucrările au fost deschise de acad. Emil Petrovici. În cuvîntul de deschidere domnia-sa a arătat importanța aplicării metodei de lingvistică matematică în știința limbii și a schițat principalele rezultate obținute cu ajutorul acestei noi metode în lingvistica noastră. A semnalat de asemenea, ca un fapt îmbucurător, că pe zi ce trece colaborarea dintre lingviști și matematicieni devine tot mai rodnică.

În ce privește perspectivele lingvisticii matematice, acad. Emil Petrovici a spus următoarele: „Lingviștii din a doua jumătate a secolului nostru vor avea sarcina de a studia limbile popoarelor recent eliberate de sub jugul colonialismului. Din istoria limbilor abia se cunoaște cîte ceva. Or, studierea lor, fixarea unor norme corespunzătoare nu pot fi făcute numai cu ajutorul metodei comparative și trebuie să se acorde o atenție deosebită lingvisticii descriptive, structurale, inclusiv lingvisticii matematice ale cărei modele vor îndeplini și în această problemă o funcție gnoseologică”.

În continuarea ședinței de deschidere, prof. Barron Brainerd (Canada) a prezentat interesanta comunicare cu titlul *Gramatici pentru numele românești ale numerelor*.

După cum am arătat mai sus lucrările s-au desfășurat pe secții, în cadrul cărora s-au prezentat următoarele comunicări:

Vineri, 27 mai, orele 16,30:

Secția I

Erica Nistor, *Studiu comparativ asupra modelelor de limbă experimentale în 1965 față de 1962*; Teodor Rus, *Limbaje formalizate și sisteme formale*; Sorin Slati, *Modele sintactice echivalente*; Emese Kis, Jakab Máthé, *Observații tipologice cu privire la traducerea unor digrame din limba maghiară în limba română*; P. Ivănescu, S. Marcus, S. Rudeanu, *Unele probleme ale folosirii grafurilor în lingvistică*.

Secția a II-a

S. Marcus, *Analitic și generativ în gramatica algebrică*; S. Abraham, *Problema analizei în cadrul gramaticilor generative*; Al. Roceric-Alexandrescu, *Structura fonologică a cuvintelor polisilabice românești*; Minerva Bocșa, *Aportul informațional al literelor unui cuvînt*; S. Golopenția-Eretescu, *Structura frazei în limba română*.

Sîmbătă, 28 mai 1966, orele 8,30:

Secția I

B. Kelemen, *Problema modelelor statistice lexicale bazate pe relația type-token din punctul de vedere al stilurilor limbii literare*; A. Cărașu, *Asupra modelării matematice a unor noțiuni sintactice*; Aurelia și Ioan I. Stan, *Probleme ale unor modele statistice*; L. Negrescu și P. Schweiger, *Un model al analizei și sintezei declinării*; Adrian Birbănescu, *Prezentarea sub formă algoritmică a gramaticilor limbilor baturale*; G. Orman, *În legătură cu aspectul logic al opozițiilor*

lingvistice. Opoziții mediane; Ioana Anghel și Elena Comșulea, *O modelare comparativă a relațiilor de ordine în morfologie și sintaxă*; Ștefan Baz, *Programarea scrierii cu cifre a unui număr întreg exprimat cu cuvinte*; Ana Burghilea, *Tipuri sintactice și teoria categoriilor*; Lili Chirvai, Elvira Hales, Silvia Mărculescu, Silvia Siltiski, *Observații despre gramatica mecanică a limbii române*; Mircea Geanău, *Unele probleme ale analizei contextuale*.

Secția a II-a

Em. Vasiliu, *Considerații tipologice asupra fonologiei transformaționale a dialectelor daco-române*; Maria Manoliu, *Statistica și analiza distribuțională*; S. Abraham, I. Evseev, G. Salapina, V. Șerban, *Bazele unei semantici exacte*; Liliana Ionescu, *Generarea construcțiilor cu subiect nedeterminat*; Mihaela Mancaș, *Aspecte ale coordonării în gramatica transformațională*; Ileana Vincenz, *Gradele de comparație în limba română*; Emese Kis, *Procese de anticipare a informației lingvistice la diferite niveluri*; Vasile Șerban, *Structura propoziției nucleare în teoria gramaticii generative*; Edmond Nicolau, *Asupra aplicării metodelor de corelație în lingvistică*; Gabriela Pană, *Tranzitivitate și dialează*.

Simbătă, 28 mai 1966, orele 17:

Secția I

P. Schweiger, *Cu privire la metateoria modelelor de limbă*; C. Crăciun, *Proprietăți ale categoriilor gramaticale în sens generalizat*; C. Cișlaru, *Asupra structurii configuraționale a limbilor*; S. Székely, V. Drondoe, H. Schuster, I. Birta, *Clasificarea mecanică a părților de vorbire din limba rusă*; Andrei Avram, *Distanța între foneme și coeziunea sistemelor fonologice*.

Secția a II-a (comunicările studenților)

Ion Filotti, *Asupra studiului intrinsec al limbajelor cu un număr finit de stări*; Gabriela Moldovan, *Un sistem de trăsături distinctive pentru pronumele nehotărâte din limba română*; Doina Micu-Tătaru, *Un criteriu informațional de caracterizare a stilului*; Alexandru Dincă, *Clasele de distribuție în unele tipuri de limbaje*; Nicolae Vinătoru, *Cuvintele compuse la Neculce, Creangă și Sadoveanu prin prisma lingvisticii matematice*; Constantin Raiski, *Categorii gramaticale și teoria grafurilor*; Titus Priboi, *Unele probleme ale esteticii matematice*.

Comunicările au fost urmate de discuții la care au participat un mare număr de specialiști.

Prin confruntarea părerilor, prin expunerea celor mai noi rezultate s-au adus contribuții valoroase la diversele probleme studiate în domeniul lingvisticii matematice.

În cuvîntul de închidere acad. Emil Petrovici a remarcat importanța consfătuirii și s-a hotărît ținerea celei de-a treia consfătuiri de lingvistică matematică peste doi ani.

Iulie 1966

Titiana Suciu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

CONSFĂTUIRILE CU CITITORII ȘI COLABORATORII REVISTEI „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”

Redacția revistei „Cercetări de lingvistică” a organizat, și în cursul acestui an, consfătuiri cu cititorii și colaboratorii săi, în alte centre și anume în Iași și Craiova. La aceste întâlniri au participat cercetători, cadre din învățămîntul superior, studenți, cadre din învățămîntul mediu. Consfăturile au fost organizate și cu ajutorul Filialelor locale ale Societății de științe istorice și filologice.

Din partea comitetului de redacție a fost prezentat un referat în care era arătată tematica revistei : alături de studii și articole consacrate unor probleme și metode tradiționale sînt cuprinse și studii și articole în care se dezbate probleme privitoare la curentele și metodele moderne în lingvistică.

Cei prezenți au fost rugați să-și spună părerea asupra profilului și conținutului revistei, să arate în ce măsură reușește să trezească și să mențină interesul pentru problemele și materialele publicate în paginile ei.

Participanții la discuții au apreciat, în primul rînd, faptul că sînt organizate întîlniri cu cititorii și colaboratorii revistelor de specialitate, acestea fiind binevenite pentru popularizarea unor astfel de publicații, cum este și revista „Cercetări de lingvistică”. De altfel, această revistă este căutată de către cercetători și cadre didactice și nu-i de mirare dacă se ține seama de faptul că din paginile ei sînt cunoscute și preocupările care există la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj : lexicologie — domeniu cu veche tradiție —, dialectologie — cu informații revelatoare, mai ales cele privitoare la dialectele din sudul Dunării —, fonetică-fonologie — domeniu în care sînt publicate articole deosebit de interesante —, onomastică — cu un material bogat și valoros demonstrînd importanța unor astfel de cercetări —, precum și alte domenii cu tradiție la institutul nostru și reflectate din plin în „Cercetări de lingvistică”, care păstrează și continuă astfel tradiția „Dacoromaniei”, pe care a reușit, de altfel, să o și egaleze. Alături de acestea sînt publicate și studii și articole de lingvistică modernă : lingvistică matematică, în special statistică, precum și numeroase recenzii ale unor lucrări apărute în țară sau peste hotare, cronici etc.

Unii dintre participanții la consfătuiri au subliniat că pe măsura apariției lor, numerele revistei sînt din ce în ce mai interesante, mai variate, mai bogate, ceea ce a asigurat un activ schimb cu străinătatea. Aceasta se explică și prin faptul că „Cercetări de lingvistică” are, în comparație cu celelalte reviste de specialitate, cel mai larg profil, cuprinzînd aproape toate aspectele lingvisticii, unele în exclusivitate — ca cel al valorificării moștenirii lingvistice. Avînd în vedere toate acestea pe drept cuvînt, a fost subliniat, se poate vorbi despre *Școala lingvistică de la Cluj*.

În amîndouă centrele unde s-au ținut consfătuiri, s-a arătat că revista „Cercetări de lingvistică” nu este suficient difuzată, pentru a putea fi cumpărată, uneori nefiînd primită nici de cei care sînt abonați. De asemenea, s-a insistat asupra necesității de a mari numărul de apariții al revistei „Cercetări de lingvistică” la cel puțin patru anual.

Consfătuirile organizate de Comitetul de redacție al revistei noastre au fost de un real folos, deoarece cu aceste prilejuri s-au constatat părerile pe care le au cititorii și propunerile de îmbunătățire pe care ei le fac.

Decembrie 1966

Aurelia Stan

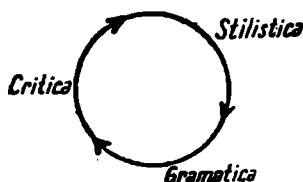
Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

GIACOMO DEVOTO, *Nuovi studi di stilistica*, Firenze, 1962, 245 pag.

După ce în cartea *Studi di stilistica*, Firenze, 1950, profesorul G. Devoto dezbătea pe larg una din problemele metodologice fundamentale în stilistică demonstrând că posibilitatea de alegere (la possibilità di scelta) a mijloacelor lingvistice, manifestarea preferinței pentru una din multiplele posibilități de exprimare constituie rațiunea fundamentală a existenței valorilor stilistice, acum, în ale sale *Noi studi di stilistica*, autorul își continuă preocupările teoretice urmărind, de data aceasta în mod deosebit, să stabilească relațiile stilisticii cu estetica și cu gramatica, raportul stilului individual cu limba comună. Principalele probleme — iar noi ne vom limita la acestea — afectează în mod nemijlocit însuși obiectul stilisticii, aducând în același timp concepții și soluții metodologice deosebit de interesante și utile.

Bogata imaginație și sensibilitate a autorului determină întrebuițarea unor scheme teoretice intuitive, cu folosul pe care-l aduce concretizarea celor mai abstracte concepte ale disciplinei în discuție și cu dezavantajul limitelor inerente unei asemenea ilustrări. În raport cu gramatica și cu critica literară — sau estetica, cum am spune noi renunțând la termenul utilizat cu preferință de G. Devoto —, stilistica ocupă o poziție „intermediară între brunul închis al muntelui și verdele cimpiei” (7), dacă am folosi imaginea reliefului oferită de o hartă geografică. Zona colinară galbenă a stilisticii, fără a fi o barieră, conexează, unește celelalte două zone alăturate ei, între care comunicarea și continuitatea este indispensabilă. Aria comună și care separă în același timp critica de gramatică își asumă astfel un rol funcțional, ea nu mai constituie doar o zonă adiacentă, de simplă alăturare, ci cel mai propice loc de întâlnire a literaturii cu lingvistica.

Este vădit efortul autorului de a depăși insuficiența unei scheme plane pentru a putea da stilisticii o definiție corespunzătoare. Mai proprie scopului urmărit pare a fi imaginea „cercului”, a unei legături în circuit închis între cele trei discipline. Se creează astfel implicit o succesiune în timp, o perspectivă istorică. Critica devine un fapt anterior, antefaptul stilisticii, care, la rândul său, e antefaptul gramaticii, iar gramatica, antefaptul criticii, circuitul închizându-se și regenerând perpetuu. Un cerc „generat în mod continuu” (12), mișcându-se în aceeași direcție. De la „individualitatea textelor” (experiențe critice) la „dialogul dintre autori și instituțiile lingvistice (experiențe stilistice)” și apoi la „instituțiile lingvistice în sine (experiențe gramaticale)” (109), iată ciclul înăuntrul căruia stilistica își stabilește locul său specific. Utilizând imaginea cercului, relația celor trei discipline s-ar prezenta astfel :

După cum se poate lesne observa, dacă pe plan diacronic raportul de anterioritate stabilit de autor presupune o succesiune directă, imediată, sincronia ne obligă în schimb, pentru a putea admite schema, la recunoașterea unei duble anteriorități, fiecareia din aceste trei discipline fiindu-i anterioare celelalte două. Mai ales complexitatea factorului stilistic ca și natura criticii, a inovațiilor individuale, determină asemenea relații de suprapunere sau de convergență, întrepătrunderea domeniilor sau utilizarea unor elemente variate în scopul realizării unei intenții unice, stilistice sau critice.

Detășind una din aceste relații, aceea dintre critică și stilistică, G. Devoto stabilește raportul acesteia din urmă cu „o realizare individuală închisă în sine, perfectă și în același timp vremelnică, aceea care, în terminologia marelui lingvist elvețian Ferdinand de Saussure, era numită *parole*” (6); reținem astfel din definiția criticii literare doar acele elemente care caracterizează individualitatea lingvistică a scriitorului. O individualitate relativă, nu absolută, căci chiar și Benedetto Croce, „cel mai auster susținător al naturii individuale a criticii i-a recunoscut și o funcție pedagogică, educativă” (103—104), deci socială. Ideea e inclusă și în imaginea cercului, pe care am discutat-o puțin mai înainte, căci considerând gramatica drept antefapt al criticii nu faci altceva decât să recunoști limitele acestei individualități. De aceea „fluxul nenețat” (30), trecerea din „regatul individual al criticii în acela social al stilului” (103), al stilului limbii am preciza noi pentru a-l distinge de stilul individual al scriitorului, se face pe nesimțite și poate e imposibil să prinzi momentul exact al acestei treceri. „Creația literară”, ale cărei premise sînt sociale, primește astfel „consacrarea stilistică și socială. Limba-poezie se adaptează (sau luptă) cu schemele limbii instrument” (48).

Așadar precumpănirea elementului individual în domeniul criticii, socializarea lui în stilistică și apoi comunizarea, generalizarea sa în gramatică. Din această „continuitate”, „succesiune” și „distincție” în același timp (46) rezultă, printre altele, caracterul subiectiv, nedefinitiv al aprecierii stilistice, apreciere „valabilă numai dacă e raportată la o interpretare critică anterioară” (44). „Dar aceasta nu creează inconveniente. Pentru că ne găsim în fața unor experiențe spirituale, ... un capitol de istorie a spiritului, a unui spirit individual care nu se găsește niciodată în aceleași condiții și de aceea e mereu divers. Faptul anterior nu devine pentru aceasta mai puțin valabil” (44). Formulată în alți termeni, ideea exprimată aici de G. Devoto, departe de a nega obiectivitatea cercetării în domeniul stilisticii și al criticii, vine să constate oglindirea caracterului disciplinelor în discuție în procesul cunoașterii științifice specifice lor.

Gramatica, care constituie nu un scop, ci doar un mijloc pentru „experiența noastră critico-lingvistică” (106), „e o închisoare necesară și prețioasă, din care trebuie să ieșim, pentru a interpreta și pentru a crea în mod individual” (106). Astfel, în „combinațiile oferite de cele două serii *nacque a Firenze nel 1265* [se naște la Firenze în 1265], *nasceva in Firenze il 1265* [se naște în Firenze (a anului) 1265], prima formulă, cea normală, implică succesiunea unei acțiuni momentane în trecut, a unei referiri abstracte la poziția geografică (Firenze), a unei determinări cronologice precise... A doua... substituie caracterului momentan al verbului durată” și realizează, prin modalitatea referirii, „cufundarea... în spațiu... și timp” (27), un anumit vag al expresiei. Posibilitățile ce rezultă de aici, și exemplul dat este desigur departe de a le epuiza, „fac să intervină, cu mijloace morfologice normale, alegerile stilistice... Și aici stilistica contrazice valorile morfologice, dar nu știe să se lipsească de acestea” (27). Contrazicerea de care vorbește Devoto trebuie interpretată în mod dialectic, ca o negare a negației, căci stilistica, pornind de la elementul gramatical, stabil, predeterminat, îl depășește mereu pe acesta prin modul său de utilizare, apelînd în același timp în permanență și la alte mijloace, lingvistice sau nelingvistice, și realizează „un sistem inventar de alegeri, în mod evident mai blind” decît „sistemul gramatical care *constringe*” [s.a.] (98). Posibilitatea de alegere — teză mult îndrăgită de autor — determină astfel existența unui sistem stilistic deosebit de cel gramatical. Dacă între cele două sisteme raportul conceput

este de permanentă colaborare și interpenetrare, de o maximă mobilitate, nimic nu ne împiedică să acceptăm existența unui sistem stilistic distinct, cu toate că după cum afirmă B. Terracini în cartea sa *Lingua libera e libertà linguistica*, Torino, 1963, „expresivitatea e difuză înăuntrul întregului sistem al limbii” (98).

Diacronia vine să stabilească diferența și în același timp legătura organică, intimă dintre istoria gramaticală și istoria stilistică. . . : „problemele stilistice au relief acolo unde structurile gramaticale sînt stabile și invers, trec în a doua linie cînd acestea sînt în curs de transformare” (122). Așadar expresivitatea limbii este maximă cînd se poate sprijini pe o structură lingvistică evoluată, structură pe care stilistica o continuă pe alt plan, și este minimă în perioadele în care ea trebuie să aștepte maturizarea și consolidarea tiparelor gramaticale. Transpare și aici raportul strîns ce există între creația individuală și comunitatea lingvistică.

Structura lingvistică este complexă, diversă, la fel ca și structura socială. Însă cu toată această diversificare, aspectele lingvistice, ca și cele juridice, economice etc., „rămîn mereu intercomunicante” (219). Pentru a concretiza ideea, G. Devoto recurge la imaginea unei societăți ca edificiu. Împărțit orizontal între cei care-l locuiesc, raporturile acestora sînt doar exterioare, de simplă și inevitabilă „apropiere topografică” (219) între colocatarii sau coproprietarii respectivi. Imaginînd o împărțire verticală a edificiului, fiecare este interesat, și cu toții împreună, de avantajul parterului sau al înălțimii pentru lumina și aerul mai bune, de stabilitatea acoperișului (219) etc. „Există timpuri și societăți în care stabilitatea claselor, . . . a unor clase puternic diferențiate. . . , face să se prefere și să predomine edificii cu diviziune orizontală ; sînt timpuri și societăți în care dinamismul claselor face să se prefere diviziunea verticală. . . , care favorizează ascensiunea oamenilor și schimbul reciproc de instituții” (219). „Edificiile și structurile corespund unei tradiții care trebuie în mod continuu să se adapteze la exigențe noi . . . , se reînnoiesc” în permanență, fără a exista „nici în economie, nici în drept, nici în lingvistică un liber schimb sau o dirijare absolute, un dinamism sau o stabilitate absolute, ci, în proporții variabile, cele două elemente împreună” (220).

Transpunînd în stilistică imaginea edificiului divizat orizontal și vertical, am putea vorbi de corespondența perioadelor de dinamism din dezvoltarea limbii cu perioada acumulărilor cantitative, cînd eforturile sînt îndreptate înspre îmbogățirea cantitativă a mijloacelor lingvistice. Schimbul între diversele compartimente ale limbii dispuse pe verticală cîștigă acum intensitatea maximă. Urmează apoi o perioadă de relativă stabilitate, de îmbogățire calitativă a valorilor acumulate anterior, condiție esențială pentru un nou pas pe treapta evoluției istorice. Așa se explică de ce perioadele de stabilitate sînt mai bogate pe planul realizărilor expresive. De pildă, cuvîntul nou introdus în limbă nu va putea fi valorificat total din punct de vedere stilistic decît în perioadele ulterioare introducerii sale.

Stilul este un *raport* [s.a.], este „rezultatul dialogului dintre noi și instituțiile lingvistice” (185) comune, tradiționale. Ca atare, alegerea stilistică, limba scriitorului e liberă doar în cadrul convențiilor sociale ; o libertate *condiționată* [s.a.] (97), care permite „să se definească stilul unui autor” prin „poziția sa de cetățean în comunitatea lingvistică” (80) din care face parte. Dar aceasta nu înseamnă nici că instituțiile lingvistice, mijloacele lingvistice existente într-un anumit moment al dezvoltării sociale „sînt adecvate tuturor exigențelor expresive, nici că nu sînt, cum sînt de fapt, abundente” (70—71). Într-adevăr, insuficiența mijloacelor expresive ale limbii se simte numai atunci cînd există și posibilitatea îmbogățirii lor. Pentru vorbitorul obișnuit, dotat cu o sensibilitate medie, limba este capabilă să satisfacă pe deplin exigențele sale expresive sau, chiar mai mult, poate să pară ca o haină mult prea largă pentru măsura celui care o poartă.

Creația artistică „este o *traducere* [s.a.] de la un nivel pregramatical la unul gramatical” (72), un imens efort de „*integrare*” [s.a.] (92) a unei inspirații de valoare universală, depășind limitele limbii naționale, în „particularitățile comunității lingvistice în care inspirația a prins formă” (72). Stilul individual al scriitorului devine deci o operă de încadrare

În sistemul limbii, de „interpretare” (57) a lui și nu de „evaziune” [s.a.], de „ieșire [s.a.] din sistem” prin „realizarea de situații asemantice” (92). Prin această natură a sa, „raportul dintre scriitor și limbă e constant” (113). Constant este, în mod relativ firește, și sistemul lingvistic al comunității „față de aspectul frapant al diferențelor stilistice” (120) consemnate de scriitori, mijloacele lingvistice comune în raport cu diversitatea utilizării lor, diversitate izvorită din „permanentă subiectivitate” (50) a activității umane spirituale.

Creația individuală, pornind de la o valoare estetică „zero” (52), de la elemente apoetice nu antipoetice, pătrunde în domeniul stilisticii cu un potențial de sociabilitate recunoscut, altfel moare, „recade, splendidă și efemeră, în textele în care a fost oferită” (52). Continuându-și drumul, ea poate să intre în patrimoniul lingvistic „deschis tuturor cetățenilor” (52), se gramaticalizează. Ciclul se încheie aici.

Evident, discuția nu poate fi considerată încheiată cu aceste precizări. Este însă la fel de nelindoielnic că stilistica dobindește, prin raportările pe care autorul i le stabilește cu critica și cu gramatica, pe de o parte suplețea ce i-o oferă natura individuală a faptelor de stil, iar pe de alta trăinicia innoirilor revărsate în comunitatea lingvistică din care ele însele au prins făptură. Departe de jocul hazardului, al întâmplării, disciplina noastră păstrează astfel, obligată fiind de însăși natura obiectului său, a faptelor ce-i cad sub observație, o legătură durabilă cu structura obiectivă a limbii în toată bogăția, varietatea și complexitatea ei — ceea ce asigură caracterul științific al cercetării —, bucurându-se în același timp de splendoarea unui edificiu clădit după fantezia și sensibilitatea sufltească a celui mai inspirat dintre creatorii săi

Octombrie 1966

Eugen Câmpeanu
Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie,
str. Horea nr. 31 Cluj

G. HERDAN, *The Advanced Theory of Language as Choice and Change*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1966, 459 p., 30 figuri

O meritorie contribuție la dezvoltarea lingvisticii statistice — cea mai veche și mai mult discutată ramură a lingvisticii matematice — a adus G. Herdan, atît prin lucrările sale originale cît și prin sistematizarea unui material rezultat din numeroase cercetări în acest domeniu. Deși, dintr-un anumit punct de vedere, în lucrările sale există o oarecare repetiție, fiecare dintre ele abordează și domenii noi, îmbogățite, lărgind și completînd anumite capitole ale lucrărilor anterioare. Nivelul la care sînt scrise e ridicat, cititorul trebuind să cunoască elemente de matematici superioare, în special de statistică matematică.

Lucrarea de care ne ocupăm este o confirmare în plus a celor spuse mai sus ca fiind caracteristice, în general, lucrărilor lui G. Herdan.

Materialul cuprins în lucrare este împărțit în două mari părți generice și anume: I *Limba ca alegere* și II *Limba ca întâmplare*. Împărțirea respectivă se bazează pe caracterul dual pe care îl prezintă elementele lingvistice conținute într-un mesaj. Aceasta spre deosebire de faptul că, de obicei, un text se studiază numai sub aspectul mesajului pe care-l transmite sau, mai precis, numai în raport cu conținutul și calitatea expresiei, a stilului. Textul studiat în acest caz apare doar ca o creație individuală a autorului. Dar orice text poate fi studiat și sub aspectul său cantitativ, formal, rațional și structural. Astfel, un text apare ca o masă de fenomene de limbă ce nu se prezintă ca un tot unitar, omogen și amorf. Proporția utilizării diferitelor cuvinte, a părților de vorbire, a fonemelor etc. nu este aceeași. Este bine cunoscut, de exemplu, faptul că unele cuvinte sînt mai des utilizate iar altele mai rar. Această dife-

rențiere în răspîndirea formelor lingvistice oferă posibilitatea ierarhizării lor în funcție de frecvența apariției lor. La rîndul ei, apariția diferitelor forme lingvistice poate fi privită, la diferite niveuri, sub un dublu aspect, în funcție de existența sau inexistența elementului intențional. Astfel, de exemplu, vorbitorul „alege” ce cuvinte anume să utilizeze într-un context dat. Problemele privity sub acest aspect sînt cuprinse în capitolul intitulat *Limba ca alegere*.

În opoziție cu această „alegere”, apariția literelor din cuvinte este guvernată de „întîmplare”, fapt care determină integrarea fenomenelor de acest gen în partea a II-a a lucrării, al cărei titlu este *Limba ca întîmplare*.

Întreaga lucrare este împărțită, din alt punct de vedere decît generic, în cinci părți mari, din care patru sînt strîns legate de „alegere” și de „întîmplare”. Aceste părți sînt : 1. *Limba ca întîmplare I — Statistica lingvistică* ; 2. *Limba ca alegere I — Statistica vocabularului și a stilului* ; 3. *Limba ca întîmplare II — Universul statistic al limbii. Sisteme optime ale structurii limbii* ; 4. *Limba ca alegere II — Dualitatea lingvistică* ; 5. Ultima parte, intitulată de autor *Statistica pentru seminarul de limbă engleză*, este o prezentare sistematică a procedeelor statistice utilizate în lucrare.

Prima parte a lucrării scoate în evidență — pe baza unui bogat material statistic din mai multe limbi — un fapt important, dar adesea neglijat, și anume *stabilitatea frecvenței relative a fonemelor și literelor, a lungimii cuvintelor în funcție de numărul fonemelor, literelor sau a silabelor și a formelor gramaticale*. Se ajunge la concluzia că stabilitatea distribuțiilor lingvistice este o lege empirică fundamentală a comunicării.

Autorul, în continuare, încearcă să explice stabilitatea distribuțiilor lingvistice. Interesantă ni se pare argumentarea că gramatica este un factor al acestei stabilități. Prima parte a lucrării se încheie cu o aplicație a teoriei stabilității distribuției alfabetice la o problemă de amestec de limbi (language mixture), pe baza distribuției alfabetice a substantivelor.

Partea a doua a lucrării este dedicată înțelegerii sistematice, pe un plan superior, a operei literare, prin mijloace de receptare a textului, bazate pe metode statistice. În acest caz statistica stilului își asumă rolul de a stabili anumite mărimi cantitative, caracteristice stilului, mărimi care devin o componentă a criticii literare, alături de caracteristicile mai mult sau mai puțin subiective, date de metodele tradiționale. După ce se arată în mod argumentat care sînt trăsăturile cantitative ale stilului, autorul discută pe larg mărimile care caracterizează stilul. În acest scop este scos în evidență rolul pe care-l joacă bogăția vocabularului, interacțiunea dintre vocabular și lungimea textului, problema vocabularului special și total etc. Este analizată apoi situația modelelor matematice în statistica lingvistică, arătîndu-se că unele modele matematice sînt depășite de aplicațiile practice, autorul făcînd referințe speciale la legea lui Zipf.

Un loc central al acestei părți îl ocupă cercetarea matematică a cuvintelor excerptate. Sînt discutate diferite mrimi, cum ar fi media aritmetică, deviația standard, coeficientul de variație, precum și legile de distribuție. De asemenea, sînt prezenți parametrii statistici cei mai des utilizați în cercetarea statistică lingvistică. Remarcăm că fiecare mrimă introdusă este explicată pe larg și aplicată concret la diverse probleme.

O interesantă problemă studiată este aceea a statisticii bivariate a stilului, aplicată la probleme de paternitate. Remarcăm faptul că aici este amintit și articolul nostru *Contribuții statistice la studiul paternității „Cîntării României”*, apărut în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 329—342.

Partea a doua a lucrării se încheie cu un ghid al modului în care trebuie să se facă cercetările de statistică a stilului. Se dau aici indicații privitoare la modul de pregătire a fișelor, cum să se facă excerptarea cuvintelor, care sînt unitățile lexicale elementare de excerptat, ce categorii de cuvinte să fie incluse, problema lungimii textului din care urmează a fi excerptate cuvintele etc. Această ultimă parte, care reprezintă un merit deosebit al autorului, este de un real folos pentru toți cei ce se ocupă de probleme de statistică lingvistică.

Dacă în prima parte s-a arătat că formele lingvistice (foneme, cuvinte etc.) apar independent unele de altele, în partea a treia autorul se ocupă cu ceea ce Saussure a numit *sistemul solidarității formelor lingvistice* aparținând diferitelor niveluri ale limbii. Aceasta conduce la conceptul de sisteme optimale ale opozițiilor lingvistice, una pentru fiecare nivel, sisteme optimale care sînt de natură statistică, în sensul că ele sînt supuse legilor probabilităților. În consecință se consideră din nou limba ca întîmplare, dar spre deosebire de prima parte acum vorbitorul dă ascultare unor anumite legi structurale ale limbii.

La rîndul ei, această parte este divizată în trei capitole. Primul se ocupă cu structura combinatorică a fonemelor (literelor). După ce se discută problema noțiunii de *cod*, se face o comparație a codurilor alfabetice și fonetice și se discută problema optimalității distribuției „cuvînt și lungimea lui”. Capitolul se încheie cu aplicații la unele probleme ale poeziei clasice.

Al doilea capitol se ocupă cu structura combinatorică a cîmmentelor lexicale, aplicîndu-se rezultatele obținute în problemele statisticii stilului.

Un loc aparte îl ocupă paragraful dedicat statisticii cuantice a limbii la nivelul vocabularului, capitol mult extins față de cel din lucrarea aceluiași autor, *The Calculus of Linguistic Observations*, recențată de noi în numărul trecut al revistei „Cercetări de lingvistică” (XI, 1966, nr. 2). După ce autorul arată cum s-a introdus statistica cuantică în fizică, în legătură cu radiația corpului negru, trece la aplicarea acestei teorii în studiul vocabularului.

Ultima parte, a treia, este consacrată *teoriei informației*. După ce discută relația dintre teoria informației și statistica lingvistică, autorul introduce *codul binar*, entropia și redundanța, care sînt interpretate din punctul de vedere al lingvisticii.

Alte probleme studiate în această parte sînt cele ale eficienței unui cod, a deducerii entropiei din legea multinominală, a teoriei informației ca un instrument de cercetare în lingvistică etc.

Un loc aparte îl ocupă teoria informației, a distribuției *bivariante*, utilizată și ca un criteriu cantitativ al relației dintre o lucrare în original și traducerea ei.

Partea a patra e dedicată din nou problemei *Limba ca alegere*. În *Limba ca alegere I* cuvintele selectate de vorbitor au fost considerate independente unele de altele cu excepția probabilităților de tranziție. Aici se studiază sistemul relațiilor dintre elementele vocabularului, sau așa cum îi spune autorul *structura sensului* (the structure of the meaning), prin aceasta înțelegîndu-se ceea ce Saussure a numit *sistemul de solidaritate la nivelul vocabularului limbii*. Conținutul acestei părți se referă din nou la universul discursului, în opoziție cu elementele individuale care-l compun.

Opozițiile fundamentale sînt selectate astfel încît să fie cît mai apropiate de descrierea universului respectiv. Acest fapt conduce printr-un proces de corecții succesive, prin separarea repetată a cuvîntului și conceptului la descrierea adecvată a universului, sau mai degrabă aceasta trebuie să se întîmple dacă separația duală a cuvîntului și conceptului este aplicată în mod corect. Dar nu trebuie considerat că avem de-a face cu un proces automat : sînt posibile neglijări și excесе. Rezultă că atît rigiditatea cît și fluiditatea conexiunii concept-cuvînt pot să ducă la reprezentări distorsionate ale universului. Întrucît atît selecția opozițiilor de bază pentru descrierea universului cît și rigiditatea relației concept-cuvînt sînt acte arbitrare, înseamnă că avem de-a face din nou cu *limba ca alegere*, dar la un nivel mai ridicat, aceasta pentru ca să formeze un sistem de solidaritate.

Ultima parte a lucrării, a cincea, este împărțită la rîndul ei în două părți. Prima parte este dedicată metodelor statisticii, așa cum este ea aplicată și în alte domenii, ca economia, medicina etc. Sînt prezentate distribuțiile statistice și constantele statistice elementare, atît pentru un număr mic cît și pentru un număr mare de elemente. De asemenea, se dau și noțiuni din teoria corelației.

A doua parte, numită de Herdan și *statistica proprie a lingvisticii*, cuprinde metodele statistice cele mai adecvate structurii particulare a universului statistic al limbii. Spre deosebire

de cazul cînd metodele statistice sînt un simplu instrument auxiliar, în această parte problemele înseși fiind de natură cantitativă, ele necesită, pentru descrierea lor, metode statistice.

Bazîndu-se pe o bibliografie bogată, lucrarea aduce în discuție multe probleme ale lingvisticii moderne, pe care le rezolvă cu competență, fiind de un real folos tuturor acelor care studiază astfel de probleme.

Mai 1966

Aurelia și Ioan I. Stan
Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, nr. 21

VASILE SCURTU, *Termenii de înrudire în limba română*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966, 402 p.

Apărută în frumoase condiții grafice, *Termenii de înrudire în limba română* este în domeniul lexicologiei o realizare remarcabilă.

Deși lucrarea era terminată, într-o primă variantă, în anul 1949, V. Scurtu a reluat-o, completînd-o și adîncind-o într-o asemenea măsură încît, așa cum a apărut, putem afirma că ne găsim în fața unei cercetări lexicologice exhaustive. Fixîndu-se asupra unui domeniu lexical foarte important, dar mai puțin cercetat, cel al terminologiei „înrudirii”, V. Scurtu înscrie, în paginile acestei lucrări, un material impresionant, atît din dialectul dacoromân, cît și din cele trei dialecte transdanubiene ale limbii române, dialectul aromân, meglenoromân și istroromân. Bogăția materialului prezentat de către V. Scurtu reiese și din faptul că în cadrul acestei lucrări fundamentale sînt consemnați, și nu puțini, termeni care nu sînt cuprinși în nici una dintre lucrările noastre lexicografice.

Pentru a aduna acest mare număr de termeni ce definesc diferitele noțiuni ale înrudirii, V. Scurtu a apelat la toate „izvoarele posibil de consultat în bibliotecile noastre”. Sursele din care autorul și-a cules materialul — atît termenii propriu-ziși, cît și citatele care ilustrează sensurile acestor termeni — cuprind întreaga perioadă a scrisului românesc : texte și documente vechi, scrierile religioase și istorice, beletristică, lucrări de specialitate etc. Un interes deosebit, în cadrul acestor izvoare bibliografice, a acordat V. Scurtu literaturii populare, precum și „documentelor” graiurilor noastre. *Atlasul lingvistic român* (ALR I, ALR II), pe baza căruia sînt întocmite 35 de hărți sintetice, constituie, alături de monografiile și glosarele dialectale publicate de-a lungul anilor, unul dintre izvoarele principale ale lucrării.

În contextul lucrării, acest bogat material a fost grupat pe sfere semantice în capitole ca : *Rudenia de sînge în linie dreaptă* ; *Rudenia de sînge în linie colaterală* (alianță) ; *Rudenia prin înscrisire* (alianță) ; *Rudenia convențională* ; *Termeni de politețe și respect între rude* ; *Termeni din atmosfera semantică a nunții* ; *Termeni care exprimă ideea generală de rudenie*. Pe lângă aceste capitole, volumul mai cuprinde : *Concluzii generale*, *Bibliografie și abrevieri*, un *Cuvînt înainte*, precum și un foarte util indice de autori și de cuvinte.

Afirmasem, chiar la începutul acestei recenzii, că *Termenii de înrudire în limba română* este o lucrare de lexicologie și nu una, cum s-ar crede, de onomasiologie. Termenii „înrudirii” din domeniul lexicului român sînt cercetați de către V. Scurtu nu atît sub aspect onomasiologic, al studierii corelative a termenilor ce denumesc diversele noțiuni ale înrudirii, cît mai ales din alte unghiuri, și în primul rînd din punct de vedere semasiologic.

Metodologic, se pot observa în legătură cu această lucrare, cu modul în care a fost prezentat și interpretat materialul, două aspecte : pe de o parte, o îmbinare a două dintre cele mai fructuoase metode de cercetare științifică a vocabularului, metoda semasiologică și

metoda onomasiologică, iar, pe de altă parte, o prezentare cît mai „variată” a fiecărui termen, adică o prezentare monografică, în care „orientarea semasiologică” e în prim plan.

Ne vom opri, mai întîi, la acest al doilea aspect metodologic al lucrării, pentru că în realizarea acestuia găsim noi meritele deosebite ale lucrării. Fiecare termen înregistrat și tratat independent, într-un articol aparte, constituie o monografie lexicologică substanțială. În funcție de importanța termenului, de vitalitatea și vigoarea sa semantică, aceste monografii sint, ca număr de pagini, mai mari sau mai reduse. Astfel, de exemplu, „monografia lexicologică” a termenului *fată* este de 5 pagini, pe cînd a termenului *fecioară* este de o pagină și jumătate etc. În prezentarea aceasta monografică — autorul îi zice „variata” — V. Scurtu are în vedere pentru fiecare termen (evident, în măsura în care termenul tratat îi permite acest lucru) următoarele „elemente (componente) monografice”: *semasiologia* (la fiecare termen, chiar prin titlul articolului, se dă dominantă semantică, apoi celelalte sensuri, toate ilustrate printr-un număr mare de citate; sub aspect semasiologic, termenii sint tratați atît pe plan diacronic, cît și pe plan sincron), *semiotica* (înregistrarea tuturor sinonimelor pe care le are termenul tratat; cele din dialectele sud-dunărene sint date în subsolul paginii, la note), *geografia lingvistică* (răspîndirea geografică a termenului), *derivarea* și *compunerea* (consemnarea derivatelor termenului tratat, precum și a compuselor, expresiilor în care el intră), *onomastica* (reflexele termenului în acest domeniu), *etimologia* (la fiecare termen se dă și etimologia, aducînd, în acest sens, mai ales în ceea ce privesc termenii regionali, contribuții etimologice noi), *paralela romanică* (cînd materialul o cere) și, uneori, *onomasiologia* (interpretarea onomasiologică a termenilor ce definesc o noțiune). Un exemplu ne va edifica cum aceste componente aparțin unui întreg pe care noi îl numim „monografie lexicologică” în accepțiunea cea mai bună, cea dată de B. P. Hasdeu. Să luăm termenul *tată*, tratat în capitolul I, *Rudenii de sînge în linie dreaptă*. La început ni se dă dominantă semantică: „în accepțiunea generală și cea mai uzuală termenul denumește bărbatul care are unul sau mai mulți copii” (p. 19). Termenul, se arată, este atestat începînd cu textele vechi, afirmație ilustrată printr-un număr de citate din *Psaltirea scheiană*, *Cartea cu învățătură* a lui Coresi, *Palia de la Orăștie* etc. În ceea ce privește răspîndirea geografică aflăm că pe teritoriul dacoromân, după cum rezultă din ALR I/II h. 152, *tată* formează o arie compactă, iar în dialectele aromân și meglenoromân este parțial răspîndit, pe cînd la istroromâni apare numai în graiul copiilor. În subsolul paginii, în două note, ni se dau alți termeni, toți sinonimi cu *tată*, atît din dialectul dacoromân (*afendachi*, *papă* — un franțuzism efemer, *bic*, *bică* — acesta trebuia trecut la articolul *mamă*, la fel și argoticul *puria*, care este dat alături de *purii*), precum și din dialectele sud-dunărene (*tatu*, *afendu* și *afendi*, *andicu*, *baba*, *lalia*, *barba*, *neni* — la aromâni; *băbaică*, *talcu*, *taiti* — la meglenoromâni și *îdșe*, *edie* — la istroromâni). *Tată*, se menționează de către autor, apare în diferite expresii (*din tată în fiu*, *a fi (ca) un tată*, *parcă i-a făcut un tată și o mamă* etc.) ce dovedesc „vitalitatea cuvîntului în limbă”.

În continuare se trec în revistă multiplele nuanțe și accepțiuni ale cuvîntului *tată* („nume cu care se adresează un tînăr unui bărbat mai în vîrstă...”; „numele ce-l dă soția bărbatului ei” etc.), compusele formate în jurul său (*tată adăural* sau *adorat*, *tată-vitreg*, *tată flat* la meglenoromâni, *tată-de-salcă*, *tată-drept* etc.), derivatele sale (*lataie*, *tatiță*, *tătiță*, *tălcu*, *tătic*, *tătișor*, *tăluică* etc.), formele trunchiate (*ta*, *tică*, *tiță*, *ticu*, *tițu* etc.), reflexele în onomastică (*Tat*, *Tatul*, *Tițul*, *Tătuilul*, *Tatăl* etc., toate date după N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963). În ceea ce privește originea, V. Scurtu arată că *tată* e din latina populară¹ și aparține „graiului copiilor”. El poate fi întîlnit și în alte jimbii sau dialecte romanice. Din limba română, *tată*, care face parte din fondul principal

¹ *pater* din latina clasică la noi nu s-a păstrat, dar nu „din cauza izolării culturale a țării noastre de restul Romaniei și fiindcă textele românești scrise apar numai în secolul al XVI-lea”, cum afirmase Tappolet, ci, foarte bine arată V. Scurtu, din cauza „rusticizării limbii latine orientale și lipsa de contact cu latina literară”.

de cuvinte, a pătruns în „limba sașilor din Transilvania”, „în graiul ceangău”, iar după G. Pascu termenul ar fi pătruns și în „unele limbi slave”. Aceasta este „monografia lexicologică”, tratarea multilaterală a termenului în care, în prim plan, este orientarea semasiologică : lucru cit se poate de firesc. Pentru că, așa cum arătase și W. Bahner², orientarea semasiologică constituie „un ajutor prețios pentru caracterizarea diferitelor denumiri” ce definesc o noțiune ; pornind de la ea, „monografiile diferitelor cuvinte sînt integrate într-un ansamblu mai mare, cu alte cuvinte semasiologia este integrată în onomasiologie, în sensul înțelegerii mai profunde a fenomenului lingvistic”.

Să revenim acum la primul aspect metodologic desprins de noi în legătură cu această lucrare și să vedem cum sînt îmbinate cele două metode, cea semasiologică și cea onomasiologică. Fuziunea acestor două metode este realizată, în această lucrare, doar la suprafață, autorul limitîndu-se, sub aspect onomasiologic, la simpla prezentare, e adevărat monografică, în cadrul fiecărui capitol, a diferiților termeni ce denumesc o noțiune, adică la prima fază a unei cercetări onomasiologice. Numai în cazuri rare se încearcă, în cadrul „monografiei lexicologice”, și o interpretare onomasiologică a unor termeni. Să luăm, ca exemplu, din primul capitol al lucrării termenii ce definesc noțiunea de „tatăl unuia dintre părinți”. Pentru această noțiune, V. Scurtu înregistrează și prezintă, independent, următorii termeni : *bunic auz, bătrîn, btt, papucă, moș, dedă*. În subsolul paginilor se mai dau cîteva denumiri, pentru această noțiune, din dialectele sud-dunărene, precum și cîteva termeni rari, cu o existență efemeră, din dialectul dacoromân. Ca și *tală*, acești termeni mai importanți ce definesc noțiunea „tatăl unuia dintre părinți” sînt cercetați multilateral, dar studierea onomasiologică se rezumă la simpla prezentare a acestora, fără o interpretare onomasiologică cel puțin în direcție istorică, fără a se integra aceste monografii într-un ansamblu mai mare al cercetării. „Natural, scopul onomasiologiei este ca, dincolo de prezentarea materialului, să se ajungă la o interpretare temeinică a lui” — afirma, pe bună dreptate, U. Ricken în articolul *Observații asupra onomasiologiei*, publicat în „Limba română”, IX, 1959, nr. 4, p. 2—23. O interpretare onomasiologică a acestor termeni nu numai că era necesară, dar era posibilă, avînd în vedere faptul că autorul a realizat substanțial monografia lexicologică. Grupînd (după un anumit criteriu, fie el și alfabetic) toți termenii ce definesc o noțiune în jurul ei într-un subcapitol, și tratîndu-i, pe cei importanți, separat, sub formă de monografii, autorul putea, în continuare, într-un paragraf final de subcapitol să studieze acești termeni în interdependență, să-i interpreteze, deci, onomasiologic, arătîndu-ne succesiunea cronologică a diferitelor denumiri, cauzele care au dus la schimbarea unora, la dispariția sau menținerea altora etc. Realizînd acest lucru, lucrarea ar fi fost cu siguranță mai puțin descriptivă și mai puțin lexicografică.

Privită în ansamblu, lucrarea este importantă atît pentru istoria limbii române, cît și pentru precizarea locului pe care limba română îl ocupă în cadrul limbilor romanice. În această direcție, concluziile desprinse de V. Scurtu, în urma cercetării acestor termeni, sînt revelatoare. Toți termenii de bază referitori la „înrudire” sînt în limba română de origine latină, stratul latin fiind, în acest sector al vocabularului limbii române, cel mai bine reprezentat atît cantitativ, cît și calitativ. Aproape toți acești termeni, arată V. Scurtu, aparțin fondului principal lexical al limbii române, caracterizîndu-se, astfel, printr-o mare stabilitate, printr-o vitalitate și vigoare semantică rar întîlnite în alte domenii ale lexicului nostru. Clasificările făcute de către V. Scurtu în legătură cu acești termeni de origine latină evidențiază faptul că, pe lîngă unele cuvinte, ca : *bărbat, cumătră, cumnat, fiastru, fie, fiu, fată, ginere, frate, mamă, nepotă, soră, văr, cuscru, femeie, tînar, unchi* etc., cunoscute în toate limbile romanice sau în limba română și în cîteva limbi romanice, sînt cuvinte care au fost păstrate numai la noi, ca : *fecior, fecioară* ; în aromână *năiarcă, nercu*. La fel, pe plan dialectal, *bărbat*,

² Vezi *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, în „Limba română”, X, 1961, nr. 3, p. 193.

bătrîn, cumnat, cumnată, cuscru, cuscără, fală, fecior, fiu, fie, frate, ginere, muiere, socru etc. sînt cunoscute în toate dialectele românești, pe cînd mătusă, vitreg, vitregă, unchi s-au păstrat numai în dialectul dacoromân. La aceste cuvinte de origine latină se adaugă elementele autohtone: copil, moș etc. Elementele latin și autohton, care demonstrează vechimea și continuitatea noastră pe aceste locuri, sînt urmate, ca importanță, de contingentul elementelor slave: babă, maică, mașleă, mezin, nene, nevastă, rod, rudă etc. (jupîn, însă, trebuie scos din această categorie). Celelalte elemente: maghiar (neam, bilang, șogor, gazdă etc.), sîrb (uică, uină, ceace, ceaică, dever etc.), lunc (neneacă, babalic etc.) etc., sînt mai slab reprezentate, marea majoritate a acestor împrumuturi fiind cunoscute doar la nivelul graiurilor.

Tot în cadrul acestui capitol de *Concluzii generale*, V. Scurtu ne dă, pe lîngă alte fapte, o serie de observații interesante referitoare la formarea cuvînelor în limba română, plecînd, evident, de la materialul tratat.

Capitolul de *Bibliografie și abrevieri*, precum și indicele de cuvinte, încheie această realizare valoroasă a lexicologiei românești.

Noiembrie 1966

Ion Mărti

*Institutul de lingvistică și istorie literară,
Cluj, str. E. Răcoviță 21*

AL. NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. Contribuții gramaticale. Edit. științifică, Buc., 1965, 181 p.

Lucrarea lui Al. Niculescu reprezintă o contribuție la definirea specificului limbii române și a locului pe care ea îl ocupă între limbile romanice.

Examinînd studiile întreprinse în această direcție de către o seamă de lingviști români și străini, autorul oferă o sinteză a numeroaselor cercetări mai vechi și mai recente.

În *Introducere* sînt trecute în revistă principalele contribuții la stabilirea poziției limbii române, începînd cu fragmentarele atestări, anterioare sec. al XVII-lea, și terminînd cu lucrările fundamentale ale marilor romaniști de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și din sec. al XX-lea. În rîndul cîrturarilor ce intuiau romanitatea limbii noastre pot fi menționați, desigur, și cronicarii moldoveni și munteni, apoi învățatul Nic. Olahus, pentru care originea latină a poporului și a limbii române era un fapt nelîndoielnic. În continuare, autorul precizează că studiul individualității limbii române a intrat într-o nouă fază: aceea a cercetărilor de amănunt, fapt ce l-a îndemnat să întreprindă examinarea unor fapte din domeniul gramaticii limbii române. Aportul autorului constă în „stabilirea poziției în sistem a unui element lingvistic în urma examinării amănunțite a apariției lui în limba română”, iar nu în „simpla constatare a prezenței sau absenței aceluia element lingvistic comun cu celelalte limbi romanice sau cu limbile balcanice sau slave” (p. 12), ceea ce, metodologic, pare firesc, faptele de gramatică fiind structuri ce se încadrează în sistem mai vizibil decît cele lexicale.

În afară de *Introducere*, lucrarea cuprinde trei părți: *Morfologie, Sintaxă, Anexe*. În morfologie, clasele gramaticale caracteristice limbii române ar fi reprezentate de neutru, de genul personal, de unele aspecte ale articolului, ale pronumelui de politețe și, în sfîrșit, de unele particularități ale flexiunii verbale.

Observînd că în limba română s-au păstrat doar resturi de neutru latin, nefiind de acord cu cei care afirmă existența unui ambigen în română, respingînd și afirmațiile, bazate pe statistici, care susțin inexistența unui neutru substantival în română, Al. Niculescu formulează,

mai întâi, caracteristica neutrului românesc : „incompatibilitatea dintre animat și neutru”, iar apoi încearcă o explicare a originii lui. El s-a constituit „ca efect al tendinței de motivare a raportului dintre forma și substanța cuvintului”. Așadar e vorba de o dezvoltare proprie, în cadrul românei, iar nu de un împrumut, afirmă autorul, aplicând teoria motivării a lui Hjelmslev, reluată și de Al. Rosetti. În privința „genului personal”, autorul observă, pe bună dreptate, că ar trebui să vorbim mai degrabă de „o clasă flexională a persoanei individualizate”, categorie căreia îi e specifică determinarea strictă, „individualizarea”, adică limitarea la o persoană cunoscută, deoarece nu întotdeauna la acuzativul-obiect direct apare prepoziția *pe* : *iubesc o fată, am întâlnit un prieten pe stradă* etc.

Articolul genitival-posesiv reprezintă „o determinare suplimentară a substantivului precedent, insuficient articulat”, originea sa latină înlăturând teza despre o pretinsă influență albaneză, în ciuda existenței lui și în această limbă, iar cel adjectival e un fenomen sintactic românesc (transformarea lui *ecce-ille* în articol).

Pronumele de politețe e mai larg reprezentat în română decât în restul limbilor romanice : *dumneavoastră* (sens emfatic), *dumneala* (termen unic, neemfatic), *dumnealui*, *dumneaei*, *dumisale*, și, în sfârșit, *dinsul* (pronume de politețe medie).

În cadrul flexiunii verbale, elementele specifice românei ar fi, bunăoară, valoarea de optativ a condiționalului, existența unor forme perifrastice modale și temporale, de tipul *a prinde*, *a da*, *a apuca + să spună*, sau de tipul *era să vină*. Trebuie spus, însă, că și alte limbi romanice, posedă construcții similare, cf. fr. *aller + inf*, *venir de + inf*, *être sur le point de + inf*. etc. Construcțiile respective, din română, sint, desigur, formații autohtone, create printr-o ușoară golire de sens a verbelor *a prinde*, *a da*, *a apuca*. Construcțiile *apă de băut*, *nimic de zis*, ș.a. asemănătoare, e drept, n-au fost explicate îndeajuns, dar altele de tipul *mersul trenului*, *treieratul griului* etc. pot fi explicate. Prima parte a lor reprezintă participii substantivate ce nu pot fi confundate cu supinul ca în cazul tipului precedent.

În capitolul despre vocativ, autorul, după ce revede o serie de lucrări, se declară împotriva celor ce susțin originea slavă a acestui caz în română, dar și a celor ce-l derivă direct din latină, spunând că „adevărul pare a sta la mijloc” și a fost enunțat de Al. Rosetti : vocativul masculin în *-e* provine din latină, dar a fost întărit în română de vocativul slav. Curios, totuși, că autorul trece apoi pe alte poziții, fiind atras de explicațiile lui H. Schmid, susținătorul tezei cu privire la existența, cu un mileniu în urmă, a unui vocativ în toate limbile europene, dar care a dispărut apoi, treptat, de la centru înspre extremități. Al. Niculescu se aliază acestei teorii, declarând că „vocativul românesc păstrat din latină, întărit prin slavă și dezvoltat prin mijloace proprii și la plural este [...], în primul rând [s.n. — G.H.], consecința lingvistică a poziției geografice a românei la extremitatea estică a Europei” (p. 29). Cititorul se poate întreba : vocativul e păstrat din latină, întărit prin slavă și dezvoltat prin mijloace proprii sau e, în primul rând, o consecință a poziției geografice ? Cum explică poziția geografică a unei limbi cutare sau cutare element în evoluția ei, în ultimă instanță ? Dacă e vorba de poziție geografică, ne putem pune întrebarea de ce vocativul românesc n-a influențat apariția unui vocativ și în alte idiomuri vorbite în țara noastră, de ex. în maghiară ?

Capitolul următor de morfologie, cum arată și titlul (*Caracteristici ale flexiunii pronominale românești*), ia în discuție unele forme ale pronumelor personale, pronumele de întărire (frecvența neacordare a lui), din nou pronumele de politețe, pronumele posesive, interogativ-relative, și, în sfârșit, cele nehotărâte, precizându-se că particularitățile flexiunii pronominale în română constau în utilizarea specifică, precum și în „valoarea” funcțională a lor în sistem. Teoretizările și categorisirile făcute în câmpul semanticii în cuprinsul capitolului următor (*Structura exprimării pronominale a politeții în limbile romanice*) se reduc, în cazul românei, la diferențierea „reverențial-emfatic/reverențial non-emfatic”, diferențiere făcută, de fapt, în paginile precedente. Ultimul capitol de morfologie e consacrat afirmării prin *da* în limba ro-

mână. Constatînd că afirmarea cu *da* apare compact în Cîmpia Dunării, autorul crede că „sîntem cu totul îndreptățiți să presupunem că aria sud-estică [...] a întrebunțării particulei [...] *da* este rezultatul influenței bulgare” (p. 54). Surprinzător, această afirmație primește o corectură tranșantă pe pagina alăturată: „... condițiile sintactice și stilistice asemănătoare în care apare [...] *da*, în limbile română și bulgară, nu pot constitui un argument în favoarea originii bulgare a acestui procedeu de afirmare în limba română”. Deoarece adverbul *da* există și în rusă și în sîrbo-croată, autorul conchide că „afirmarea prin *da* are în română o origine slavă multiplă: bulgară, rusă și sîrbo-croată”. Explicația ar fi posibilă pentru zonele limitrofe, dar cum afirmarea se face și în subdialectul crișean prin *da*, acolo nici una din influențele menționate nu poate fi invocată. S-ar părea că originea lui *da* în română ar trebui pusă în legătură cu *dar*, care, în limbajul vorbit, se reduce, în mod curent, la *da*. E drept că originea lui *dar* n-a fost explicată încă prea bine.

Partea a II-a, *Sintaxa*, începe cu un capitol în care sînt prezentate o serie de aspecte specifice sintaxei limbii române: identitatea dintre genitiv-dativ, complementul direct cu prepoziția *pe*, articolul hotărîi la genitiv-dativ în fața numelor de persoană, implicațiile articolului în grupul substantiv-adjectiv, înlocuirea infinitivului după semiauxiliarele de mod prin forme personale etc. Un capitol special e consacrat, apoi, obiectului direct-prepozițional în limbile romanice, acceptîndu-se ipoteza Pușcariu-Spitzer privitoare la condițiile afective, stilistice care au contribuit la apariția construcțiilor prepoziționale în limbile romanice. Aceasta ar însemna că, în fiecare caz în parte, e vorba de o dezvoltare proprie, internă. Un fel de poligeneză simultană. În română fenomenul a fost favorizat și de tendința generală de diferențiere a „animatului” de „inanimat”, afirmă pe drept cuvînt autorul. Capitolul următor e consacrat conjuncțiilor adversative în limbile romanice. Aici, specificul românei constă, pe de o parte, în absența lat. *magis* cu valoare de conjuncție adversativă, iar pe de altă parte în existența unei gradații a adversității în română (1. *iar*; 2. *dar*. *însă*; 3. *ci*), fapt care apropie româna mai mult decît celelalte limbi romanice de latină. În ultimul capitol de sintaxă se studiază evoluția lat. *super* în limbile romanice.

La sfîrșitul părții despre sintaxă, autorul formulează cîteva concluzii generale. Demne de reținut ni se par observațiile cu privire la menținerea, în română, „a unor trăsături latine pe care celelalte limbi romanice le-au părăsit în cursul evoluției lor”, apoi faptul că „româna nu se diferențiază de celelalte limbi romanice printr-o trăsătură non-latină, ci prin restructurarea elementelor latine înseși”. Ca limbă romanică, româna are, bineînțeles, multe elemente comune cu celelalte limbi romanice, dar e timpul să se pună în relief și acele aspecte care-i definesc specificul, individualitatea, ceea ce autorul s-a și străduit să facă în paginile cărții sale și trebuie subliniat că a reușit.

Aneele cuprind trei studii: analiza lucrării lui G. Rohlf's *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie* (München, 1954), apoi o privire asupra unor Cercetări actuale asupra dialectelor romanice din Istria și, în sfîrșit, *Lucrări românești de lingvistică romanică*.

Se cuvin a fi subliniate eforturile autorului pentru a oferi cititorilor o privire mai cuprinzătoare asupra unor aspecte care ilustrează poziția limbii române între limbile romanice, mai ales că aceste eforturi se sprijină pe o vastă bibliografie de specialitate. Păcat, însă, că în paginile cărții se găsesc și unele neajunsuri provenind din formulări greoaie (p. 22), unele greșeli de tipar, referiri bibliografice viciate (p. 17, 19) etc., neajunsuri care, înlăturate la timp, ar fi conferit, desigur, o și mai înaltă ținută lucrării.

Noiembrie 1966

Gh. Haș

Institutul pedagogic de 3 ani
Cluj, Piața Victoriei 13

TH. N. TRÎPCEA, *Cuvinte sirbești în subdialectul bănățean și importanța lor*, în „Scrișul bănățean”, 1963, nr. 3, p. 63—76; Idem, *Cuvinte de origine sirbească din graiul bănățean*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria științe filologice, II, 1964, p. 266—275*.

I. *Cuvinte sirbești în subdialectul bănățean și importanța lor* este un articol ce a mai fost publicat și în versiune rusească în „Revue des études sud-est européennes” (tome I, nr. 1—2, 1964) și în care istoricul timișorean Th. N. Tripcea prezintă câteva considerații generale asupra elementelor sirbești din lexicul graiurilor bănățene. La baza acestor considerații se află materialul lexical adunat, pe teren, din 93 de localități cuprinse în aria geografică și lingvistică a subdialectului bănățean. Acest material a fost publicat, sub formă de glosar, în „Analele Universității din Timișoara”. Asupra glosarului vom reveni în partea a doua a însemnărilor noastre, după ce vom face câteva observații pe marginea articolului din „Scrișul bănățean”, articol ce constituie, de fapt, o introducere la glosar. Observațiile noastre se rezumă la câteva afirmații inexacte, dar enunțate de Th. N. Tripcea în paginile acestui articol pe un ton mult prea categoric, absolut chiar. Astfel, la p. 69, aflăm că: „*Tărânu român bănățean nu cunoaște alt termen pentru salcâm decât cel de bă sau mărgin*” (sic!). În primul rând, și vinovat e tiparul, cele două cuvinte sînt *băgrin* și *măgrin* (ambele de origine sirbească), iar în al doilea rând ținem să informăm că în localitatea Toager (rn. Deta, reg. Banat) salcîmului i se zice *rug*. La p. 70 supărătoare, și inexactă, este următoarea frază categorică: „*În cele ce urmează vom reproduce cuvintele care au fost transmise numai subdialectului bănățean...*”, înșirîndu-se mai multe asemenea cuvinte, printre care: *dugheană*, *căsap*, *chepeng*, *chilim*, *ortăcie*, *celuie*, *haznă*. Dacă, și lucrul acesta trebuia să se împlîie, autorul ar fi consultat ALR, DA, CADE, precum și unele glosare sau monografii dialectale, ar fi observat că aria de circulație a acestor cuvinte este mult mai mare. *Celuie*, de exemplu, nu este nici turcism, nici sirbism (în glosar, de altfel, el nici nu apare), ci este un maghiarism care circulă mai ales prin Transilvania și Moldova (v. DA). *Dugheană*, *căsap* sînt cunoscute și în Moldova, unde, într-adevăr, sînt turcisme. În graiurile bănățene, după cît cunoaștem, circulă *dukian* și *ducăan*, care sînt sirbisme. *Haznă*, atestat încă de *Anon. Car.*, este cunoscut și în Transilvania, unde, se pare, este de origine maghiară. *Ortac*, de la care avem derivatele pe teren românesc *a ortăci*, *ortăcie*, este cunoscut și în Crișana, precum și în alte graiuri transilvănene. El apare, de altfel, și în unul dintre cele mai frumoase poeme ale marelui poet național G. Coșbuc.

Cuvintele acestea, numărul lor este mai mare, sînt considerate de Tripcea ca elemente de origine turcească în lexicul graiului bănățean. Raportînd această afirmație la o altă, enunțată tot în contextul acestui articol, ea ni se pare bizară. Se arată, la un moment dat, că din numărul total de cuvinte dialectale pe care îl conține glosarul, „mai bine de 10%, îl formează cele de origine turcă, pe care graiul bănățean [de data aceasta grai nu subdialect — n.n.] le-a împrumutat din vocabularul limbii sirbești”. Dacă le-a împrumutat din sirbă, ceea ce este foarte adevărat și teza aceasta de la L. Șăineanu și pînă azi a fost mereu argu-

* Ținem, înainte de a transcrie însemnările de față, să facem următoarea precizare: nu vom discuta aceste două lucrări în ansamblul lor, nu ne vom opri la contribuția pe care Th. N. Tripcea o aduce în privința studierii elementului sirbesc din lexicul subdialectului bănățean, ci vom semnală unele neajunsuri, greșeli, generalizări pripite etc. existente în paginile acestor materiale. Atît articolul, dar mai ales glosarul, aduc, într-adevăr, multe contribuții lexicale și etimologice noi, de care acei care se vor ocupa cu studierea elementelor sirbești din graiurile bănățene vor trebui să țină seama. (Noi, de altfel, într-un articol în care ne-am ocupat de studiul elementului sirbesc din lexicul graiului unui sat din Banat, am citat aceste lucrări ale lui Th. N. Tripcea, dar, e adevărat, cu multă prudență.) Dar pe lîngă aceste lucruri bune, se întîlneau în paginile acestor două lucrări ale lui Th. N. Tripcea o serie de erori ce trebuiesc corectate.

mentată (chiar Th. N. Tripcea aduce un asemenea argument), atunci cum mai pot fi ele considerate elemente turcești?

Ultima noastră observație pe marginea acestui articol, în care se spun și foarte multe lucruri interesante, se referă la afirmația, tot atât de categorică ca și cele precedente, de la p. 75 unde se precizează că pe linia Caransebeș—Orșova, în zona estică a Banatului, s-au descoperit un număr de cuvinte ce numai aici există, printre care: *bornul* 'tabac'; *corabă* 'cimpioeș'; *cobaț* 'erete'; *cipsă* 'alaun'; *călaiu* 'căldare' etc. Cît de inexactă și de necontrolată este această afirmație o dovedește, paradoxal, însuși Th. N. Tripcea prin publicarea glosarului. *Călaiu* (de fapt, *călai*), în glosar, este atestat pentru localitățile Petroman și Sirbova. Petromanul, însă, se găsește în cu totul altă parte a Banatului, decît în cea în care s-au făcut „descoperirile”; el aparține, administrativ, raionului Deta, din care face parte și satul Toager, unde cuvîntul *călai* este înrăbunțat curent cu mai multe accepțiuni. Pentru aria de circulație a lui *bornul*, cunoscut și în regiunea Hunedoara, cf. ALR, serie nouă, vol. IV, h. 1145. *Cobaț* (vezi DA) și *cipsă* se întîlnesc și în graiul togerenilor. Pentru *cipsă* cf. și ALR, s.n. vol. II, h. 580 („piatră acră”), punctele cartografice 36, 76, 53.

E adevărat că unele cuvinte citate de Th. N. Tripcea au o arie de circulație mai redusă, locală chiar, dar tot atât de adevărat este, după cum s-a văzut din cele cîteva exemple aduse în discuție, că multe au o arie de răspîndire mult mai mare, fapt ce infirmă, în bună parte, afirmația atât de categorică făcută de autor.

II. Glosarul, primul care adună un număr considerabil (peste 400) de cuvinte sirbești în lexiconul subdialectului bănățean, „suferă”, și poate cel mai mult, din punctul de vedere al tehnicii de redactare. Acest inconvenient putea fi foarte ușor înlăturat printr-o lectură a mai multor asemenea glossare regionale publicate în ultimii ani la noi. Cuvintele titlu trebuiau literalizate și, procedînd astfel, cu siguranță, s-ar fi evitat transcrierea fonetică haotică care a dus la o ordine alfabetică ciudată a cuvintelor înregistrate. Supărătoare, tot sub aspect tehnic, este și nerespectarea ordinei alfabetice, chiar în această transcriere fonetică a cuvintelor. De exemplu: ... dușnică, fălincă ..., gac, d'evăr (palatalizarea, de altfel, este notată inexact, deoarece așa se notează palatalizarea dentalelor în Transilvania; în Banat dentalele *d* și *t*, urmate de vocale palatale, se pronunță mult mai palatal decît în graiurile transilvănene, ele fiind notate, în transcrierea ALR, prin semnele *d* și *c*)..., jép... glagóre.

În continuare, vom transcrie cîteva din observațiile prilejuite de lectura acestui glosar:

1. *bulibașă* 'frunțăș', care este derivat de Th. N. Tripcea din sb. (< tc.) *bulibašá* (sic!), nu este un element regional și nici nu derivă din sirbă, chiar avînd acest sens figurat.

2. *būră* 'furtună, viscol, ceață' este explicat din sb. *bura*, numai că *būră* nu este un regionalism (v. DA, DM).

3. *bușnig* 'inula canyza' (Vuk zice: 'inula conyza') e greu de derivat din *bušina* (și nu *busina*) care trebuia să dea **bușină*.

4. *căpară* este definit prin „aconță” și, în paranteze, se precizează că în unele „locuri este cunoscut și cu sensul de a logodi, a jura”. Într-adevăr (v. DA), pe lângă sensul de „arvună”, *căpară* mai are un sens special — „arvuna ce o primește fata de la cel ce a pețit-o, cînd se învoiesc”, — iar, prin generalizare, „logodnă”, și nu „a logodi”, pentru care avem verbul a *căpuri*.

5. *cărabă* „fluier de joacă din țevă de soc” este derivat din sb. *karablje*, mai exact, am zice noi, din sb. *kārabe*, *kāraba*, cum l-a explicat și Ov. Densusianu în *Graiul din Țara Hațegului*. Tot din *karablje* îl derivă Tripcea și pe *corabă* (*carabă*) „cimpioeș”. Oare, e un alt cuvînt?

6. *cîrstef* „snop de griu așezat în formă de cruce” nu derivă din *krstina*, care, de fapt, în sirbă, e un derivat de la *křst* „gomila”. *Krstina* trebuia să dea **cřstină* sau *cřrstină*. *Cřrstef* presupune un alt etimon; DA < bg. *крѣстѣе*. Noi credem că în graiurile bănățene el derivă dintr-un sîrbesc *křstac*, care a dat *cřstlăf*, așa cum îl cunoaștem noi din graiul togerenilor.

7. *Coleașă*, *ciul* (v. la Tripcea, în transcriere fonetică, *śul*) nu sînt regionalisme. Ele sînt vechi în limba română, fiind două cuvinte ce sînt legate de viața păstorească și care se întîlnesc la mai toate popoarele vecine, unde, probabil, sînt de origine românească (v. DA).

8. *Cupi* „a se aduna” nu din *skupiti se*, ci din *kupiti se*.

9. *glumășu* „bufon” nu credem că e din sb. *glumac*, care, în mod normal, trebuia să dea **glumaș*. *Glumaci* (pronunțat *glumaș*) este un derivat, pe teren românesc, de la *glumă* cu suf. -aci, tot așa cum de la *șagă*, cu același sufix, avem *șagaci* (v. ALR, s.n., vol. V, h. 1242).

10. *god'e*, adică *godě*, nu este o expresie (unde *gode*, cum etc.) ce poate fi tradusă prin „unde se nimereste...”, ci, așa cum am explicat în CL, X, 1965, nr. 2, p. 366, este cu totul altceva. Etimologic, *gode* în nici un caz nu poate fi explicat din sb. *goditi* „a se nimeri”. Pentru „a se nimeri” noi cunoaștem verbul *a zgodi* (pronunțat : *a zg^uodi*) care provine din sb. *zgoditi*.

11. *Kesîr* „portofel”, „sac” e derivat din sb. *kesa*, care, de fapt, a dat în graiurile bănățene *ches* (atestat încă în *Lex. Mars.* sub nr. 1393) și *chesă* (v. și DA s.v. *chisea*). *Chesăr* este, credem noi, un derivat pe teren românesc.

12. *lăgări* „a minți” e greu de explicat din *lagati*; probabil că e în legătură cu *lagarije* „mendacia”.

13. *lilîom*, -oî, „liliac”, este derivat din sb. *liljak* !?

14. *lud*, *natră* și încă altele nu sînt cuvinte dialectale.

15. *Părcē* (adică *parte*), cu sensul de „bucată”, este derivat din sb. *parče*. Este cea mai năstrușnică etimologie la care orice comentariu e de prisos, cînd toată lumea știe că *parte* e de origine latină, chiar dacă în graiurile bănățene el se pronunță *părcē*.

16. *snagă* e într-adevăr din sb. *snaga*, dar *snăgos*, -ă „puternic” nu mai poate fi tot din sb. *snaga*, ci el e un derivat, pe teren românesc, de la *snagă* + suf. -os. (Autorul trebuia să explice acest lucru, mai ales că în alte împrejurări procedase așa : *opăsală* < *opak-šeală*.)

17. *sogoni*, deși noi îl știm mai mult sub formă *zogoni* (formă pe care și autorul acestui glosar o dă în paranteză), nu derivă din sb. *izgoniti*, care, în mod firesc, trebuia să dea, și a și dat, *izgoni* (v. dicționarele), ci din sb. *zogoniti*.

18. *voștinare* este derivat din sb. *voštinar*, etimon pe care în nici unul din dicționarele sirbești consultate de noi nu l-am întîlnit. În schimb, l-am găsit pe *voština* care, în graiul de vest, a dat *voșcînd* „ceară sloarsă, de proastă calitate”. Cei care adună, din sat în sat, această ceară sînt numiți *voștinari*. Deci, *voștinare* este format, pe teren românesc, de la *voștină* (< sb. *voština*) + *ar*.

Și cu aceasta punem punct acestor însemnări, deși unele lucruri ar mai putea fi discutate. N-am vrea, totuși, ca în urma acestor observații să se rămînă cu impresia că acest glosar, primul care adună un număr considerabil de cuvinte sirbești din lexicul subdialectului bănățean, nu-și are meritele sale. El, cu toate cele spuse de noi, aduce o contribuție meritorie atît la studiul raporturilor lingvistice dintre cele două limbi, română și sirbă, cît și pentru *Dicționarul limbii române*. Ne încheia prin următoarea propoziție : păcat că s-a ratat elaborarea unei lucrări valoroase.

Noiembrie 1966

I. Mării

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

**CĂRȚI PRIMITE PRIN SCHIMB CU PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI
DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ DIN CLUJ
ÎN ANII 1962—1964 ***

- ALLEYNE, MERVIN, *Les noms des vents en gallo-roman*. Extrait de la „Revue de Linguistique Romane”, Tome XXV, Lyon, [1961], p. 75—136, 391—445.
- ALVAR, MANUEL, *Proyecto de un atlas lingüístico y etnográfico de Aragón*, Zaragoza, 1963, 87 p.
- Általános nyelvészeti tanulmányok, I—III, Budapest, 1963—1965, 338 p.; 322 p.; 293 p.
- AMMANN, HERMANN, *Nachgelassene Schriften zur vergleichenden und allgemeinen Sprachwissenschaft*, Innsbruck, 1961, 119 p.
- ANDRÉ, JACQUES, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris, 1956, 343 p.
- Idem, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, 1949, 427 p.
- Англо-русский текстильный словарь. Составил З. Е. Рабинович. Москва, 1961, 640 p.
- ANTAL LÁSZLÓ, *A magyar esetrendszer*, Budapest, 1961, 146 p.
- Атлас болгарских говоров в СССР. Москва, 1958, 81 p. + 109 hărți.
- Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы. Вступительные статьи, справочные материалы и комментарии к картам, Москва, 1957, 1100 p.
- Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы. Карты, Москва, 1957, 241 K. + 30 с.к.
- Atti del Congresso e memorie della sezione toponomastica, vol. I, Parte prima. Firenze, 1962, 550 p.
- АВРОРИН, В. А. *Грамматика нанайского языка*. Том второй, Москва-Ленинград, 1961, 294 p.
- BAK, PIOTR, *Slownictwo gwary okolic kramska na tle kultury ludowej*, Wrocław, 1960, 130 p.
- BAKOS FERENC, *Román-magyar szótár*, Budapest, 1961, 816 p.
- БАЙЧУРА, У. Ш., *Звуковой строй татарского языка*. Казань, 1959, 183 p.
- Български етимологичен речник. Съставили Вл. Георгиев, Ив. Гълбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, Вводна I. София, 1962, X + 80 p.
- BÁN IMRE, *Apáczai Csere János*, Budapest, 1958, 606 p.
- BARBAGALLO, SALVATORE, *Il basso Po. Problemi storico-linguistici con cinque carte geografiche*, Bologna, 1961, IX + 159 p. + 3 hărți.
- BARANYAI ERZSÉBET-LÉNÁRTEDEIT, *Az írásbeli közlés gondolkodáslektani vonásai*, Budapest, 1959, 315 p.

* Lista de cărți a fost întocmită de V. Băjănică.

- BÁNCZI GÉZA, *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, 1963, 462 p.
- Idem, *Fonetika*, Budapest, 1957, 40 p.
- BARKER, M. A. R., *Klamath Dictionary*, Berkeley and Los Angeles, 1963, 550 p.
- BARTHA KATALIN, D., *Magyar történeti szókaltan*, Budapest, 1958, 138 p.
- Idem, *Szóképzés*, Budapest, 1955, 67 p.
- BARTONĚK, ANTOŇÍN, *Vývoj konsonantického systému v českých dialektech*, Praha, 1961, 215 p.
- BASTIDE, ROGER, *Sens et usages du terme structure dans les sciences humaines et sociales*, 'S — Gravenhage, 1962, 165 p.
- BATTISTI, CARLO, *Il problema storico-linguistico del ladino dolomitico*. Dall' „Archivio per l'Alto Adige”, vol. LVII (1963), Firenze, 1963, p. 289—313.
- BÄUML, FRANZ H., *Rhetorical devices and Structure in the Ackermann aus Böhmen*, Berkeley and Los Angeles, 1960, XI + 142 p.
- BEEKMANN, HANNELORE, *Der Begriff „Fête du village” und seine Bezeichnungen im gallo-romanischen*, Berlin, 1961, 109 p. + 1 hartä.
- BELARDI, WALTER — NULLO MINISSI, *Dizionario di fonologia*, Roma, 1962, 136 p.
- Белорусско-русский словарь под редакцией академика АН БССР*, Москва, 1962, 1043 p.
- BENKŐ LÁSZLÓ, *A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfűzése*, Budapest, 1962, 135 p.
- БЕРЕЖАН, С., *Контрибуций ла студиил инфинитивулуй молдовенеск*, Кишинэу, 1962, 138 p.
- BERK, C. A. VAN DEN, *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate*, 'S — Gravenhage, 1959, 251 p.
- BIEDRZYCKI, EMIL, *Mikołaj Bałcescu rumuński pisarz i rewolucjonista*, Kraków, 1961, 66 p.
- BIELFELDT, HANS HOLM, *Allslawische Grammatik*, Halle (Saale), 1961, 297 p.
- Bildwörterbuch deutsch und französisch*. Dritte Auflage, Leipzig, 1961, XV + 484 p.
- BLANAR, VINCENT, *Bibliografia jazykovedy na slovensku v rokoch 1939—1947*, Bratislava, 1950, 209 p.
- BLAVIER — PAQUOT, SIMONE, *La Fontaine. Vues sur l'Art du Moraliste dans les Fables de 1668*, Paris, 1961, 155 p. + 16 p.
- BLINKENBERG, ANDREAS, *Le problème de la transitivité en français moderne*, København, 1960, 366 p.
- БОДУЭН де КУРТЕНЭ, И. А., *Избранные труды по общему языкознанию*, Том I—II, Москва, 1963, 382 p., 388 p.
- BÖHNE, RUDOLF, *Zum Wortschatz der Mundart des Sàrrabus (Südost-Sardinien)*, Berlin, 1950, 159 p.
- БОКА ЛÁSZLÓ, *Arcképvázlatok és tanulmányok*. Budapest, 1962, 543 p.
- BOLINGER, DWIGHT L., *Generality, Gradience, and the All-or-None*, 'S — Gravenhage, 1961, 46 p.
- BOUDA, KARL, *Introducción a la lingüística caucásica*, Salamanca, 1960, 90 p.
- BROCK, PETER, *The political and social doctrines of the unity of czech brethren in the fifteenth and early sixteenth centuries*, 'S — Gravenhage, 1957, 302 p.
- BUBEV, VLADIMIR, *Francouzsko-český. Česko-francouzský slovník*, Praha, 1961, 1240 p.
- БУДОВНИЦ, И. У., *Словарь русской, украинской белорусской письменности и литературы до XVIII века*, Москва, 1962, 297 p.
- BÜKY BÉLA, *A fővárosi keresztnévadás hatáserői*, Budapest, 1961, 74 p.
- BURNEY, PIERRE, *Les langues internationales*, Paris, 1962, 126 + 8 p.
- БЫКОВА Л. А., и друг. *Глагол*, Харьков, 1963, 88 p.
- Cantigas de escárnio e maldizer. Dos trovadores galego-portugueses*. Prefacio, selecção, notas e glossario de Fernando V. Peixoto da Fonseca, Lisboa, 1961, 128 p.
- CARRETER, FERNAND LÁZARO, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1962, 443 p.

- Чеченско-русский словарь*. Составил А. Г. Мациев. Москва, 1961, 629 p.
- Československé přednášky pro V. Mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha*, 375 p.
- ХАРИТОНОВ, Л. Н., *Залоговые формы глагола в якутском языке*, Москва-Ленинград, 1963, 123 p.
- Хинди — русский учебный словарь*. Составил О. Г. Ульцифаров. Москва, 1962.
- ХОДОВА, К. И., *Система падежей старославянского языка*, Москва, 1963, 158 p.
- Чувашско-русский словарь*, Москва, 1961, 630 p.
- CHOMSKY, NOAM, *Syntactic structures*, 'S — Gravenhage, 1957, 116 p.
- Colloque de dialectologie tenu au Centre de philologie romane de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg le 21 et le 22 avril 1956*, Strasbourg, 1957, pp. 231—357.
- Les colloques de Wégimont III — 1956. Ethnomusicologie II*, Paris, 1960, 302 p. + 19 p.
- Congressus internationalis fennougristarum Budapestini habitus 20 — 24.IX.1960*, Budapest, 1963, 490 p.
- CORTÉS, LUIS, *Cinco estudios sobre el habla popular en la literatura francesa. Molière — Balzac, Maupassant — Giono — Sartre*. Salamanca, 1964, 132 p.
- CORTÉS Y VÁSQUEZ, LUIS L., *El dialecto galaico-portugues hablado en Lubian (Zamora)*, Salamanca, 1954, 196 p. + XIV planşe.
- COSERIU, EUGENIO, *Arabismos o romanismos?*, Montevideo, 1961, 48 p.
- CRAWFORD, JOHN CHAPMAN, *Totontepec mixe phonotagmemics*, Norman, 1963, IX + 197 p.
- CRESSOT, MARCEL, *Le style et ses techniques*, Paris, 1959, 253 p.
- CYRAN, WŁADYSŁAW, *Gwary polskie w okolicach siedlec*, Łódź, 1960, 227 p.
- DALE, J. H. VAN, *Groot Woordenboek der nederlandse*, 'S — Gravenhage, 1961, XXXIX + 2632 p.
- DARAGO REŞAD NURI, *Turçeden — fransızcaya yeni lugat*, Istambul, 1961, 349 p.
- DATI, GIULIANO, *La storia della inventione delle nouve insule di Channaria indiane*, Torino, [f. a.], 62 p.
- DAYRE, J. — M. DEANOVIĆ — R. MAIXNER, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb, 1960, XVI + 960 p.
- Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava, 1962, 780 p.
- DEJNA, KAROL, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, Seszyt 1, 3, Łódź, 1962—1964, 19 p. + 200 hárŧi; 8 p. + hárŧile 321—440 + 18 p.
- DELAVERNAY, E. & K., *Bibliography of Mechanical Translation. Bibliographie de la Traduction Automatique*, 'S — Gravenhage, 1960, 69 p.
- DELBUILLE, PAUL, *Poésie et sonorités. La critique contemporaine devant le pouvoir suggestif des sons*, Paris, 1961, 267 p. + 18 p.
- DEUTSCHMANN, OLAF, *Zum Adverb im romanischen*, Tübingen, 1959, 295 + 3 hárŧi.
- Diachronic and Synchronic Aspects of Language*. Selected Articles by Alf Sommerfelt, 'S — Gravenhage, 1962, 421 p.
- Diccionario de la lengua española*, Madrid, 1956, XXVI + 1370 p.
- Dicionário prático português-russo*, Composito par S. Starets e N. Voinova, Moscou, 1963, 605 p.
- DIEGO, VICENTE GARCIA DE, *Diccionario etimológico español e hispanico*, Madrid, 1954, XVI + + 1069 p.
- Дим рапортуриле лингвистиче ест — слава — молдованешть*, Кишинэу, 1961, 95 p.
- ДЫРУЛ, А. М., *Черчетэрь асупра препозицией ын лимба молдовеняскэ*, Кишинэу, 1963, 137 p.
- Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*, Budapest, 1960, 289 p.
- DONCHIN, GEORGETTE, *The influence of french symbolism on russian poetry*, 'S — Gravenhage, 1958, 239 p.
- DOSTÁL, ANTONÍN, *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině*, Praha, 1954, 94 p.

- DUCHAŤEK, OTTO, *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne*, Praha, 1960, 215 p.
- DUDEN. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Mannheim, 1959, 699 p.
- ДУКЕЛЬСКИЙ, Н. И., *Принципы сегментации речевого потока*, Москва — Ленинград, 1962, 136 p.
- Dutch Contributions to the fifth international Congress of Slavists, Sofia, 1963; Hague, 1963, 162 p.
- Dutch Contributions to the fourth international Congress of Slavists, Moscow, september 1958, 'S — Gravenhage, 1958, 243 p.
- DVOŤEK, LADISLAV, *Bibliografija slovenskeje jazykovedy za roky 1948—1952*, Martine, 1957, 231 p.
- ДЗЕНДЗЕЛ ВЬСЬКИЙ, Й. О., *Лінгвістичний атлас українських народних говорів закапатської області УРСР (лексика)*. Частина I—II, Ужгород, 1958, 1960; 18+120 + 16; 10 p. + 270 + 12—29+4.
- EBELING, C. L., *Linguistic units*, 'S — Gravenhage, 1960, 143 p.
- ESKARDT SANDOR, *Magyar-francia szótár*, Budapest, 1958, XVI + 2376 p.
- Эдеби мура және оны зерттеу. Алматы, 1961, 374 p.
- ELSON, BENJAMIN, *Mayan Studies I*, Norman, 1960, VII + 170 p.
- EMENEAU, M. B., *Brahui and dravidian comparative Grammar*, Berkeley and Los Angeles, 1962, XI + 89 p.
- Idem, *Dravidian Borrowings from Indoaryan*, Berkeley and Los Angeles, 1962, X + 121 p.
- ENGELSING-MALER, INGEBORG, « *Amor fati* » in *Zuckermayers Dramen*, Berkeley and Los Angeles, 1960, 221 p.
- ERBEN, JOHANNES, *Abriss der deutschen Grammatik*, Berlin, 1964, XIII + 316 p.
- Этимологические исследования по русскому языку. Выпуск I—II—III, Москва, 1960—1962; 90 p; 181 p.; 82 p.
- Этимология исследования по русскому и другим языкам. Москва, 1963, 313 p.
- II. *Fachlung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft*, Innsbruck, 10—15. Oktober 1961. Innsbruck, 1962, 277 p.
- FAULSEIT, DIETER-GUDRUN KÜHN, *Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Sprache*, Halle (Saale), 1963, 320 p.
- FELIX, Jiří etc., *Úvod do studia rumunštiny*, Praha, 1963, 175 p.
- ФИЛИПОСКИ, ИЛИЈА, *Неготинскиот говор*, Скопје, 1952, 55 p. + 1 h.
- FISCHER, R. und K. ELBRACHT, *Die Ortsnamen des Kreises Rudolstadt*, Berlin, 1959, 131 p. + 3 hărți.
- FLORA, RADU, *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja*, Novi Sad, 1962, 169 p.
- FONSECA, FERNANDO V. PEIXOTO DA, *Noções de história de língua portuguesa*, Lisboa, 1959, 177 p.
- FOUCHÉ-DELBOSC, R. et L. BARRAU-DIHIGO, *Manuel de l'hispanisant*, Tome I, II. New York, 1959; XXXIII + 533 p.; XI + 446 p.
- Французско-русский общественно-политический словарь. Под общей редакцией С. А. Токарева и Е. Ф. Синициной, Москва, 1961, 285 p.
- FREYDANK, DIETRICH, *Ortsnamen der Kreise Bitterfeld und Gräfenhainichen*, Berlin, 1962, 157 p. + 4 hărți.
- FRIED, VILÉM, *Die tschechoslowakische Anglistik*, Praha, 1959, 14 p.
- GÁLDI LÁSZLÓ, *A magyar szótáriróladom a felvilágosodás korában és a reformkorában*, Budapest, 1957, XV + 586 p.
- ГАДОЛИНА, М. А., *История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках*, Москва, 1963, 146 p.
- GABRIELLI, ALDO, *Dizionario linguistico moderno*, Milano, 1961, 1179 p.
- GARDETTE, P., *Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais*, Vol. I—III. Lyon, 1950—1956; 1—312 hărți; 313—712 hărți; 713—1320 hărți.

- GEIGER, BERNARD etc., *Peoples and Languages of the Caucasus*, 'S — Gravenhage, 1959, 77 p. + 1 hartă.
- ГЕЛЛАЕР, Э., *Слова и вещи*, Москва, 1962, 343 p.
- GIBSON, A. M., *A Guide to regional Manuscript Collections in the Division of Manuscripts University of Oklahoma Library*, Norman, 1960, VII + 222 p.
- Glossaire des patois de la Suisse romande. 63e rapport annuel de la rédaction et bibliographie linguistique, 1961*, Neuchâtel, 1962, 19 p.
- ГЛУШКОВ, В. М., *Введение в кибернетику*, Киев, 1964, 323 p.
- ГОРДЛЕВСКИЙ, В. А., *Избранные сочинения*, Том II, Москва, 1961, 557 p.
- ГОРНУНГ, Б. В., *Из предистории образования общеславянского языкового единства*, Москва, 1963, 141 p.
- GRÉTSY LÁSZLÓ, *A szóhasadás*, Budapest, 1962, 286 p.
- GRIERA, A., *Atlas lingüistic d'Andorra*, Andorra, 1960; XX + 1232 hărti + 15 p. + 50 ilustrații.
- Idem, *Atlas lingüistic de Catalunya*, Vol. VI, VII, Abadia de Sant Cugat del Vallés, 1962—1963; mapa 859—1000; mapa 1001—1136.
- GUIRAUD, PIERRE, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht—Holland, 1959, 145 p.
- HADROVIČ LÁSZLÓ, *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*, Budapest, 1955, 99 p.
- HÁLA, BOHUSLAV, *Slabika její podstata a vývoj*, Praha, 1956, 107 p.
- Idem, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha, 1962, 459 p.
- HARRIS, ZELLIG S., *String Analysis of Sentence Structure*, The Hague, 1964, 70 p.
- HAUST, JEAN, *Atlas linguistique de la Wallonie*, Tome I, III, Liège, 1953—1955; 300 p.; 381 p.
- HAVRÁNEK, BOHUSLAV, *Studie o spisovném jazyce*, Praha, 1963, 371 p.
- Helyesírási tanácsadó szótár*, Budapest, 1961, 827 p.
- A „Helyesírási időszéri kérdései” vitája*, Budapest, 1956, 62 p.
- HERBILLON, JULES, *Éléments espagnols en wallon et dans le français des anciens Pays-Bas*, Liège, 1961, 134 p.
- HERDAN, GUSTAV, *The Calculus of linguistic Observations*, 'S — Gravenhage, 1962, 271 p.
- HERMANN, JÓZSEF, *La formation du système roman des conjonctions de subordination*, Berlin, 1963, 274 p.
- K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha, 1958, 202 p.
- HOIJER and OTHER, HARRY, *Studies in the athapaskan Languages*, Berkeley and Los Angeles, 1963, 154 p.
- HORÁLEK, KAREL, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha, 1962, 535 p.
- HORECKÝ, JÁN, *Slovo tvorná sustava slovenčiny*, Bratislava, 1959, 217 p.
- HORRENT, JULES, *Le Pèlerinage de Charlemagne. Essai d'explication littéraire avec des notes de critique textuelle*, Paris, 1961, 154 p. + 21 p.
- HOUIS, MAURICE, *Les noms individuels chez les mosi*, Ifan-Dakar, 1963, 141 p.
- ILG, GÉRARD, *Proverbes français suivis des équivalents en allemand, anglais, espagnol, italien, néerlandais*, Amsterdam, 1960, XII + 97 p.
- ИЛЛИЧ-СВИТЫЧ В. М., *Именная акцентуация в балтийском и славянском*, Москва, 1963, 176 p.
- ИЛЬИНСКАЯ, И. С., *О богатстве русского языка*, Москва, 1963, 69 p.
- ИЛЬЯШЕНКО, Т., *Лимба ши стилул луй Василе Александри*, Кишинэу, 1961, 172 p.
- IMBS, PAUL, *Les propositions temporelles en ancien français. La détermination du moment*, Paris, 1956, XII + 607 p.

- Indeuropeo e protostoria. Atti del III convegno internazionale di linguisti tenuto a Milano nei giorni 6—10 settembre 1958 presso il Sodalizio Glottologico Milanese*, Milano, 1961, 135 p.
- VI. *Internationaler Kongress für Namenforschung*, Band I, II. München, 1961, 843 p.
- Исландско-русский словарь*. Составил В. П. Берков и А. Бёдварссона, Москва, 1962, 1032 p.
- Испанско-русский словарь*. Под общей редакцией Ф. В. Кельина, Москва, 1962, 944 p.
- Исследования по синтаксису тюркских языков*, Москва, 1962, 217 p.
- Исследования в области латинского и романского языкознания*, Кишинев, 1961, 401 p.
- История, фольклор, искусство славянских народов. Доклады советской делегации на V международном съезде славистов (София, сентябрь 1963)*, Москва, 1963, 109 p.
- ИВАНОВ, В. В. *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1964, 451 p.
- ИВАНОВА-МИРЧЕВА, ДОРА, *Разбой на бѣдѣе време в българския език от X до XVIII век*, София, 1962, 157 p.
- ИВАНЧЕНКО Р. I., *Робота редактора над точністю слова і стислістю викладу*. Київ, 1962, 46 p.
- JAQOBSON, ROMAN, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, 260 p.
- Idem and MORRIS HALLE, *Fundamentals of language*, 'S — Gravenhage, 1956, IX + 87 p.
- Idem und MORRIS HALLE, *Grundlagen der Sprache*, Berlin, 1960, 74 p.
- JANICKA, IRENA, *The comic elements in the english mystery plays against the cultural background (particularly art)*, Poznań, 1962, 119 p.
- JODŁOWSKI, STANISŁAW, *Substantytywizacja przymiotników w języku polskim*, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1964, 172 p.
- JONES, JR., ROBERT B., *Karen Linguistic Studies. Description, Comparison, and Texts*, Berkeley and Los Angeles, 1961, XI + 283 p.
- ЮДКЕВИЧ, Л. Г., *Проблемы песенной лирики в советской поэзии*, Казань, 1959, 158 p.
- КАЙДАРОВ, А., *Уйгурский язык и литература*, Том I, Алма-Ата, 1962, 138 p.
- КАЙДАРОВ, А., etc., *Современный уйгурский язык*, Часть I, *Лексика и фонетика*, Алма-Ата, 1963, 263 p.
- KÁLDY-NAGY GYULA, *Baranya megye XVI. századi török adóösszetársai*, Budapest, 1960, 143 p.
- KÁLMÁN, BÉLA, *Die russischen Lehnwörter im wogulischen*, Budapest, 1961, 327 p.
- Карманный хинди-русский словарь*. Составил З. М. Дымшиц, Москва, 1958, 1079 p.
- КАРСКИЙ, Е. Ф., *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*, Москва, 1962, 711 p.
- KASSAI JÓZSEF, *Magyardiák szó-könyvének 1815 körül szerkesztett Befejező Része a Toldalékokkal*, Budapest, 1961, 328 p.
- Казак пунктуациясынын ережелері*, Алматы, 1961, 88 p.
- Кавказский эпос*, Алма-Ата, 1958, 665 p.
- KIRCHNER, GOTTFRIED, *Die russischen Adjektivadverbien auf-i*, Berlin, 1961, 81 p.
- Китай япония. История и филология*, Москва, 1961, 329 p.
- KLEIN, KARL KURT und EUGEN THURNER, *Germanistische Abhandlungen*, Innsbruck, 1959, 345 p.
- КЛИМОВ, Г. А., *Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте*, Москва, 1962, 148 p.
- KLUGE, FRIEDRICH, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1957, XV + 900 p.
- Координационное совещание по сравнительному и типологическому изучению романских языков*, Ленинград, 1964, 97 p.
- КОРЛЭТЯНУ, Н., *Студии асупра системей лексикале молдовенешти дин ании 1870—1890*, Кишинэу, 1964, 495 p.

- КОВТУН, Л. С., *Русская лексикография эпохи средневековья*, Москва-Ленинград, 1963, 444 p.
- Козы корешбаян сулу, Алматы, 1959, 352 p.
- KRÁLÍK, OLDŘICH, *Historie textu Máchova díla*, Praha, 1953, 115 p.
- КРЕЈА, BOGUSŁAW, *Oboczne formy zaimkowe typu jego || go i jeji || ji w języku polskim*, Poznań, 1962, 73 p.
- KRIDL, MANFRED, *A survey of polish literature and culture*, 'S — Gravenhage, 1956, VIII + 525 p.
- KRISHNAMURTI, BHADRIRAJU, *Telegu verbal bases, A Comparative and Descriptive Study*, Berkeley and Los Angeles, 1961, 503 p.
- KRISTOFORIDHIT, KONSTANDIN, *Fjalor shqipërgjegjist*. [Tiranë], 1961, 397 p.
- KUIFERS, AERT H., *Phoneme and Morpheme in Kabardian*, 'S — Gravenhage, 1960, 124 p.
- KUKENHEIM, LOUIS, *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale*, Leiden, 1962, 205 p.
- КУЗНЕЦОВ, П. С., *Очерки по морфологии праславянского языка*, Москва, 1961, 144 p.
- LAKÓ GYÖRGY, *Északi-magyar nyelvintanulmányok*, Budapest, 1956, 61 p.
- LAUSBERG, HEINRICH, *Romanische Sprachwissenschaft. I. Einleitung und Vokalismus*, Berlin, 1963, 211 p. + 31 p.
- LEBEL, PAUL, *Principes et méthodes d'hydronymie française*, Paris, 1956, XXXII + 391 p.
- LEDNICKI, WACŁAW, Henryk Sienkiewicz. *A retrospective Synthesis*, 'S — Gravenhage, 1960, 81 p.
- LEROND, ALAIN, *L'habitation en wallonie malmédienne (Ardenne belge). Étude dialectologique*, Paris, 1963, 504 p. + 21 p.
- LEROY, MAURICE, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles — Paris, 1963, X + 198 p.
- LIGACZ, RYSZARD, *Fremde Einflüsse auf das Kunstdrama der schlesischen Tragiker im 17. Jahrhundert*, Poznań, 1962, 123 p.
- Лингвистическое источниковедение, Москва, 1963, 155 p.
- Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag*, Werner Krauss 60. Geburtstag, Berlin, 1961, 293 p.
- LITTRÉ, EMILE, *Dictionnaire de la langue française*, Abrégé par A. Beaujean, Paris, 1958, 1343 p.
- LOCKER, ERNST, *Die ältesten Sprachschichten Westeuropas*, Wien, 1962, 35 p.
- Logic and Language* (Second series), Oxford, 1961, VII + 242 p.
- LOMBARD, ALF, *Le rôle des semi-voyelles et leur concurrence avec les voyelles correspondantes dans la prononciation parisienne*, Lund, 1964, 45 p.
- LOMMATZSCH, ERHARD, *Beiträge zur älteren italienischen Volksdichtung. Untersuchungen und Texte*. Band I, Berlin, 1950, 230 p.
- LÖRINCZY ÉVA, B., *Képző-és névrendszertani vizsgálódások*, Budapest, 1962, 138 p.
- ЛУХТ, Л. И., *Залог в современном румынском языке*, Москва, 1962, 79 p.
- LUNT, HORACE G., *Old church slavonic Grammar*, 'S — Gravenhage, 1955, IX + 143 p.
- ЛЫТКИН, В. И., *Коми-язвинский диалект*, Москва, 1961, 225 p.
- MAEREVOET, L., *Bijdrage tot de studie van de woordenschaft van de scheldevissers te mariekerke*, Tongeren, 1960, 221 p.
- Македонско-русский словарь*. Составили Д. Толовски и В. М. Илич-Свитыч, Москва, 1963, 576 p.
- A magyar nyelv értelmező szótára*. I — VII kötet, Budapest, 1959 — 1962; XXXI + 1091 p.; 1137 p.; 939 p.; 1347 p.; 1315 p.; 883 p.; 671 p.
- Mały atlas gwar polskich*. Część I. Tom I — VIII, Wrocław-Kraków, 1957 — 1965; mary 1 — 50, 51 — 100, 101 — 150, 151 — 200, 201 — 250, 251 — 300, 301 — 350, 351 — 400.

- Maty atlas gwar polskich*, Część II. Tom. I—VIII. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1957—1965; CVI + 142 p. + 11 p.; XI + 154 p. + 4 tab.; IX + 166 p. + 11 p.; XI + 144 p. + 11p.; X + 118 p.; IX + 165 p. + 10 p.; X + 154 p. + 10 p.; X + 161 p. + 12 p.
- MARTINET, ANDRÉ, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1961, 223 p.
- MÁRTON GYULA, *A borsavölgyi nyelvjárás igelövei és igealakjai*, Budapest, 1962, 64 p.
- MARZELL, HEINRICH, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. I—III. Bände, Leipzig, 1937—1963; X + 1411 p.; 1119 p.; 159 p.
- МАСЛОВ, Ю. С., *Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке*, Москва-Ленинград, 1963, 182 p.
- Материалы и исследования по истории русского литературного языка*. Том IV, V, Москва, 1957, 1962; 277 p., 223 p.
- Материалы по математической лингвистике и машинному переводу*. Сборник II. Ленинград, 1963, 194 p.
- MEILLET, A. et Y. VENDRYES, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1963, XX + 779 p.
- MELICH JÁNOS, *Dolgozatok*. II, Budapest, 1963, 147 p.
- IV *Международный съезд славистов. Материалы дискуссии*. Том первый, Москва, 1962, 646 p.
- МИХАИЛОВ, ПАНЧЕ, *Градскиот дебарски говор*, Скопје, 1954, 33 p.
- MIKO, FRANTIŠEK, *Rod, číslo a pád poštavných mien*, Bratislava, 1962, 254 p.
- MIRAMBEL, ANDRÉ, *Petit dictionnaire français-grec moderne et grec moderne-français*, Paris, 1960, 483 p.
- MISTRÍK, JOZEF, *Praktická slovenská štylistika*, Bratislava, 1961, 198 p.
- MOLNÁR JÓZSEF, *A könyvnyomtatás halása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*, Budapest, 1963, 353 p.
- MOLNÁR NÁNDOR, *A magyar háziszárnyasok neveinek történetéből*, Budapest, 1963, 85 p.
- MONGUIÓ, LUIS, *Sobre un escritor elogiado por Ceroantes. Los versos del perulero Enrique Garcés y sus amigos* (1591), Berkeley and Los Angeles, 1960, 64 p.
- MONTENEGRO DUQUE, ANGEL, *La onomástica de Virgilio y la antigüedad preidlica*. Vol. I, Salamanca, 1949, 323 p.
- Морфологическая структура слова в языках различных типов*, Москва-Ленинград, 1963, 291 p.
- MORLEY, S. GRISWOLD y RICHARD W. TYLER, *Los nombres de personajes en las comedias de Lope de Vega*, Parte I, II, Berkeley and Los Angeles, 1961, 722 p.
- MOSZYŃSKI, LESZEK, *Wyrównania deklinacyjne w związku z porządkiem polskim, ruskim, polabskim*, Wrocław, 1960, 167 p.
- Műveltség és hagyomány*. Studia ethnologica Hungariae et centralis ac orientalis Europae, III—VII, Budapest, 1961—1965; 230 p.; 162 p.; 226 p.; 195; 214 p.
- NAUMANN, HANS und WERNER BETZ, *Althochdeutsches Elementarbuch. Grammatik und Texte*, Berlin, 1962, 183 p. + 23 p.
- NAUTON, PIERRE, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*. Vol. I, II, IV, Paris, 1957—1963; 620 hárți; 621—1244 hárți; 222 p.
- НЕМЧЕНКО, А. И., etc., *Материалы для словаря русских старожильческих говоров прибалтики*, Рига, 1963, 362 p.
- Немецкая диалектография. Сборник статей*. Перевод с немецкого Н. А. Сигал, Москва, 1955, 244 p.
- Немецко-русский политехнический словарь*, Москва, 1963, 812 p.
- Немецко-русский словарь*. I—II. Под редакцией А. А. Лепинга и Н. П. Страховой, Москва, 1962, 1304 p.
- NIEDERMANN, MAX, *Précis de phonétique historique du latin*, Paris, 1959, 208 p.

- NOVOTNÝ, FRANTIŠEK, *Historická mluvnice latinského jazyka*. Svazek druhý, Praha, 1955, 361 p.
- OLIVIERI, DANTE, *Dizionario etimologico italiano*, Milano, 1961, 811 p.
- ORIŠIN, A. D., *Chrestomatia kritičeskich materialov po ruskoj literature XVIII veka*, L'vov, 1959, 443 p.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ, *A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában*, Budapest, 1962, 135 p.
- PALAZZI, FERNANDO, *Novissimo Dizionario della lingua italiana*, Milano, 1962, XIV + 1404 p.
- ПАНФИЛОВ, В. З., *Грамматика и логика*, Москва-Ленинград, 1963, 77 p.
- Памяти В. А. Богородицкого 1857—1957*, Казань, 1961, 389 p.
- Панджабско-русский словарь*. Составили И. С. Рабинович и И. Д. Серебряков, Москва, 1961, 1039 p.
- PAPP ISTVÁN, *Finn-magyar szótár*, Budapest, 1962, 1119 p.
- PAPP LÁSZLÓ, *Nyelvjárástörténet és nyelvi stílislátás*, Budapest, 1963, 186 p.
- ПАРАХИНА, М. Ф., etc., *Русский язык для студентов-иностранцев элементарный курс*, Киев, 1963, 359 p.
- PAULINY, EUGEN, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava, 1961, 112 p.
- PAUL, HERMANN, *Deutsches Wörterbuch*. Bearbeitet von Alfred Schirmer. Halle (Saale), 1960, VII + 782 p.
- PÉROT, JEAN, *La linguistique*, Paris, 1963, 135 p.
- PETROVICI, E., *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden?*, 'S — Gravenhage, 1957, 44 p.
- PISANI, VITTORIO, *Glottologia indeuropea*, Torino, 1961, XLVI + 324 p.
- Письма И. В. Ягича к русским ученым 1865—1886*, Москва-Ленинград, 1963, 527 p.
- Питання слов'янської филології*, Випуск I. Львів, 1960, 88 p.
- PORTEAU, PAUL, *Deux études d'histoire de la langue*, Paris, 1962, 49 p.
- POTTIER, BERNARD, *Systématique des éléments de relation. Étude morphosyntaxe structurale romane*, Paris, 1962, 375 p.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*, Bratislava, 1962, 425 p.
- Проблемы морфологического строя германских языков*, Москва, 1963, 247 p.
- Проблемы структурной лингвистики*, Москва, 1962, 222 p.
- PROTZE, HELMUT, *Das Wort «Markt» in den mitteldeutschen Mundarten*, Berlin, 1961, 76 p. + 3 hárți.
- PULGRAM, ERNST, *Introduction to the Spectrography of Speech*, 'S — Gravenhage, 1959, 174 p.
- PUTTER, IRVING, *The pessimism of Leconte de Lisle. The Work and the Time*, Berkeley and Los Angeles, 1961, pp. 145—408.
- Quatrième Congrès international de sciences onomastiques*. Vol. I. Uppsala, 1952, Uppsala-Köbenhavn, 1954, 544 p.
- Readings in Linguistics. The development of descriptive linguistics in America since 1925*, New York, 1958, 418 p.
- РЕВЗИН, И. И., *Модели языка*, Москва, 1962, 190 p.
- Речник на съвременния български книжовен език*. Том II—III, София, 1957, 1959, 940 p., 692 p.
- REYES, RAFAEL, *Diccionario frances-español y español-frances*, Madrid, 1960, 1600 p.
- RICKEN, ULRICH, „Gelehrter“ und „Wissenschaft“ im französischen. Beiträge zu ihrer Bezeichnungsgeschichte von 12. — 17. Jahrhundert, Berlin, 1961, 323 p.
- RIGLER, JAKOB, *Južnonontrajski govori. Akcent in glasoslovje govorov med snežnikom in slavnikom*, Ljubljana, 1963, 235 p.
- ROBERT, PIERRE R., *Jean Giono et les techniques du roman*, Berkeley and Los Angeles, 1961, 107 p.

- ROHLFS, GERHARD, *Estudios sobre la geografía lingüística de Italia*, Granada, 1952, XXX+311 p. + LVII planse.
- Idem, *Manual de filología hispanica*, Bogotá, 1957, 377 p.
- Idem, *Vocabulario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*, Vol. III, München, 1961, p. 853—1197.
- RÖHRICH, LUTZ, *Erzählungen des Späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart*, Band I, Bern-München, 1962, 312 p.
- Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs*, Halle (Saale), 1958, 548 p.
- РОМАНОВА, А. В. и А. Н. МЫРЖЕВА, *Очерки токкиского и томмотского диалектов*, Москва-Ленинград, 1962, 104 p.
- ROMPORTL, MILAN, *Zvuková stránka souvislé řeči v nářečích na téžinsku*, Ostrava, 1958, 124 p.
- ROSENBLAT, ANGEL, *Las generaciones argentinas del siglo XIX ante el problema de la lengua*, Buenos Aires, 1961, 52 p.
- ROSETTI, A., *Sur la théorie de la syllabe*, 'S — Gravenhage, 1959, 29 p.
- ROTHER, WOLFGANG, *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des rumänischen*, Halle (Saale), 1957, XII + 133 p.
- RUFFINI, MARIO, *Observaciones filológicas sobre la lengua poetica de Alvarez Gato*, Sevilla, 1953, 130 p.
- Idem, *Le origini letterarie in Spagna. I. L'epoca visigotica*, Torino, [f. a.], 218 p.
- Idem, *Sobre algunas actitudes orantes en la literatura medieval francesa*, Sevilla, [f. a.], 24 p.
- Idem, *Il „Tratado de la adivinanza” di Lope de Barrientos*, Torino, 1949, 111 p.
- Idem, *Il trovatore Aimeric de Belenoi*, Torino, [f. a.], 133 p.
- RUIZ, RICARDO NAVAS, *Ser y estar. Estudio sobre el sistema atributivo del español*, Salamanca, 1963, 214 p.
- Румынско-български речник*. Съставители Иван Пенаков, Желязко Райнов, Георги Паунчев. София, 1962, VI+1236 p.
- Rusko-slovenský a slovensko-ruský vrekový slovník*, Bratislava, 1961, 758 p.
- Русско-английский словарь*. Составили: О. С. Ахманова, etc., Москва, 1961, 951 p.
- RUTTEN, CHRISTIAN, *Les catégories du monde sensible dans la Ennéades de Plotin*, Paris, 1961, 140 p. + 21 p.
- RUŽIČKA, JOZEF, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava, 1956, 182 p.
- RUZSICZKY ÉVA, *Iródalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában*, Budapest, 1963, 450 p.
- SADNIK, LINDA, *Slavische Akzentuation. I. Die vorhistorische Zeit*, Wiesbaden, 1959, XVI+172 p.
- Idem und R. AITZETMÜLLER, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, 'S — Gravenhage, 1955, XX+341 p.
- Сборник документов по социально-экономической истории византии*, Москва, 1951, 318 p.
- Сборник статей по языкознанию. Памяти заслуженного деятеля науки профессора Максима Владимировича Сергиевского*, Москва, 1961, 214 p.
- ШФФА, АДАМ, *Введение в семантику*, Москва, 1963, 374 p.
- ШАУМЯН С. К., *Проблемы теоретической фонологии*, Москва, 1962, 193 p.
- SCHAFF, ADAM, *Introduction to semantics*, Oxford-London—New York—Paris—Warszawa, 1962, XII + 395 p.
- SCHICK, CARLA, *Il linguaggio*, Torino, 1960, 383 p.
- SCHLIMPERT, GERHARD, *Slavische Personennamen in Mittelalterlichen Quellen Deutschlands*, Berlin, 1964, 83 p.
- SCHMIDT, WILHELM, *Lexikalische und Aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, Berlin, 1963, 130 p.
- SCHOONEVELD, C. H. VAN, *A semantic analysis of the old russian finite preterite system*, 'S — Gravenhage, 1959, 171 p.

- SCHUBERT, R. und G. WAGNER, *Botanische Pflanzennamen und Fachwörter*, Leipzig, 1962, 327 p.
- SÉGUY, JEAN, *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*, Vol. I—III, Toulouse, 1954—1958; VI + 1—219 hărți; 220—562 hărți; 563—1092 hărți.
- Idem, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées centrales*, Barcelona, 1953, XXV + 444 p.
- Serta *Philologica Aenipontana*, Innsbruck, 1962, VIII + 456 p.
- СИДОРЕНКО, Г. К. *Основы литературоведения*, Киев, 1962, 147 p.
- SIEBS, [Th.], *Deutsche Hochsprache Bühnenaussprache*, Berlin, 1961, 353 p.
- СКАЛОЗУБ, Л. Г., *Упражнения по фонетике русского языка*, Киев, 1961, 63 p.
- ШИРОКОВА, Н. А. *Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения*, Казань, 1960, 153 p.
- Slovensko-rusky slovník*, Zostavili A. V. Iačenko a. D. Kollar, Bratislava, 1961, 564 p.
- Славянское языкознание*. Часть I. 1918—1955, Москва, 1963, 341 p.
- Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1—9, Praha, 1958—1965, 512 p.
- Slovník slovenského jazyka*, I—V, Bratislava, 1959—1965; XVI + 815, p.; 647 p.; 911 p.; 759 p.; 847 p.
- ŠMATLÁK, STANISLAV, *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*, Bratislava, 1961, 443 p.
- СОКОЛОВ, С. Н., *Авестийский язык*, Москва, 1961, 121 p.
- SØRENSEN, HOLGER STEEN, *Word-Classes in modern English with special Reference to proper Names*, Copenhagen, 1956, 188 p.
- Современный казахский язык. Фонетика и морфология*, Алма-Ата, 1962, 451 p.
- SOUSKOVA, MILADA, *The czech romantics*, 'S — Gravenhage, 1958, 168 p.
- SPANGENBERG, KARL, *Die Mundartlandschaft zwischen Rhön und Eichsfeld*, Halle (Saale), 1962, XXIV + 240 p. + 42 Kartenband.
- Sprachwissenschaft Wörterbuch*. Herausgegeben von Johann Knobloch, Lieferung 1, 2. Heidelberg, 1961—1963, 160 p.
- Сравнительная грамматика германских языков*, Том I—III, Москва, 1962, 1963, 204 p., 402 p., 455 p.
- СТАКА, JIŘÍ, *Rumunsko-český slovník*, Praha, 1961, 1032 p.
- STIEBER, ZDZISZŁAW, *Atlas językowy dawnej łemkowszczyzny*. Zeszyt II, VIII. Łódź, 1957—1964; 7 p. + 100 hărți; 351—416 hărți + 11 p.
- Idem, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialectów sąsiednich*. Zeszyt II. Cz. I, Wrocław-Warszawa—Kraków, 1965; 51—100 m.
- Idem, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialectów, sąsiednich*. Zeszyt. II. Cz. II Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965, 199 p.
- Idem, *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1962, 90 p.
- СТОЙКОВ, СТОЙКО, *Българска диалектология*, София, 1962, 250 p. + 6 п.
- Idem, *Програма за събиране на материали за български диалектен АТЛАС*, София, 1962, 48 p.
- Структурно-типологические исследования*. Сборник статей, Москва, 1962, 297 p.
- Studies in ecuadorian indian Languages*: I. Norman, 1962, XII + 292 p.
- Studies in peruvian indian Languages*: I. Norman, 1963, 220 p.
- Студий де лимбэ молдовеняскэ*, Кишинэу, 1963, 171 p.
- SULÁN BÉLA, *Nyelvtani tanulmányok*, Budapest, 1961, 212 p.
- СУНИК, О. П., *Глагол в тунгусо-маньчжурских языках. Морфологическая структура и система форм глагольного слова*, Москва-Ленинград, 1962, 363 p.

- SVENNUNG, J., *Scandinavia und Scandia. Lateinisch-nordische Namenstudien*, Uppsala-Wiesbaden, 1963, 72 p.
- SVOBODA, JAN, *Staročeská sobní jména a naše příjmení*, Praha, 1964, 317 p.
- SZOBER, STANISŁAW, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa, 1963, XVI + 389 p.
- Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. [Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából, irlák tisztelői, barátai, tanítványai], Budapest, 1963, 381 p.
- TASZYCKI, WITOLD, *Dialektologia historyczna i problem pochodzenia polskiego języka literackiego*, Wrocław—Kraków—Warszawa, 1961, 368 p.
- TELEGDI ZSIGMOND, *Általános nyelvészeti tanulmányok*, I, Budapest, 1963, 338 p.
- TERESTYÉNI FERENC, *Fejezetek a magyar stílisztikából*. I. rész. Budapest, 1955, 107 p.
- TESNIÈRE, LUCIEN, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, XXVI + 670 p. + 1 hartá.
- Толковый словарь казахского языка*. Том I. Под редакцией С.К. Кенесбаева, Алма-Ата, 1959, VII + 337 p.
- ТОПОРОВ, В. Н. и О. Н. ТУБАЧЕВ, *Лингвистический анализ гидронимов верхнего поднепровья*, Москва, 1962, 266 p.
- Трансформационный метод в структурной лингвистике*, Москва, 1964, 180 p.
- ТУМАНЯН, Э. Г., *Очерки исторического развития падежных форм новоармянского литературного языка*, Москва, 1962, 189 p.
- TYL, ZDENĚK, *Bibliografie české lingvistiky 1951—1955*, Praha, 1957, 539 p.
- TYSZKIEWICZ, TERESA, „Sobótka” (1869—1871) „Tygodnik wielkopolski” (1870—1874). Zarys historyczny oraz, bibliografia zowartości. Poznań, 1961, 194 p.
- УДЛЕР, Р. Я., *Молдавские говоры черновицкой области...*, Кишинев, 1964, 275 p.
- УФИМЦЕВА, А. А., *Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)*, Москва, 1962, 286 p.
- Уйгурско-русский словарь*. Под редакцией Ш. Кибирова и Ю. Цунвазо. Алма-Ата, 1961, 328 p.
- Указатель библиографий по монголоведению на русском языке 1824—1960*, Ленинград, 1962, 88 p.
- Ukrán-magyar szótár*. Összeállította: Katona Lóránt. Budapest, 1963, XVI + 463 p.
- VÄÄNÄNEN, VEIKKO, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, XVIII + 229 p.
- VALLET, ANTOINE, *Les noms de personnes du Forez et confins (actuel département de la Loire) aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles*, Lyon, 1961, 332 p.
- Idem, *Les noms de rues et toponymes divers de la commune de Saint-Etienne*, Lyon, 1961, 157 p.
- VAZQUEZ CUESTA, PILAR y MARIA ALBERTINA MENDEZ DA LUZ, *Gramatica portuguesa*, Madrid, 1961, 551 p.
- VEČERKA, RADOSLAV, *Syntax aktivních participií v staroslověňštině*, Praha, 1961, 178 p.
- VÉGH JÓZSEF, *Őrségi és helési nyelvallasz*, Budapest, 1959, 189 p. + 217 hartí.
- VICENTE, ALONSO ZAMORA, *Dialectologia española*, Madrid, 1960, 394 p.
- Вопросы германского языкознания. Материалы второй научной сессии по вопросам германского языкознания*, Москва-Ленинград, 1961, 307 p.
- Вопросы образования восточнославянских национальных языков*, Москва, 1962, 143 p. + 9 н.
- Вопросы развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху. Материалы всесоюзной конференции Алма-Ата, 20—24 ноября 1962 года*, Алма-Ата, 1964, 367 p.
- Вопросы романского языкознания. Материалы первого всесоюзного совещания по романскому языкознанию*, Кишинев, 1963, 245 p. + 1 н.
- Вопросы теории и истории языка*. Сборник в честь профессора Б. А. Тарина, Ленинград, 1963, 341 p.
- Вопросы теории лингвистической географии*. Под редакцией члена корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова, Москва, 1962, 253 p. + 2н.

- Вопросы уйгурской филологии*, Алма-Ата, 1961, 122 p.
- Vorträge auf der Berliner Slawistentagung* (11. – 13. November 1954), Berlin, 1956, 332 p.
- Вранешнички апостол*. Приредио Блаже Копчеки, Скопје, 1956, 69 p. + 52 pl.
- WARTBURG, W. v., *Évolution et structure de la langue française*, Berne [1958], 294 p.
- Idem, *La fragmentación lingüística de la Rumania*, Madrid, [1952], 191 p. + 18 hărți.
- WENDT, HEINZ F., *Die türkischen Elemente im rumänischen*, Berlin, 1960, IX + 188 p.
- WEINGART, MILOŠ, *Československý typ církevní slovančiny*, Bratislava, 1949, 133 p.
- WEINREICH, URIEL, *Language in contact. Findings and Problems*, Hague, 1963, XII + 148 p.
- Idem, BEATRICE WEINREICH, *Yiddish Language and Folklore*, 'S – Gravenhage, 1959, 66 p.
- WEINTRAUB, WIKTOR, *The poetry of Adam Mickiewicz*, 'S – Gravenhage, 1954, 302 p.
- WESTFAL, STANISŁAW, *A study in polish morphology the genitive singular masculine*, 'S – Gravenhage, 1956, XIX + 399 p.
- WIDMER, P. AMBROS, *Das Personalpronomen im Bündnerromanischen in phonetischer und morphologischer Schau*, Bern, 1959, 190 p. + 8 hărți.
- WIJK, N. VAN, *Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonations systeme*, 'S – Gravenhage, 1958, 160 p.
- Idem, *Les langues slaves de l'unité à la pluralité*, 'S – Gravenhage, 1956, 118 p.
- WILD, FRIEDRICH, *Gryps-Greif-Gryphon (Griffin). Eine sprach-, kultur- und stoffgeschichtliche Studie*, Wien, 1963, 28 p.
- Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Herausgegeben von Ruth Klappenbach und Wolfgang Steinitz. 1 – 12 Lieferung. Berlin, 1961 – 1965, 960 p.
- ZIERHOFFER, KAROL, *Studia z historii i geografii słownictwa polskiego i słowiańskiego*, Poznań, 1963, 170 p.
- ЗЛАТУСТОВА, Л. В., *Фонетическая структура слова в потоке речи*, Казань, 1962, 153 p.

ION MUŞLEA

(1899—1966)

La 27 iulie 1966, ne-a părăsit folcloristul Ion Muşlea, a cărui activitate a fost legată, într-un fel sau altul, de Muzeul limbii române şi, mai apoi, de Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj.

Născut la 29 septembrie 1899 în Şcheii Braşovului, ca fiu de învăţător, Ion Muşlea îşi face studiile liceale la Braşov; cele universitare le începe la Bucureşti şi le continuă la Universitatea românească din Cluj, înfiinţată îndată după 1918. În urma promovării examenului de licenţă, este trimis la studii de specializare în Franţa, ca bursier al Şcolii române din Paris. Întors în ţară activează, ca bibliotecar, la Biblioteca universitară din Cluj, pe care, mai apoi, între 1937—1947, o va conduce ca director, şi, în calitate de custode şi şef de lucrări, la Muzeul etnografic al Transilvaniei. Din 1930, a condus Arhiva de folclor a Academiei Române. În anii de după Eliberare, Ion Muşlea se încadrează în frontul larg al cercetării ştiinţifice, în condiţiile noi, create prin reorganizarea activităţii ştiinţifice din ţara noastră în urma înfiinţării Academiei Republicii Socialiste România. Ca cercetător şi cercetător principal al Secţiei de istorie literară şi folclor din cadrul Filialei din Cluj a Academiei (ataşată mai târziu Institutului de lingvistică din Cluj), alături de regreţarii profesori D. Popovici, I. Breazu şi L. Blaga, Ion Muşlea şi-a pus întreaga capacitate şi putere de muncă în slujba dezvoltării ştiinţei din ţara noastră. În 1964 se restructurează activitatea folcloristică şi etnografică, creîndu-se, la Bucureşti, în cadrul Academiei, Institutul de etnografie şi folclor, iar la Cluj, o secţie cu acest profil. Recunoscîndu-i-se meritele ştiinţifice şi calităţile sale organizatorice, Ion Muşlea a fost chemat, ca cel mai indicat, să conducă şi să directiveze, cu vasta sa experienţă, activitatea noii unităţi ştiinţifice. Dar boala nu i-a permis să stea prea mult la conducerea acestei secţii. La 30 aprilie 1966 îşi cere pensionarea, rămînînd, în continuare, consultant ştiinţific.

Activitatea ştiinţifică a lui Ion Muşlea cuprinde mai multe domenii, dintre care mai apropiat i-a fost cel al folcloristicii. Numeroase lucrări, chiar de la începutul carierei sale, îl consacră ca folclorist cu o remarcabilă pregătire de specialitate. Ion Muşlea nu ne-a dat studii teoretice de folclor. În schimb a îmbrăţişat, mai ales în primii ani ai muncii sale ştiinţifice, folclorul comparat. Studiile *Le cheval merveilleux*

dans l'épopée populaire (în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, 1924, p. 56—110) și *La mort mariage: une particularité du folklore balcanique* (în aceeași revistă din 1925, p. 3—32) sînt un rod din perioada specializării sale la Paris. În aceleași preocupări se încadrează și *Varianțe românești ale snoavei despre femeia necredincioasă* (în „Anuarul Arhivei de folclor”, II, 1933, p. 195—216; cf. și III, 1935, p. 169—176).

Cel dintîi studiu consacrat folclorului românesc este *Obiceiul junilor brașoveni* (în „Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj”, 1930), o valoroasă monografie cu care și-a trecut doctoratul în 1927. Trăind în mijlocul „trocarilor” din Șcheii Brașovului, Ion Mușlea a avut prilejul să se documenteze excelent asupra unui obicei singular în folclorul nostru, ceea ce i-a fost de mare folos pentru elaborarea lucrării menționate. Cam din aceeași perioadă datează și studiul *Șcheii de la Cergău și folclorul lor* (în „Dacoromania” V, 1928, p. 1—50), care are, astăzi, o certă valoare istorică. De multă apreciere s-a bucurat o altă lucrare, cu caracter monografic, închinată uneia dintre cele mai interesante vetre folclorice românești: *Țara Oașului. Cercetări folclorice în Țara Oașului* (în „Anuarul Arhivei de folclor”, I, 1932, p. 117—239) se distinge nu numai prin bogăția materialului, ci și prin metoda aplicată în culegerea și prelucrarea lui. Lucrarea marchează în folcloristica noastră un pas înainte în cercetarea fenomenelor folclorice, sub raport metodologic, și a servit (și încă poate servi și astăzi) drept model cercetărilor monografice.

Pasiunea pentru folclor a înlesnit lui Ion Mușlea să descopere material folcloric „scris”, cuprins în manuscrise. Din analiza amănunțită a unor asemenea manuscrise s-au născut studiile „*Cîntare și verș la Costantin*”. *Sfîrșitul lui Brîncoveanu în repertoriul dramatic al minerilor români din nordul Transilvaniei* (în „Studii de istorie literară și folclor”, Buc., 1964, p. 21—61) și „*Împărăția raiului*” (comunicare, în manuscris), contribuții de preț la cunoașterea teatrului popular românesc, suprinzătoare prin ineditul lor.

Însemnate studii ne-a dat Ion Mușlea privitoare la istoria folcloristicii românești. Începuturile studierii folclorului nostru l-au preocupat în articolele: *Interes pentru folclorul românesc din Ardeal, înaintea apariției baladelor lui Alecsandri (1852)* (în „Transilvania”, 57, 1926, p. 555—562), *Samuil Micu-Clain și folclorul* (în „Revista de folclor”, I, 1956, p. 249—257), *Timotei Cipariu și literatura populară* (în „Studii de istorie literară și folclor”, Buc., 1964, p. 163—199). Urmărind activitatea folcloristică a Doctorului Vasile Popp, Ion Mușlea a ajuns să încheie o monografie acestei figuri nedreptățite din istoria culturii transilvănene (v. „Anuarul Institutului de istorie națională”, V, 1930, p. 86—157). Cu diverse prilejuri, s-a ocupat de activitatea folcloristică a mai multor personalități, mai puțin sau mai bine cunoscute în cultura română, ca: I. C. Hîntz-Hîntescu (în volumul omagial pentru frații Alexandru și Ion I. Lapedatu, Buc., 1936, p. 561—573), Ion Bianu (în „Anuarul Arhivei de folclor”, III, 1935, p. 1—6), Ov. Densusianu (în „Anuarul Arhivei de folclor”, V, 1939, p. 1—6) și Ion Pop-Reteganul (în „Studii și cercetări științifice”, Cluj, seria III, VI, 1955, nr. 3—4, p. 45—68). În ultima vreme, eforturile lui Ion Mușlea de a descoperi aspecte noi din istoria folcloristicii noastre s-au conjugat cu acele de a valorifica vechi materiale folclorice,

în cea mai mare parte inedite. Pe această linie se înscriu : ediția critică a celei dintii colecții de folclor în cultura română, *Cîntări și strigături românești*... de Nicolae Pauleti (București, 1962), volumul II (inedit) din Gh. Alexici, *Texte din literatura poporănă română* (București, 1966) și Gh. Pitiș — folclorist și etnograf (sub tipar), în introducerea cărora cititorul găsește schițe monografice asupra folcloriștilor menționați.

Moartea nu i-a îngăduit să termine cîteva lucrări pe care le începuse mai demult : *Repertoriul folcloric al Răspunsurilor la chestionarul lui B. P. Hasdeu și Folclor de pe Valea Gurghiului*, ultima reluată în colaborare cu colectivul său de cercetători.

Meritele cele mai de seamă și le-a cîștigat, însă, Ion Mușlea în folcloristica noastră prin înființarea Arhivei de folclor a Academiei Române, în 1930, la propunerea sa și cu ajutorul lui Sextil Pușcariu. Arhiva, atașată Muzeului limbii române din Cluj, își începe activitatea cu entuziasmul și priceperea lui Ion Mușlea, sub supravegherea conducătorului școlii lingvistice clujene, într-o atmosferă favorabilă, de avînt creator în cercetarea științifică. În cadrul Arhivei de folclor, Ion Mușlea a întreprins o vastă anchetă folclorică prin corespondenți, lansînd patrusprezece chestionare și cinci circulări. Materialul, bogat și variat, adunat de pe întreg cuprinsul țării, constituie fondul de bază al Arhivei și este un valoros izvor de documentare științifică. Tot în cadrul Arhivei, Ion Mușlea a organizat cercetări folclorice pe teren, în diverse regiuni locuite de români, care s-au publicat, în cea mai mare parte, în „Anuarul Arhivei de folclor”. Între 1930 și 1945, din această publicație periodică, devenită în scurt timp cunoscută în țară și în străinătate, au apărut șapte volume. Prin studiile valoroase și materialul cuprins în fiecare volum și, deopotrivă, prin mult apreciată bibliografie a folclorului românesc, revista publicată de Ion Mușlea ajunge un instrument de muncă indispensabil specialiștilor. Se cuvine să subliniem că „Anuarul Arhivei de folclor” este prima publicație destinată exclusiv folclorului, cu o ținută științifică.

Multe din lucrările folcloristice ale lui Ion Mușlea au și o importanță filologică și lingvistică. Cercetările sale pe teren sînt o sursă pe care dialectologii nu o vor neglija pentru cunoașterea mai profundă a graiurilor populare românești.

Lui Ion Mușlea îi datorăm cîteva studii, articole și note de istorie literară, în care se aduc lămuriri și precizări în legătură cu o tipăritură veche românească (*Pînea pruncilor*, Bălgrad, 1702), cu paternitatea *Povestei poamelor* a lui I. Barac, inclusă în una din lucrările lui A. Pann, și se publică material documentar inedit.

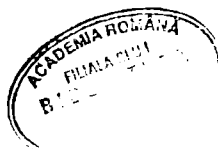
În domeniile etnografiei și artei populare, atît de învecinate cu folclorul, se remarcă materialele publicate pentru cunoașterea și răspîndirea „focului viu” la români (v. „Anuarul Arhivei de folclor”, IV, 1937, p. 237—242), precum și două articole consacrate icoanelor pe sticlă (v. „Șezătoarea”, XXIV, 1928, p. 143—146 și „Țara Bîrsei”, 1929, nr. 1). Acestor opere de artă populară românească, care, în ultima vreme, au stîrnit atîta interes, Ion Mușlea, un pasionat colecționar al lor, le-a închinat o lucrare, cu numeroase reproduceri dintre cele mai realizate artistic, ce se impune să fie publicată cît mai degrabă.

Nu putem încheia rindurile de față fără a arăta că, în timpul celor zece ani de conducere a Bibliotecii universitare din Cluj, Ion Mușlea a dat o organizare modernă acestei instituții, în care a reușit să imprime un stil de muncă academic și să formeze cadre valoroase de bibliotecari. În preocupările sale pentru activitatea bibliotecărească trebuie să căutăm originea citorva articole și studii, contribuții importante pentru istoria instituției pe care a condus-o, pentru istoria bibliotecilor românești din Transilvania, precum și pentru istoria tipografiilor, editurilor și librăriilor românești din această provincie.

Multă vreme Ion Mușlea a fost lipsit de un colectiv de muncă în specialitatea sa. Abia în anii din urmă s-a putut înconjura de colaboratori tineri. Pe aceștia i-a ajutat generos să pătrundă în profunzime domeniul de cercetare ales, dar mai cu seamă a încercat să-i deprindă cu o riguroasă metodă de lucru, servindu-le un exemplu, demn de urmat, de probitate și obiectivitate științifică.

Dezvoltind o valoroasă activitate, consacrată în cea mai mare parte folclorului, Ion Mușlea și-a dobândit un loc de seamă în istoria folcloristicii românești. Memoria sa nu s-ar putea cinști mai potrivit decât publicându-i-se la un loc studiile răslețe cu care a îmbogățit patrimoniul științei noastre.

Decembrie 1966

R. Todoran
Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Facultatea de filologie
Cluj str. Horea, nr. 31

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceluiași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citirea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție, Cluj, str. E. Racoviță, nr. 21.

E R A T Ă

<u>Pagina</u>	<u>rîndul</u>	<u>în loc de :</u>	<u>se va citi :</u>
21	11 de jos	<i>saðnyðu</i>	<i>saðnyðu</i>
22	26 de sus	<i>ə o y ă</i>	<i>a o y ă</i>
22	27 de sus	<i>G e i i</i>	<i>ē e i i</i>
27	6 de sus	al. <i>lqka</i> <	al. <i>lqka</i> >

Lucrări apărute în editura
Academiei Republicii Socialiste România

- * * **Istoria limbii române**, vol. I, **Limba latină**, 1965, 439 p., 28 lei.
- * * **Atlasul lingvistic român**, serie nouă, vol. V, 1966, VII + 2 p., + hărțile de la 1237 la 1570 + 13 pl., 103 lei.
- Sub redacția acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.
- * * **Dicționarul limbii române (DLR)**, serie nouă, fasc. 0, CXXXVI, p., 10, 50 lei; fasc. 1, M — Mandră¹, 81 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră² — Mascăt¹, 80 p., 6,75 lei; fasc. 3, Mascăt² — Mămăiță, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4, Mămălațiță — Mătaringă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 5, Mătăsar — Mergător, 80 p., 6,50 lei; fasc. 6, Mergătoriu — Microbiologie, 80 p., 6,50 lei.
- * * **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**, 1965, 231 p., 6,50 lei.
- AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- P. P. PANAITESCU, **Începuturile și biruința scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.
- * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută și adăugită, tiraj nou, 2 vol., 1966, 43 lei.
- N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.
- IORGU IORDAN, **Toponimia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.
- TACHE PAPAHAĞI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologie**. Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.
- V. SCURTU, **Termeni de înrudire în limba română**, 1966, 403 p., 26 lei.